

КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ

КИЇВСЬКИЙ
ЖУРНАЛ СУЧАСНОЇ
ПСИХОЛОГІЇ ТА
ПСИХОТЕРАПІЇ

Фахове періодичне видання

№ 1 (9), 2025

Київ

KYIV INSTITUTE OF MODERN PSYCHOLOGY AND PSYCHOTHERAPY

KYIV JOURNAL
OF MODERN PSYCHOLOGY
AND PSYCHOTHERAPY

Professional periodical

№ 1 (9), 2025

Kyiv

Засновник: ТОВ «КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB 23767-13607P від 14.02.2019 року

Журнал є науковим фаховим виданням України категорії «Б» у галузі психології
Наказ МОН України № 1290 від 30 листопада 2021 року

Рецензенти:

Ярослав Рябчич, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Євгенія Іванова, кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної психології Київського інституту сучасної психології та психотерапії

Друкується за ухвалою Вченої ради Київського інституту сучасної психології та психотерапії (Протокол №11 від 06.06.2025)

Головний редактор:

Завязкіна Наталія Володимирівна (Nataliia Zaviazkina), доктор психологічних наук, перший проректор Київського інституту сучасної психології та психотерапії, Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5565-8959>

E-mail: nmuz@ukr.net

Члени редакційної колегії:

Бурлака Віктор (Viktor Burlaka), PhD, асистент професора університету Уейна, Детройт, США

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0204-6454>

E-mail: gs4906@wayne.edu

Брюховецька Олександра Вікторівна (Oleksandra Brukhovetska), доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти», Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>

E-mail: ciparisab011@gmail.com

Виноградов Олександр Геннадійович (Olexander Vinogradov), кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1250-3863>

E-mail: a.g.vinogradov@knu.ua

Дворяк Сергій Васильович (Sergii Dvoriak), доктор медичних наук, професор кафедри соціальної роботи та практичної психології Академії праці, соціальних відносин і туризму, головний дослідник Українського інституту політики громадського здоров'я, Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0032-5417>

E-mail: dvoryak@uiphp.org.ua

Карачевський Андрій Борисович (Andriy Karachevskyy), кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної, дитячої, судової психіатрії і наркології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4610-4887>

E-mail: karachevskyy@gmail.com

Клочко Алла Олексіївна (Alla Klochko), доктор психологічних наук, доцент, головний науковий співробітник наукового центру дистанційного навчання, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6631-2638>

E-mail: klochko_alla@ukr.net

Маркопулос Георгій (Georgios Markopoulos), Phd, старший викладач психології університету Бат Спа, Бат, Англія

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7700-7003>

E-mail: g.markopoulos@bathspa.ac.uk

Пилягіна Галина Яківна (Galyna Pyliagina), доктор медичних наук, професор, завідувачка кафедри психіатрії, психотерапії та медичної психології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика, Київ Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0169-1256>

E-mail: gpil.doctor@gmail.com

Координатор:

Карамушка Тарас Вікторович (Taras Karamushka), кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціальної психології Київського інституту сучасної психології та психотерапії, Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4813-8327>

E-mail: tkarama90@gmail.com

Відповідальний за випуск журналу:

Никонова Ірина Юріївна

E-mail: nykonovairyna@gmail.com

ЗМІСТ

<i>Беляєва Оксана, Завязкіна Наталія</i> ПСИХОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ ШЛЯХУ СВЯТОГО ЯКОВА ЯК СПОСОБУ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	6
<i>Гайворонський Гліб, Балашевич Олександр, Мілютіна Катерина</i> МІСЦЕ АРХЕТИПІВ У МИСТЕЦТВІ САТОШІКОНА: ЮНГІАНСЬКИЙ АНАЛІЗ АНІМАЦІЙНОГО СЕРІАЛУ «АГЕНТ ПАРАНОЇ»	20
<i>Григор'єва Світлана</i> МОДЕЛІ ВИХОДУ КРАЇН ІЗ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД КОЛИШНЬОГО СРСР У ПОРІВНЯННІ З ПСИХОАНАЛІЗОМ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ	31
<i>Долинська Ольга, Завязкіна Наталія</i> РОЛЬ ТРАВМУЮЧИХ ПОДІЙ У ФОРМУВАННІ ТРИВОЖНО ДЕПРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ У ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ В ОКУПАЦІЇ	48
<i>Лізун Аліса</i> ВИРАЖЕНІСТЬ КЛЮЧОВИХ КОМПОНЕНТІВ ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩИХ ОСОБИСТІСНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ	63
<i>Пилипенко Ірина</i> ФАКТОРНА МОДЕЛЬ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЖІНОК З ЧИСЛА ВИМУШЕНИХ ЗОВНІШНІХ МІГРАНТОК	73
<i>Табунов Антон, Іванова Євгенія</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ ЧОЛОВІКАМИ ПІД ВПЛИВОМ ОЧІКУВАННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ	89
<i>Марія Тищенко, Дар'я Трофімова</i> МОТИВАЦІЯ ТА СУПРОТИВ ПСИХОТЕРАПЕВТІВ У РОБОТІ З ВИПАДКАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: АНАЛІЗ, СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	100
<i>Чайка Ростислав</i> ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВІДБОРІ ПЕРСОНАЛУ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	122
<i>Широкова Ксенія, Іванова Євгенія</i> ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ ТА БЕЗ НИХ	139

CONTENTS

<i>Belyaeva Oksana, Zavyazkina Natalia</i> PSYCHOLOGICAL CONTEXTS OF THE WAY OF ST JAMES AS A WAY OF SELF-DEVELOPMENT	6
<i>Haivoronskyi Hlib, Balashevych Oleksandra, Miliutina Kateryna</i> THE PLACE OF ARCHETYPES IN THE ART OF SATOSHI KON: A JUNGIAN ANALYSIS OF THE ANIMATED SERIES «PARANOIA AGENT»	20
<i>Grygorieva Svitlana</i> MODELS OF COUNTRIES' ESCAPE FROM DEPENDENCE ON THE FORMER USSR IN COMPARISON WITH THE PSYCHOANALYSIS OF ADDICTIVE BEHAVIOR	31
<i>Zaviazkina Nataliia, Dolynska Olha</i> THE ROLE OF TRAUMATIC EVENTS IN THE FORMATION OF ANXIETY- DEPRESSIVE MANIFESTATIONS IN PERSONS WHO WERE UNDER OCCUPATION	48
<i>Lizun Alisa</i> THE KEY COMPONENTS EXPRESSIVENESS IN PROFESSIONALLY SIGNIFICANT PERSONAL CHARACTERISTICS OF MILITARY SERVICEMEN: AND EMPIRICAL ANALYSIS	63
<i>Pylypenko Iryna</i> FACTOR MODEL OF SUBJECTIVE WELL-BEING OF WOMEN AMONG FORCED EXTERNAL MIGRANTS	73
<i>Tabunov Anton, Ivanova Yevheniia</i> FEATURES OF MEN'S STRESS EXPERIENCE UNDER THE INFLUENCE OF ANTICIPATION IN THE CONTEXT OF WAR	89
<i>Mariia Tyshchenko, Daria Trofimova</i> MOTIVATION AND RESISTANCE OF PSYCHOTHERAPISTS IN THE WORK WITH SEXUAL VIOLENCE CASES: ANALYSIS, SYSTEMATISATION AND RESEARCH PROSPECTS	100
<i>Rostyslav Chayka</i> ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PERSONNEL SELECTION: A LITERATURE REVIEW OF ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY	122
<i>Shyrokova Kseniia, Ivanova Yevheniia</i> RESILIENCE DURING WARTIME: A COMPARATIVE STUDY OF CLINICAL AND NON-CLINICAL POPULATIONS	139

Беляєва Оксана
Завязкіна Наталія

ПСИХОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ ШЛЯХУ СВЯТОГО ЯКОВА ЯК СПОСОБУ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Анотація

У статті досліджено психологічний та соціокультурний вплив Шляху святого Якова (Каміно-де-Сантьяго) на процес саморозвитку та формування смисло-життєвих орієнтацій. Теоретичний розділ аналізує сучасні підходи до саморозвитку, роль трансформаційних переживань і значення паломництва як соціокультурного феномену, що виходить за межі традиційної релігійної практики. В емпіричному розділі подано результати дослідження, проведеного серед пілігримів та контрольної групи і виявлений кореляційний зв'язок між показниками саморозвитку та смисло-життєвих орієнтацій, що свідчить про складний діалектичний характер цих процесів.

Результати дослідження визначають роль Каміно як простору для інтеграції фізичних, емоційних та духовних аспектів життя, сприяючи гармонізації і саморозвитку особистості.

Ключові слова: саморозвиток, Шлях святого Якова, смисло-життєві орієнтації, психодіагностика, особистісні особливості, самоактуалізація.

Ключові слова: саморозвиток, Шлях святого Якова, смисло-життєві орієнтації, психодіагностика, стресостійкість, життєстійкість, особистісні особливості, самоактуалізація.

Nataliia Zaviazkina
Oksana Belyaeva

PSYCHOLOGICAL CONTEXTS OF THE WAY OF ST JAMES AS A WAY OF SELF-DEVELOPMENT

Abstract

The article examines the psychological and socio-cultural influence of the Way of St James (Camino de Santiago) on the process of self-development and the formation of meaningful life orientations. The theoretical section analyses modern approaches to self-development, the

role of transformational experiences, and the significance of pilgrimage as a socio-cultural phenomenon that goes beyond traditional religious practice. The empirical section presents the results of a study conducted among pilgrims and a control group and reveals a correlation between indicators of self-development and meaningful life orientations, which indicates the complex dialectical nature of these processes.

The results of the study define the role of the Camino as a space for integrating physical, emotional and spiritual aspects of life, promoting harmonisation and self-development of the individual.

Key words: self-development, the Way of St James, meaningful life orientations, psychodiagnostics, stress resistance, resilience, personality traits, self-actualisation.

Вступ
Паломництво як шлях духовного та особистісного самопізнання має глибоке коріння в культурі багатьох народів. Це дослідження зосереджено на Шляху святого Якова, який, безсумнівно, є одним із найпопулярніших маршрутів паломництва в сучасному західному світі. Шлях включає мережу доріг для паломників, які ведуть до кафедрального собору в Сантьяго-де-Компостела, легендарного місця збереження мощей святого Якова. Починаючи з 1987 року, коли Каміно було проголошено першим європейським культурним маршрутом Радою Європи та внесено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО, кількість паломників щорічно зростає з менш ніж 3000 до понад 327 000 у 2018 році. У 2024 році їхня кількість перевищила 499 000, що стало абсолютним рекордом за всю сучасну історію паломництва. Українці також дедалі активніше долучаються до цієї традиції: у 2024 році сертифікат паломника отримали 1 448 громадян України, що є історичним максимумом (Офіс прийому паломників, 2025). У 2023 році частиною Шляху святого Якова став Подільський Шлях в Україні - Camino Podolico.

У сучасних умовах повномасштабної війни українці стикаються з випробуваннями, стресом та психологічними травмами, тому пошук сенсу життя і відновлення внутрішньої рівноваги стає надзвичайно важливим. Паломницькі шляхи в цей період можуть набувати нового значення, стаючи інструментом для переосмислення свого місця у світі, самоідентифікації та самовдосконалення. Таким чином, дослідження паломницьких шляхів як способу саморозвитку особистості в умовах війни є вкрай актуальним, оскільки воно дозволяє розглянути паломництво як шлях до духовного відновлення, пошуку внутрішньої гармонії та особистісного розвитку.

Основою дослідження є концепція саморозвитку, яка розглядається як постійний процес удосконалення особистісних якостей, знань і навичок, спрямований на досягнення повноцінного потенціалу людини. Ідеї про важливість саморозвитку висвітлювали багато вчених, серед яких Альфред Адлер, Карл Роджерс, Еріх Фромм, Ролло Мей, Віктор Франкл і Курт Гольдштейн.

Найбільш відомою дослідницею Шляху святого Якова є Snežana Brumec. Серед інших дослідників, що у своїх роботах піднімали питання впливу паломницького шляху на психологічне благополуччя, можна виділити М. Brennan Harris, Berenika Seryczyńska, Kevin Barnekow, Miran Lavrič, Andrej Naterer, John Eade, Tor-Johan Ekeland, Simon Coleman, Schrire, D., Lois González R. C., Lopez L., Mizdrak I., Challenger D., Courtney M., Durán-Sánchez A., García J. Á., Rama D. R., Oliveira C та інші.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і емпірично дослідити вплив проходження Шляху святого Якова на процес саморозвитку особистості.

Завдання дослідження:

1. Теоретично проаналізувати і описати підходи до вивчення поняття саморозвитку особистості на основі закордонних і українських публікацій.

2. Побудувати емпіричне дослідження психологічних контекстів серед двох досліджуваних груп.

3. Емпірично дослідити вплив проходження паломницького шляху на саморозвиток особистості.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, порівняння, систематизація наукової літератури; емпіричні: Авторська анкета, Самооцінка здатності до самоосвіти і саморозвитку особистості (О.П.Сергеєнкова), Методика діагностики смисло-життєвих орієнтацій (СЖО) (автори Джеймс Крамбо и Леонард Махолик); статистико-математичні: описова і порівняльна статистика, коефіцієнт Аль-Кронбаха, Т-критерій Стьюдента, кореляційний аналіз, регресійний аналіз з використанням програмного забезпечення Google Sheets та jamovi.

Характеристика вибірки. У дослідженні взяло участь 100 респондентів. Вони були поділені на дві групи: в експериментальну групу входять респонденти, що пройшли Шлях святого Якова мінімум один раз (53 респонденти), в контрольну групу входять респонденти, що не проходили Шлях (47 респондентів).

Результати дослідження та їх обговорення

Саморозвиток є одним з ключових аспектів становлення особистості, що охоплює усвідомлений процес удосконалення знань, навичок, здібностей, цінностей та інтересів людини. Він є безперервним процесом, який вимагає від людини активної участі та мотивації до власного вдосконалення. На думку багатьох сучасних дослідників, саморозвиток є основою для досягнення самореалізації та формування гармонійної, цілісної особистості, здатної досягати власних цілей і ефективно взаємодіяти із зовнішнім світом.

Різні дослідники надають власні трактування терміну «саморозвиток», що підкреслює широту і багатогранність цього поняття. На думку Колеснікова (Колесніков, 2020), саморозвиток є «поступовим, систематичним процесом, який передбачає свідоме покращення власних характеристик та досягнення нових вершин у різних сферах життя». На думку М. Й. Боришевського (Боришевський, 2010), саморозвиток означає насамперед певне перетворення людиною змістових і функціональних структур своєї психіки – керівної підсистеми її взаємодії зі

світом.

У західній науці саморозвиток розглядається через призму самоактуалізації та самореалізації. Абрахам Маслоу, один з найбільш відомих дослідників у цій сфері, у своїй теорії мотивації стверджував, що самоактуалізація є найвищою людською потребою, яку людина прагне задовольнити, розкриваючи власні можливості та досягаючи внутрішньої гармонії (Maslow, 1970). Маслоу визначав самоактуалізацію як «бажання стати тим, ким людина може бути», що включає повне розкриття здібностей, талантів і досягнення особистісних цілей.

Карл Роджерс, видатний американський психолог, також акцентував увагу на саморозвитку як на центральному аспекті людського буття. Він стверджував, що кожна людина прагне «стати повноцінною особистістю», досягаючи стану цілісності та внутрішньої згоди зі своїми бажаннями та прагненнями (Rogers, 1961).

Аналіз робіт вітчизняних та закордонних науковців дає підстави стверджувати, що сутність саморозвитку вивчається на основі різних підходів щодо ключових ознак і залежить від ракурсу дослідження проблеми. Тому пропонуємо наступні класифікації підходів до визначення терміна «саморозвиток»: за ключовим сегментом; за формами саморозвитку; за ракурсом дослідження феномена; за підходами до розгляду феномена (Кузікова, 2013).

Науковці феноменологічного напрямку, такі як А. Маслоу, К. Роджерс, Дж. Бьюдженталь і В. Франкл, трактують саморозвиток як зростання «Я» і рух до емоційної та когнітивної зрілості, або (за Маслоу) поступальний шлях до самоактуалізації. Цей розвиток, як показують джерела, є природною спрямованістю особистості до її максимального вдосконалення (Maslow, 1970).

Термін «**самореалізація**» (self-realization) часто вживають як синонім до термінів «реалізація своїх можливостей» (self-fulfilment) і «самоактуалізація» (self-actualization). Вони описують дуже близькі явища: повну реалізацію наших справжніх можливостей (Horney, 1945), прагнення людини до найбільш повного виявлення і розвитку своїх можливостей і здібностей (Rogers, 1961), внутрішню активну тенденцію розвитку себе, щось на зразок істинного самовираження (Perls, 1969), прагнення людини стати тим, чим вона може стати (Maslow, 1970). Саморозвиток відіграє ключову роль у формуванні особистості, дозволяючи людині досягти гармонії зі своєю внутрішньою природою і соціальним середовищем. Основні переваги саморозвитку можна розглянути через такі аспекти: підвищення рівня самосвідомості, формування впевненості у власних силах, покращення навичок управління часом та продуктивності, гармонізація відносин із зовнішнім світом.

Шлях святого Якова (Каміно-де-Сантьяго) виступає унікальним соціокультурним і духовним феноменом, що створює потужні умови для саморозвитку. Його вплив виходить за межі традиційного релігійного паломництва, інтегруючи фізичні, емоційні та духовні досвіди. Цей маршрут сприяє не лише фізичному загартуванню, але й емоційній рівновазі, усвідомленню внутрішніх потреб і пізнанню себе.

Шлях святого Якова є одним з найдавніших та найвідоміших паломницьких маршрутів у світі. Оригінальна назва шляху іспанською мовою - Camino de Santiago. Розташований в Європі, цей шлях веде до кафедрального собору святого Якова в іспанському місті Сантьяго-де-Компостела (ісп. Santiago de Compostela), де, за легендою, знаходяться мощі святого апостола Якова. Шлях виник у середньовіччі як релігійний маршрут, але з часом набув більш широкого значення, перетворившись на унікальне явище, яке охоплює аспекти духовності, культури, самопізнання, туризму та спільнотного досвіду. Людей, що проходять даний Шлях, називають **пілігримами або паломниками** (з англ. pilgrims), а феномен Каміно часто називають паломництвом (з англ. pilgrimage).

Історія Шляху святого Якова — це історія інтеграції, взаємодії та духовного збагачення. Маршрут перетворився на символ об'єднання, толерантності та багатогранності європейської культури. Він не лише зберігає християнські традиції, але й є прикладом того, як історичний феномен може адаптуватися до викликів сучасності, залишаючи незмінними свої фундаментальні цінності.

Численні дослідження (Mizdrak, 2024; González, 2013; Lopez, 2013; Sánchez & Hesp, 2015) демонструють, що сучасне паломництво часто виходить за межі традиційних релігійних мотивів. Як стверджували Brumec, Lavrič, & Naterer, (2022), існує очевидна потреба розширити дослідження паломництва за межі аналізу цього явища як суто релігійної подорожі. Вони запропонували зосередитися на русі як центральному елементі паломництва, що, серед іншого, передбачає більшу увагу до досвіду паломників і трансформаційних ефектів їхніх подорожей.

Можемо узагальнити, що дослідження підтверджують значний вплив Шляху святого Якова на психологічний і ціннісний розвиток паломників. Зокрема, вони відзначають зростання усвідомлення сенсу життя, підвищення рівня самоактуалізації, розвиток емпатії, вдосконалення навичок усвідомленості та тривалі зміни у системі цінностей. Таким чином, Шлях святого Якова стає не лише релігійним маршрутом, але й потужним інструментом глибоких внутрішніх трансформацій для сучасних пілігримів.

Шлях святого Якова може служити інструментом для стимулювання психологічного благополуччя через самоактуалізацію. Залежно від індивідуальних потреб і досвіду паломника, вплив Каміно може мати різноманітні наслідки: самопізнання та рефлексія; зміна життєвих установок; формування витривалості та внутрішньої сили; соціальні взаємодії та підтримка; терапевтичний ефект.

Розглянемо основні дані проведеного дослідження між групами порівняння та зробимо висновки.

Шкала саморозвитку: порівняння середніх контрольної і експериментальної групи було зроблено за допомогою Т-критерія Стюдента (Табл. 1) та виявило, що статистично значуща відмінність між двома обраними сукупностями відсутня. Це дає нам можливість стверджувати, що рівень саморозвитку у контрольної і експериментальної групи знаходиться майже на однаковому рівні.

Таблиця 1

Т-критерій Стьюдента по шкалі Саморозвиток для двох порівняльних груп

		Значення	Ступінь вільності	p	Різниця середніх	Різниця стандартних похибок
Саморозвиток	Т-критерій Стьюдента	0.206	98	0.837	0.0101	0.0488

Різниця стандартних значень всього 0,01, що є мінімальною різницею (Табл. 2). Медіанне значення у двох груп однакове.

Таблиця 2

Значення середніх по шкалі Саморозвиток для експериментальної і контрольної групи

	Група	К-сть	Середнє значення	Медіана	Стандартне відхилення	Стандартна похибка
Саморозвиток	Експер.	53	1.5	1.48	0.271	0.0298
	Контр.	47	1.49	1.48	0.271	0.0395

При порівнянні середніх значень експериментальної і контрольної групи встановлено, що середні майже не відрізняються, тобто рівень саморозвитку у них майже однаковий. Важливо зазначити, що до експериментальної групи входять пілігрими, а велику частину контрольної групи складають психологи у навчанні, що може пояснити відсутність різниці цього показника у двох груп, так як саморозвиток – одна з важливих якостей психолога.

Шкала смисло-життєвих орієнтацій і інші субшкали: порівняння балів контрольної і експериментальної групи за допомогою Т-критерія Стьюдента і U-критерія Манна-Уїтні (Табл.3) показало, що значущої різниці між балами експериментальної і контрольної груп не виявлено.

Таблиця 3

Т-критерій Стьюдента і U-критерій Манна-Уїтні для шкал методики СЖО

		Значення	Ступінь вільності	p	Різниця середніх	Різниця стандартних похибок
Цілі в житті	Т-критерій Стьюдента	-0.19	98	0.85	-0.269	1.417
	U-критерій Манна-Уїтні	1208		0.795	-2.04e-5	
Процес життя	Т-критерій Стьюдента	1.436	98	0.154	1.983	1.381
	U-критерій Манна-Уїтні	1020		0.119	2	

Результат життя	Т-критерій Стьюдента	1.685	98	0.095	1.808	1.073
	U-критерій Манна-Уїтні	979		0.066	2	
Локус контролю Я	Т-критерій Стьюдента	0.138	98	0.891	0.112	0.813
	U-критерій Манна-Уїтні	1223		0.879	2.48E-05	
Локус контролю Життя	Т-критерій Стьюдента	0.681	98	0.497	0.816	1.198
	U-критерій Манна-Уїтні	1129		0.42	1	
СЖО	Т-критерій Стьюдента	1.219	98	0.226	4.283	3.513
	U-критерій Манна-Уїтні	1031		0.138	5	

Найближчим до порогового рівня є показник результату життя. Це може бути інтерпретоване наступним чином: палігрими з експериментальної групи вже мають в своєму життєвому досвіді важливі спогади, бо більшість з них визначили цей досвід як важливий у своєму житті, тоді як психологи у навчанні мають сенси і цілі у майбутньому, або на цей показник можуть впливати фактори, які не враховані нашим дослідженням. Графічно різниця значень зображена на Рис. 1

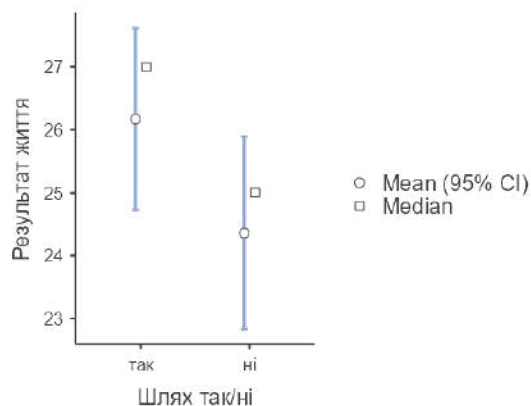

Рис. 1. Середні значення шкали Результат життя для двох груп

Додатково був проведений порівняльний аналіз за іншими категоріями: гендер і наявність стосунків. Статистично значущих відмінностей між цими групами за всіма наявними шкалами не було виявлено.

Визначимо кореляційний зв'язок між двома незалежними шкалами – саморозвиток і СЖО (Табл. 4). Використаємо коефіцієнт кореляції Спірмана через ненормальний розподіл.

Таблиця 4

Кореляційний зв'язок між шкалами саморозвитку і СЖО

		СЖО
Саморозвиток	Spearman's rho	-0.231
	df	98
	p-value	0.021

Значення $p\text{-value} < 0.05$ дає нам право стверджувати про наявність кореляційного зв'язку. Описати характер зв'язку можемо наступним чином: при зростанні показника саморозвитку показник СЖО зменшується з середньою силою. Проілюструємо цей зв'язок графічно, побудувавши графік розсіювання (Рис. 2).

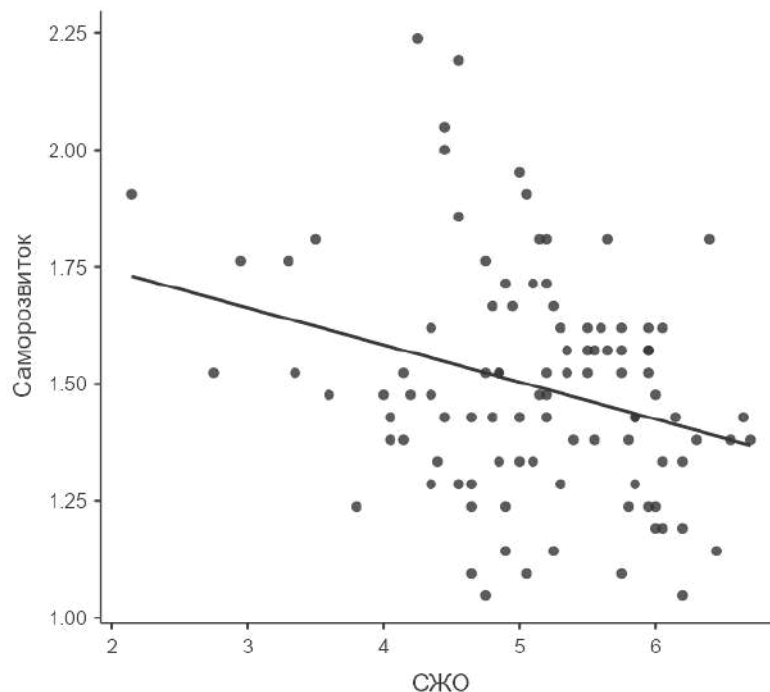

Рис. 2. Кореляційний зв'язок між шкалами саморозвитку і СЖО

Графік розсіювання демонструє зворотній зв'язок середньої сили, тобто при зростанні показників смисло-життєвих орієнтацій, зменшуються показники саморозвитку.

Статистична значущість присутня у трьох шкалах - Цілі в житті, Локус контролю Я і Локус контролю Життя (Табл. 5). Всі шкали корелюють негативно, так само як і загальний показник СЖО. Найбільша кореляція фіксується зі шкалою Локус контролю Життя, найменш значуща – Результат життя.

Таблиця 5

Коефіцієнт кореляції Спірмана для шкали Саморозвитку і субшкал СЖО

		Саморозвиток
Цілі в житті	Spearman's rho	-0.239
	p-value	0.017
Процес життя	Spearman's rho	-0.188
	p-value	0.061
Результат життя	Spearman's rho	-0.145
	p-value	0.149
Локус контролю Я	Spearman's rho	-0.246
	p-value	0.014
Локус контролю Життя	Spearman's rho	-0.268
	p-value	0.007

Негативна кореляція між показниками саморозвитку та смисло-життєвими орієнтаціями може бути пояснена кількома причинами. Смисло-життєві орієнтації можуть відображати певну стабільність цінностей, цілей і усвідомлення сенсу життя. Люди з високими СЖО можуть сприймати своє життя як гармонійне і завершене, а себе – як дорослу, зрілу і визначену особистість. В такому випадку у них сильно знижується потреба у саморозвитку, так як вони задоволені собою і своїм життям, а прагнення до активного саморозвитку може сприйматися ними як ознака незадоволеності собою.

І навпаки, люди з низькими показниками СЖО мають менш визначені цілі чи знаходяться у пошуку сенсу життя, тому є більш вмотивованими до саморозвитку. Вони шукають нові сенси, намагаються змінити своє життя і знайти задоволення, що спонукає їх до змін як всередині себе, так і ззовні.

Ще однією причиною може бути те, що активний саморозвиток може супроводжуватися підвищеним рівнем тривожності, страхом невдачі або перфекціонізмом. Це може тимчасово знижувати рівень задоволеності життям і відчуття сенсу, створюючи негативний зв'язок між показниками.

Побудуємо кореляційний графік розсіювання по двох групах – контрольній і експериментальній. (Рис. 3).

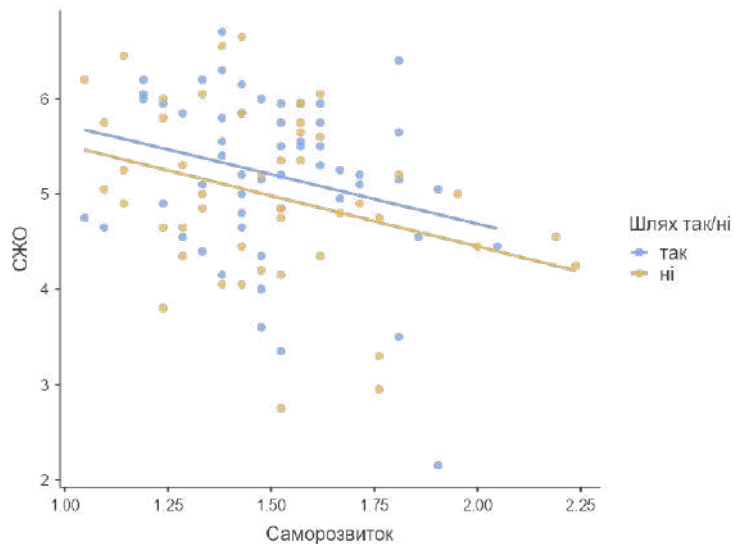

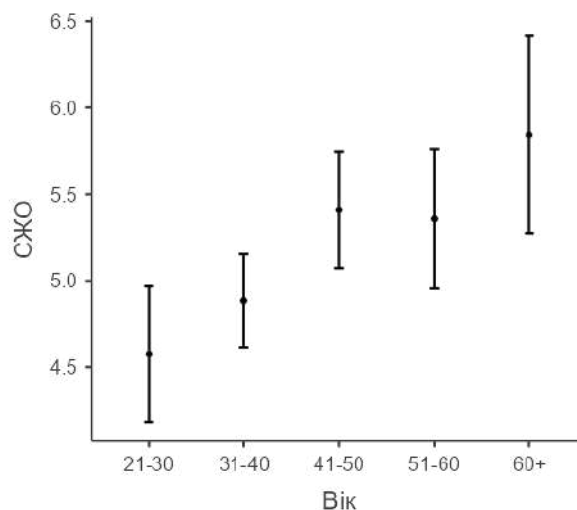
Рис. 3. Кореляційний зв'язок між шкалами саморозвитку і СЖО для експериментальної і контрольної групи

Значущої різниці у силі зв'язку немає, різниця в лініях тренду пояснюється вищими показниками СЖО серед пілігримів, але характер взаємозв'язку залишається незмінним.

Отже, всі шкали методики СЖО корелюють з саморозвитком негативно. За нашим припущенням це відбувається тому, що незадоволення собою і своїм життям провокує пошук нових цілей і сенсів, що можливо реалізувати через саморозвиток.

Аналіз отриманих даних дозволяє визначити кілька цікавих закономірностей, які характеризують взаємозв'язок між показниками саморозвитку, смисловими орієнтаціями, віковими особливостями респондентів, а також соціальними та професійними факторами контрольної і експериментальної групи.

Вплив віку на СЖО має статистичну значущість майже по кожній групі з коефіцієнтом кореляції $R = 0,428$. Дана залежність зображена на Рис.

4.

Рис. 4. Залежність шкали СЖО від віку

Найнижчі значення СЖО у наймолодшій групі 21-30 років – 4.58, тоді як найвищі у найстарших респондентів – 5.84. На нашу думку, це продиктоване різними віковими викликами і можливостями до самопізнання, самостійного прийняття рішень і відповідальності за власне життя. З віком люди починають краще розуміти себе, свої бажання і потреби і одночасно збільшуються можливості для їх реалізації, що призводить до наповненого сенсом життя.

Фактор виду зайнятості є найбільш значущим серед всіх категоріальних змінних, що ми отримали в результаті Авторської анкети. Зобразимо цю залежність графічно на Рис. 5.

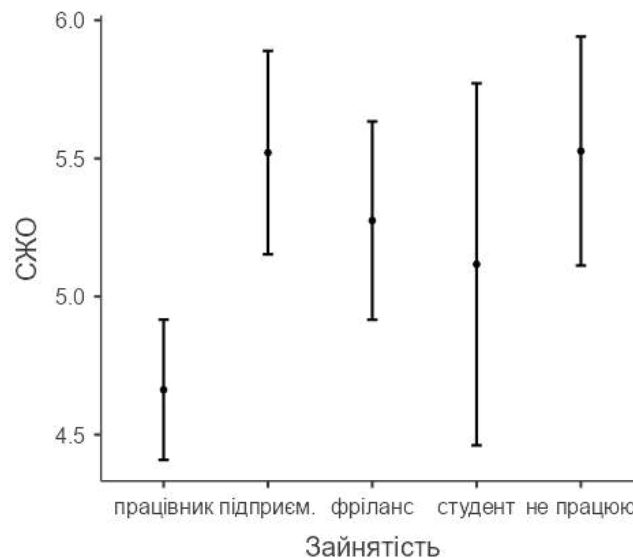

Рис. 5. Залежність шкали СЖО від виду зайнятості

Найнижче значення СЖО мають наймані працівники (4,66), тоді як найвищі – власники бізнесу і люди, що не працюють (5,52 і 5,53 відповідно).

Такий вплив можна пояснити тим, що не всі наймані працівники відчують задоволення своїх змістовних і сенсовних потреб на робочому місці. Ч а с т о наймані працівники мають діяти в інтересах бізнесу, що може суперечити їх власним цінностям, бажанням або потребам.

В цей час власники бізнесу мають значно більше контролю і влади над прийняттям рішень, що дає їм більше можливостей для реалізації власних цінностей і потреб. Власники бізнесу відчують більший локус контролю Я, ніж локус контролю – життя, що є протилежним для найманих працівників.

Узагальнюючи, можемо виділити наступні результати дослідження:

1. *Надійність даних та розподіл значень:* Показник Альфа Кронбаха підтвердив надійність отриманих даних, що дозволяє впевнено використовувати їх у дослідженні. Аналіз середніх значень показав, що вибірка в середньому демонструє вищі значення СЖО, ніж очікувалося за нормальним розподілом. Це пояснюється специфікою респондентів: експериментальна група складається з пілігримів, які мають високу мотивацію до самопізнання, тоді як контрольна група включає студентів-психологів, для яких питання сенсу життя є професійно

важливими.

2. *Відмінності між групами:* Експериментальна група демонструє вищі середні значення за шкалами «Процес життя» та «Результат життя», що свідчить про більшу задоволеність життям. Це може бути пов'язане з досвідом пілігримства, яке сприяє розвитку навичок насолоди життям і усвідомлення його цінності. Контрольна група також має високі середні значення, але з меншою різницею, що може пояснюватися очікуваннями майбутньої самореалізації студентів. Ця різниця не є статистично значущою, тому ми можемо говорити лише про тенденцію, а не значущу закономірність.

3. *Кореляція між саморозвитком та СЖО:* Усі шкали методики СЖО корелюють із саморозвитком негативно, що підтверджено значеннями коефіцієнтів кореляції ($p\text{-value} < 0.05$). Це свідчить про те, що незадоволеність собою або своїм життям стимулює пошук нових цілей і сенсів через саморозвиток. Водночас активний саморозвиток може бути пов'язаний із підвищеним рівнем тривожності та страхом невдачі, що тимчасово знижує рівень задоволеності життям.

4. *Вікові особливості:* Респонденти старших вікових груп (51–60 років) демонструють вищі показники саморозвитку, тоді як молодша група (21–30 років) має найнижчі значення. Це може бути спричинене меншим тиском соціальних вимог на старших респондентів та більшою можливістю для самопізнання й самореалізації. Водночас молодші респонденти стикаються із зовнішніми викликами, які обмежують їхній час і ресурси для саморозвитку.

5. *Вплив професійної діяльності:* Професійний статус також впливає на смисло-життєві орієнтації. Наймані працівники можуть відчувати конфлікт між власними цінностями та вимогами роботи, що знижує їхній рівень задоволеності. Власники бізнесу, навпаки, мають більше можливостей реалізовувати свої цінності завдяки високому локусу контролю. Респонденти, які не працюють, належать переважно до старших вікових груп, що вказує на їхню фінансову незалежність або наявність умов, які дозволяють їм не працювати. Це узгоджується з попередніми висновками про зростання смисло-життєвих орієнтацій із віком.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи, результати підтверджують, що саморозвиток і смисло-життєві орієнтації є складними багатофакторними явищами, на які впливають вікові, соціальні та професійні чинники. Досвід пілігримства не відіграє ключову роль, бо на наших даних не було визначено статистично значущої різниці між експериментальною і контрольною групами, але були визначені закономірності у формуванні цих показників, тобто можемо сказати, що досвід проходження Шляху святого Якова створює умови для глибокого самопізнання та трансформації особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевський, М. Й. (2010). Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності. Академвидав.
2. Колесніков, А. (2020). Психологічні аспекти саморозвитку особистості. Лібра.
3. Кузікова, С. Б. (2013). Феноменологія саморозвитку особистості: визначення поняття. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені ВО Сухомлинського. Серія: Психологічні науки, 2(10), 171–176.
4. Brumec, S., Lavrič, M., & Naterer, A. (2023). Exceptional human experiences among pilgrims on the Camino de Santiago: A typology of experiences and transformative aftereffects. *Psychology of Religion and Spirituality*, 15(4), 605–617. <https://doi.org/10.1037/rel0000456>
5. Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning*. Beacon Press.
6. Horney, K. (1945). *Our inner conflicts: A constructive theory of neurosis*. W. W. Norton & Company, Inc.
7. Informes estadísticos. Año 2024. (n. d.). Argentina.gob.ar. <https://www.argentina.gob.ar/transporte/cnrt/estadisticas/informes-estadisticos-ano-2024>
8. Lois González, R. n. C. (2013). The Camino de Santiago and its contemporary renewal: Pilgrims, tourists and territorial identities. *Culture and Religion*, 14(1), 8–22. <https://doi.org/10.1080/14755610.2012.756406>
9. Lopez, L. (2013). How long does the pilgrimage tourism experience to Santiago de Compostela last? *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 1(1), 1–11. <https://doi.org/10.21427/D7C133>
10. Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality* (2nd ed.). Harper & Row.
11. Mizdrak, I. (2024). Philosophical significance of the way, experience, and silence in the context of Camino de Santiago. *Verbum Vitae*, 42(1), 17–37. https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_31743_vv_16256/c/articles-50130011.pdf
12. Perls, F. S. (1969). *Gestalt therapy verbatim*. Real People Press.
13. Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Houghton Mifflin.
14. Sánchez, S. S., & Hesp, A. (Eds.). (2015). *The Camino de Santiago in the 21st century: Interdisciplinary perspectives and global views*. Routledge.
15. Statistics. Pilgrim's welcome office. (6. д.). Oficina del Peregrino. Catedral de Santiago de Compostela. <https://oficinadelperegrino.com/en/statistics/>

REFERENCES

1. Boryshevskyi, M. Y. (2010). *Doroha do sebe: Vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti* [The road to the self. From the foundations of subjectivity to the heights of spirituality]. Akademvydav. [In Ukrainian].
2. Kolesnikov, A. (2020). *Psykhologichni aspekty samorozvytku osobystosti* [Psychological aspects of personal self-development]. Libra. [In Ukrainian].
3. Kuzykova, S. B. (2013). *Fenomenolohiia samorozvytku osobystosti: vyznachennia poniattia* [Phenomenology of personality self-development: Definition of the concept]. Naukovyi

visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni VO Sukhomlynskoho. Serii: Psykholohichni nauky, 2(10), 171–176. [In Ukrainian].

4. Brumec, S., Lavrič, M., & Naterer, A. (2022 2023). Exceptional human experiences among pilgrims on the Camino de Santiago: A typology of experiences and transformative aftereffects. *Psychology of Religion and Spirituality*, 15(4), 605–617. <https://doi.org/10.1037/rel0000456>
5. Frankl, V. E. (2006). *Man's search for meaning*. Beacon Press.
6. Informes estadísticos. Año 2024. (n. d.). Argentina.gob.ar. <https://www.argentina.gob.ar/transporte/cnrt/estadisticas/informes-estadisticos-ano-2024>
7. Horney, K. (1945). *Our inner conflicts: A constructive theory of neurosis*. W. W. Norton & Company, Inc.
8. Lois González, R. n. C. (2013). The Camino de Santiago and its contemporary renewal: Pilgrims, tourists and territorial identities. *Culture and Religion*, 14(1), 8–22. <https://doi.org/10.1080/14755610.2012.756406>
9. Lopez, L. (2013). How long does the pilgrimage tourism experience to Santiago de Compostela last? *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage*, 1(1), 1–11. <https://doi.org/10.21427/D7C133>
10. Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality* (2nd ed.). Harper & Row.
11. Mizdrak, I. (2024). Philosophical significance of the way, experience, and silence in the context of Camino de Santiago. *Verbum Vitae*, 42(1), 17–37. https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_31743_vv_16256/c/articles-50130011.pdf.pdf
12. Perls, F. S. (1969). *Gestalt therapy verbatim*. Real People Press.
13. Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Houghton Mifflin.
14. Sánchez, S. S., & Hesp, A. (Eds.). (2015). *The Camino de Santiago in the 21st century: Interdisciplinary perspectives and global views*. Routledge.
15. Statistics. Pilgrim's welcome office. (6. д.). Oficina del Peregrino. Catedral de Santiago de Compostela. <https://oficinadelperegrino.com/en/statistics/>

Відомості про авторів

Наталія ЗАВ'ЯЗКІНА, д.псих.н., професор, перша проректорка КІСПП, професор кафедри клінічної психології Київського інституту сучасної психології та психотерапії (КІСПП), м. Київ, Україна

Nataliia Zaviazkina, Doctor of Psychology, Professor, First Vice-Rector of KIMPP, Professor of the Department of Clinical Psychology, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy (KIMPP), Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5565-8959>

E-mail: nmuz@ukr.net

Оксана БЄЛЯЄВА, здобувач освітнього ступеня «Магістр» КІСПП, м. Київ, Україна

Oksana Belyaeva, Master's student in Psychology, KIMPP, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9201-2574>

E-mail: bieliaieva.oks@gmail.com

Гайворонський Гліб
Балашевич Олександра
Мілютіна Катерина

МІСЦЕ АРХЕТИПІВ У МИСТЕЦТВІ САТОШІ КОНА: ЮНГІАНСЬКИЙ АНАЛІЗ АНІМАЦІЙНОГО СЕРІАЛУ «АГЕНТ ПАРАНОЇ»

Анотація

Актуальність теми зумовлена тим, що творчість режисера Сатоші Кона, зокрема анімаційний серіал «Агент Параної», попри значне міжнародне визнання, досі залишається недостатньо дослідженою в українському культурному й академічному контексті. Особливо актуальною є потреба проаналізувати, як архетипи колективного несвідомого за Юнгом проявляються в сучасних мистецьких творах, впливаючи на формування суспільної свідомості. Це може бути корисним у контексті роботи з підлітками та молоддю, серед яких аніме користується особливою популярністю, враховуючи їх потребу у пошуку відповідних моделей, що зможуть відобразити їх внутрішні переживання. Аніме в цьому контексті стає важливим джерелом пізнання себе та світу через яскраві, привабливі та складні образи.

Метою дослідження є виявлення й аналіз символічного навантаження образів серіалу «Агент Параної» через призму юнгіанської психології. Дослідження орієнтоване на розкриття ролі ключових архетипів, зокрема Тіні й ескапізму, в сюжетній структурі та характерології персонажів.

Методологія дослідження ґрунтується на теоретичному аналізі основних понять аналітичної психології Карла Юнга. Застосовано методи порівняльного аналізу для співставлення сюжетних ліній і персонажів серіалу з юнгіанськими концепціями. Окремо враховано соціокультурний контекст Японії як простору кризи та тривожності, що впливає на формування образів і наративу.

Результати роботи показують, що персонаж Шонен Бато виступає яскравим втіленням колективної Тіні суспільства, яка уособлює приховані страхи, агресію та невирішені внутрішні конфлікти. Іграшка Маромі символізує втечу від реальності (ескапізм), пропонуючи ілюзію захисту й спокою, але насправді лише поглиблюючи внутрішні проблеми персонажів.

Ключові висновки: «Агент Параної» демонструє, що зустрічі

з власною Тінню є необхідним етапом індивідуації та психічної інтеграції особистості. Водночас серіал підкреслює небезпеку ескапізму як джерела масової параної, яке заважає прийняттю реальності та особистісному зростанню, що відповідає головним постулатам юнгіанської психології.

Ключові слова. Архетип, Карл Густав Юнг, Сатоші Кон, Тінь, колективне несвідоме, ескапізм, кіноterapia.

Hlib Haivoronskyi
Oleksandra Balashevych
Kateryna Miliutina

THE PLACE OF ARCHETYPES IN THE ART OF SATOSHI KON: A JUNGIAN ANALYSIS OF THE ANIMATED SERIES «PARANOIA AGENT»

Abstract

This topic is relevant because, despite its significant international recognition, the work of director Satoshi Kon, particularly the animated series Paranoia Agent, remains insufficiently studied within the Ukrainian cultural and academic context. It is essential to examine how the archetypes of the collective unconscious, as described by C.G. Jung, manifest in contemporary artistic works, shaping the development of societal consciousness. This can be useful in the context of working with adolescents and young people, among whom anime is particularly popular, given their need to find appropriate models that can reflect their inner feelings. In this context, anime becomes an important source of cognition of oneself and the world through bright, attractive, and complex images.

This research aims to identify and analyze the symbolic significance of the images in Paranoia Agent through the lens of Jungian psychology. It also aims to uncover the role of key archetypes, particularly the Shadow and escapism, in the narrative structure and character development.

The research methodology is based on a theoretical analysis of the fundamental concepts of Carl Gustav Jung's analytical psychology. Comparative analysis methods are applied to juxtapose the plot lines and characters of the series with Jungian concepts. Special attention is given to the socio-cultural context of Japan as a space of crisis and anxiety, which influences the formation of images and the narrative.

The study's results demonstrate that the character Shōnen Bato vividly embodies society's collective Shadow, personifying hidden fears, aggression, and unresolved internal conflicts. The character Maromi symbolizes an escape from reality (escapism), offering an illusion of protection and tranquility but ultimately deepening the characters' internal problems.

Key conclusions: Paranoia Agent illustrates that encountering one's Shadow is necessary for individuation and psychological integration. At the same time, the series emphasizes the danger of escapism as a source of mass paranoia, hindering the

acceptance of reality and personal growth, which aligns with the main tenets of Jungian psychology.

Keywords: Archetype, Carl G. Jung, Satoshi Kon, Shadow, Collective Unconscious, Escapism, Cinematherapy.

Вступ

Японський аніматор і режисер Сатоші Кон за свою продуктивну, але доволі коротку творчу кар'єру встиг вписати своє ім'я не лише в історію японської анімації, а й світового кінематографічного процесу загалом. Цитування його робіт можна побачити у творах таких визнаних митців як Крістофер Нолан («Початок») і Даррен Ароновскі («Чорний лебідь», «Реквієм за мрією»). Аналізу творів автора приділяли увагу культурні та соціальні дослідники з усього світу: з психологічної точки зору (Choo, 2014; Uy, et al., 2023) твір ставав у центрі нейрокультурологічних досліджень (Chang, n.d.), культурологічної (Perkins, 2019; Saint-Oyant, 2017; Liang, 2024), кінознавчої точки зору (Napier, 2006; Chang, 2013; Mishra&Mishra, 2014), також аналізувався і з перспективи соціології (Josephy-Hernández, 2019).

Але варто зазначити, що в українському культурному та науковому просторі його праці є недостатньо репрезентованими, а відтак недостатньо проаналізованими. Ми вважаємо, що це велике упущення, оскільки його роботи - глибокі дослідження не лише особистісної матерії, а й соціально-суспільної. Особливо цікаво його творіння розкриваються в контексті ідей швейцарського психіатра і психоаналітика Карла Густава Юнга. Немає жодних сумнівів, що Сатоші Кон надихався ідеями класика, чия теорія свідомо чи несвідомо була вписана у твори режисера.

Використання кінематографу в психотерапії стає все більш популярним у дискурсі трансформації інструментарію, де аналіз наративу від усних казок і друкованих книжок переходить у медіум аудіо-візуального кіно, формуючи так звану «кінотерапію» (Roesler, 2020; Portadin, 2006). Цей напрям психологічної допомоги знаходить своє використання в глибинній, гуманістичній та когнітивно-поведінковій парадигмах психотерапевтичної допомоги. Дослідження демонструє ефективність використання кіно- та відео-матеріалу для роботи з різними психологічними проблемами (Sacilotto et al, 2022), що лише підкреслює актуальність і важливість подальшого використання цього методу в психотерапевтичних цілях, особливо у час цифрової революції.

Окремої уваги заслуговує японська анімація, яка з початку 1980-х років і до сьогодні продовжує набирати обертів популярності, виходячи за межі субкультури, стаючи загальнолюдським поп-культурним надбанням (Chambers, 2012), особливо серед молодих глядачів. Необхідно також враховувати той факт, що через особливості підліткового та юнацького віку, що характеризується пошуком нових авторитетів, ці особи частіше звертаються до яскравих вигаданих персонажів і шукають свої ідеали у художніх творах, а не у реальному

світі (Shedlosky-Shoemaker, 2014). Тому аналіз саме аніме може стати цікавим і ефективним шляхом у роботі з підлітками та особами раннього дорослого віку.

Метою дослідження є аналіз анімаційного міні-серіалу «Агент параної» авторства Кона, ґрунтуючись на психоаналітичній парадигмі Юнга, а особливо на архетипах як центральному елементі його теорії. «Агент параної» є сміливим прикладом відображення суспільної та національної травми в контексті глобальних змін, аналіз яких може допомогти нам зрозуміти ті процеси колективного несвідомого, що відбуваються всередині кожного з нас та в українському суспільстві у період війни. Ця стаття також може запропонувати метафоричний приклад для діалогу з молодими особами, які переживають схожі складні емоції у час глобальної світової кризи.

Методи і матеріали дослідження

У дослідженні було застосовано методи психоаналітичної інтерпретації, герменевтичного аналізу, а також порівняльного аналізу для встановлення зв'язку між змістом художнього твору та актуальними соціокультурними феноменами. Отримані результати розглядаються з огляду на їх потенційну терапевтичну цінність.

Матеріалом для аналізу виступив твір «Агент Параної» (“Paranoia Agent”) – аніме-серіал режисера Сатоші Кона, який складається з 13 епізодів і глибоко досліджує теми масової істерії, соціального тиску та колективного несвідомого. У центрі сюжету серія нападів, які здійснює загадковий підліток на роликів ковзанах, відомий як «Шонен Бато», що атакує людей золотистою бейсбольною битою. Серіал розгортається через кілька переплетених сюжетних ліній, де кожен персонаж стикається з власними внутрішніми конфліктами та соціальними страхами. Основним трикутником персонажів виступають: Цукіко Сагі — молода дизайнерка, яка створила популярну іграшку Маромі — рожевого плюшевого собаку, що став культурним феноменом. Шонен Бато — не стільки реальний персонаж, скільки міфічний образ, що символізує суспільний тиск і колективні страхи. Маромі — популярна іграшка, створена Цукіко, яка виступає символом втечі від реальності. Вона «взаємодіє» з багатьма персонажами як свого роду заспокійливий образ, що підкреслює зростаючу залежність суспільства від ілюзій. Окрім них у серіалі представлені й інші герої (два детективи: Кічі Ікарі — детектив, який розслідує справу Шонена Бато. Міцушіро Маніва — є напарником детектива та бере активну участь у розслідуванні нападів Шонена Бато та інші), що репрезентують спектр соціальних конфліктів.

Результати дослідження та їх обговорення

Кризова Японія як світ пригніченої тривоги. Зображувана Сатоші Коном Японія є проекцією реального стану країни в період так званої «фінансової бульбашки». Японська фінансова бульбашка виникла наприкінці 1980-х - на початку 1990-х років. Цей період характеризувався стрімким зростанням цін на активи, включаючи акції та нерухомість, які подвоїлися і потроїлися за кілька років, починаючи з 1986 року. Бульбашка луснула на початку 1990-х років, що призвело до значного падіння цін на активи та тривалої економічної стагнації

(Cargilletal., 1996). Це призвело до глибокого занепокоєння в суспільстві, яке було підсилене культурним ґрунтом, що складається з трудоголізму, високих вимог та очікувань, а також безперервної жаги до успіху. Така соціальна ситуація, відповідно до термінології Еміля Дюркгайма, привела до аномії - стан суспільства, що характеризується порушенням соціальних норм і відсутністю моральних орієнтирів. Вона часто асоціюється з почуттям відчуження та безцільності серед індивідів у суспільстві (Teymooretal., 2017). У сучасному та постмодерному суспільстві, зануреному у безперервний інформаційний потік, втрачається зв'язок з власною ідентичністю та інтеграційними процесами (Pendseetal., 2022). Злиття з масовою інформаційною культурою та колективним несвідомим породжує спільні для всіх фантазії та переживання, яскравим прикладом чого є персонаж Шонен Бато.

Шонен Бато - тіньова дитина колективного несвідомого. Автор аналізує мегаполіс як простір перенасиченого соціального та інформаційного життя, в якому на тлі зростаючої внутрішньої напруги колективне несвідоме породжує архетиповий образ ШоненаБато — юнака на роliках із золотою битою (Рисунок 1). Цей образ стає феноменом урбаністичної міфології, вуличною легендою, яка водночас викликає страх і захоплення, Юнг зазначав, що колективна Тінь знаходить вираження в образах диявола, демонів і архетипового зла, втіленням якого і є ШоненБато (Jung, 2014). В умовах загальної параної образ бунтаря та саботажника набуває функціональності як прийнятний спосіб вираження колективних проєкцій у суспільстві інформаційної доби кінця ХХ — початку ХХІ століття. Його популярність і швидке поширення відображають глибокий соціальний резонанс.

Образ підлітка як представника урбанічної культури життя підкреслює його актуальність і адаптивність до різних епох. Його демонічність, яку неможливо ані пізнати, ані підкорити, є канонічною характеристикою архетипу Тіні за Марією-Луїзою фон Франц (vonFranz, 1985). ШоненБато втілює несвідомі страхи, тривоги та латентну моральну амбівалентність, що пронизують суспільство. У ролі колективної Тіні цей образ викликає соціальну напругу, концентруючи на собі громадську увагу (Singer, 2006). При цьому він унеможливорює індивідуальне прийняття власної ідентичності кожною окремою особистістю, що, своєю чергою, блокує процес індивідуалізації та ускладнює досягнення стану інтеграції з Самістю.

Рис. 1.Зображення ШоненаБато

Примітка: © SatoshiKon • MADHOUSE / PARANOIA AGENT COMMITTEE

У діях Шонен Бато персонажі знаходять вторинну вигоду, оскільки тілесні травми стають джерелом тимчасового звільнення від соціального тиску. Проте цей феномен має парадоксальний характер: замість досягнення внутрішньої гармонії він спричиняє ще більшу віддаленість від індивідуальної Самості кожного героя. Регресія, запропонована архетипом Тіні як захисний механізм, забезпечує тимчасовий вихід із стану психологічної напруги та тиску очікувань. У цій моделі герої трансформуються в жертв, знімаючи з себе відповідальність і перекладаючи її на абстрактний та зловісний образ, що підтримує колективну параною, притаманну населенню мегаполісу.

З кожним епізодом цей стан загострюється, що призводить до зростання впливу Тіні. Юнг писав, що чим більше ми ігноруємо свою Тінь, то сильніше вона проектується на навколишній світ (Jung, 2020). У кульмінаційний момент вона набуває форми всепоглинаючої чорної маси, яка розриває межі між свідомим і несвідомим, реальним і уявним, досягаючи свого апогею, певною мірою символізуючи стан психозу, який, як діагноз, Сатоші Кон приписує суспільству своєї країни.

Ілюзорна привабливість ескапізму в образі Маромі. На перший погляд, противагою темному архетипу ШоненБато виступає образ Маромі — іграшки у формі рожевого песика, створеною молододю дизайнеркою Цукіко Сагі (Рисунок 2). Вона здається символом сили, що врівноважує напругу, пов'язану з фігурою хлопчика із битою. Однак детальніший аналіз внутрішнього змісту цього образу виявляє ілюзорність тієї легкості, яку прагнуть знайти як її творчиня, так і користувачі цього символу.

Маромі виконує функцію ескапізму, виступаючи проекцією глибинної психологічної травми самої дизайнерки. Замість сприяння подоланню напруги,

іграшка створює додаткові бар'єри між її творцем і травматичним досвідом (Halfmann&Reinecke, 2021). Ця напруга трансформується у шизотипові прояви, зокрема аудіовізуальні галюцинації, які пропагують «комфорт» уникнення реальності. Таким чином, Маромі, як і ШоненБато, репрезентує архетип Тіні, який проявляється у різних формах, але має спільну деструктивну природу (Johnson, 1991).

Маромі має сильну захисну силу, пропонуючи ілюзорний спокій та ізоляцію від реальності, тоді як Шонен Бато уособлює загрозу, що залякує та руйнує. Разом ці два образи стають інструментами генерації колективної істерії та параної, кожен із яких посилює деструктивні процеси через різні, але взаємодоповнюючі механізми.

Рис. 2.Зображення іграшки Маромі

Примітка: © SatoshiKon • MADHOUSE / PARANOIA AGENT COMMITTEE

Протистояння ШоненБато як рух до Самості. У концепції К. Юнга Самість розглядається як психічна цілісність і одночасно як центр, до якого має прагнути особистість у процесі індивідуації (Leigh, 2011). Юнг підкреслював, що зустріч із власною сутністю, передусім, передбачає зустріч із Тінню, яку він описував метафорично як «тісний прохід», що виключає можливість уникнення болісного контакту (Jung, 2014). У контексті творчості СатошіКона така зустріч знаходить вираження в темних замкнених просторах — вулицях, кімнатах, метро — де герої стикаються з образом ШоненаБато. Результат цієї зустрічі залежить від індивідуальної готовності особистості до інтеграції несвідомого.

Сатоші Кон пропонує розглянути процес індивідуації на прикладі героїні Цукіко Сагі, яка долає створену нею ілюзію захисту в особі Маромі — символу ескапізму (Teodorescu, 2016). Цей процес починається з руйнування ілюзії і переходу у глибини несвідомого, у Тінь. У кульмінаційний момент Цукіко

стикається з травматичним досвідом дитинства — смертю свого домашнього улюбленця, образ якого трансформувався в Маромі. У момент максимальної конфронтації з власним комплексом і звільнення від почуття провини героїня досягає психологічної свободи. Завдяки цьому Тінь інтегрується у її особистість, завершуючи процес індивідуації.

Сатоші Кон також додає іронічний вимір до теми боротьби з Тінню, використовуючи образ МацушіроМаніви, одного з поліцейських, який постає як «лицар» - класичне втілення архетипу Героя. Його боротьба з ШоненомБато стає приреченою конфронтацією з Тінню, яка набуває алегоричної форми боротьби Дон Кіхота з вітряками. Кон висміює марність ілюзорного пошуку зовнішнього ворога, але водночас показує, що цей процес сприяє трансформації Цукіко з антигероїні на Героя, символізуючи відкритість її шляху до інтеграції Самості.

Фон Франц писала, що конфронтація з Тінню є ключовим етапом індивідуації — розвитку цілісної особистості. У багатьох казках герой має спочатку зустріти свою Тінь у вигляді темного персонажа, перемогти або трансформувати її, перш ніж досягти завершення своєї подорожі (von Franz, 1999). Сатоші Кон дає у свою чергу прозоро зрозуміти, що архетип Героя проявляється в кожному з нас, незалежно від складених стереотипів спільного людського культурного процесу. Так, в його погляді умовно “канонічний” образ чоловіка-героя стає частиною загальної істерії і ілюзії, у той час як головна героїня, як втілення крихкості і вразливості, приймає відповідальність за своє минуле і майбутнє, поборює свою тінь і досягає близькості зі своєю Самістю.

Висновки

“Агент Параної” за авторством Сатоші Кона є притчею, побудованою на системі архетипів Карла Густава Юнга, що використовується для гострого сатиричного коментаря на життя суспільства у кризовий період його існування. Втілення Тіні в міфологізованій ілюзії ШоненаБато чи у присипляючій деструктивній сублімації у вигляді іграшки Маромі завжди намагається побудувати бар’єри на шляху індивідуації та досягнення Самості. Сатоші Кон говорить, що не кожне мистецтво є терапією, не кожна зовнішня сила є справді такою, але внутрішня хоробрість зустрітися зі своїм минулим, поглянути на нього, прийняти і переосмислити є саме тим, що допоможе нам конфронтувати свою Тінь. Ця теза неабияк резонує з положенням сучасного українського суспільства, що відчуває сильний біль, коли приходить час зустрітися зі своєю історією, її комплексними і багатогранними подіями, коли надто важливою постає потреба не витіснити і викреслювати історичні травми, а переосмислювати їх і приймати, відновлювати наратив життя у всій його складності. Сатоші Кон залишає важливе побажання не виростити свого Шонена Бато. Коментарі авторів, що синтезувалися у процесі аналізу, можуть стати у нагоді психологам при роботі з представниками молодого покоління, які особливо гостро відчувають глобальні зсуви суспільства і можуть бути більш схильними до ескапізму та відходу від власного шляху до Самості.

1. Cargill, T. F., Hutchison, M. M., & Ito, T. (1996). Deposit guarantees and the burst of the Japanese bubble economy. *Contemporary Economic Policy*, 14(3), 41–52. <https://doi.org/10.1111/j.1465-7287.1996.tb00623.x>
2. Chambers, S. N. I. (2012). Anime: From cult following to pop culture phenomenon. *Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 3(2). <http://www.inquiriesjournal.com/articles/836/2/anime-from-cult-following-to-pop-culture-phenomenon>
3. Chang, C. (2022, May 1). The brat with a bat: Exploring the dark psychology of Satoshi Kon's paranoia agent. *Grey Matters at Vassar College*. <https://www.greymattersjournalvc.org/articles/issue4/blog-post-title-one-9py35-tencr-xe6rl-egjen-wp2pr-elzt4>
4. Chang, Y.-J. (2013). Satoshi Kon's Millennium Actress: A feminine journey with dream-like qualities. *Animation*, 8(1), 85–97. <https://doi.org/10.1177/1746847712467571>
5. Choo, H.-J. (2014). A study on persona of double-sided characters shown in Satoshi Kon's works. *Cartoon and Animation Studies*, 35, 181–208. <https://doi.org/10.7230/KOSCAS.2014.35.181>
6. Halfmann, A., & Reinecke, L. (2021). Binge-watching as case of escapist entertainment use. In P. Vorderer, & C. Klimmt (Eds.), *The Oxford handbook of entertainment theory* (pp. 181–203). Oxford University Press. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.24690.25288>
7. Johnson, R. A. (1991). *Owning your own shadow: Understanding the dark side of the psyche*. HarperSanFrancisco.
8. Josephy-Hernández, D. E. (2019). Reflections on the translation of gender in *Perfect Blue*, an anime film by Kon Satoshi. *MonTI. Monografías de Traducción e Interpretación*, (4), 309–342. <https://doi.org/10.6035/MonTI.2019.ne4.11>
9. Jung, C. G. (2014). *The archetypes and the collective unconscious*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315725642>
10. Jung, C. G. (2020). *Modern man in search of a soul*. Routledge.
11. Leigh, D. J. (2011). Carl Jung's archetypal psychology, literature, and ultimate meaning. *Ultimate Reality and Meaning*, 34(1–2), 95–112. <https://utppublishing.com/doi/pdf/10.3138/uram.34.1-2.95>
12. Liang, J. (2024). Tearing through the screen: Diegetic credits, dialogic media, and fictional reality in Kon Satoshi's *Paprika*. *Japan Forum*, 36(3), 257–283. <https://doi.org/10.1080/09555803.2024.2332173>
13. Mishra, M., & Mishra, M. (2014). Animated worlds of magical realism: An exploration of Satoshi Kon's *Millennium Actress* and *Paprika*. *Animation*, 9(3), 299–316. <https://doi.org/10.1177/1746847714545939>
14. Napier, S. (2006). "Excuse Me, Who Are You?": Performance, the gaze, and the female in the works of Kon Satoshi. In S. T. Brown (Ed.), *Cinema Anime* (pp. 23–42). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781403983084_2
15. Pendse, S. R., Nkemelu, D., Bidwell, N. J., Jadhav, S., Pathare, S., De Choudhury, M., & Kumar, N. (2022). From treatment to healing: envisioning a decolonial

- digital mental health. In CHI 2022: Conference on human factors in computing systems.(pp.1–23). Association for Computing Machinery (ACM). <https://doi.org/10.1145/3491102.3501982>
16. Perkins, C. (2019). Kon Satoshi and Japan's monsters in the city. *Nordlit*, (42), 141–152. <https://doi.org/10.7557/13.5009>
 17. Portadin, M. A. (2006). The use of popular film in psychotherapy: Is there a "cinematherapy"? Massachusetts school of professional psychology. <https://www.cinematherapy.com/pressclippings/Portadin-dissertation.pdf>
 18. Roesler, C. (2020). Märchen der spätmoderne – spielfilme in der psychotherapie. *Forum der Psychoanalyse*, 36(2), 199–216. <https://doi.org/10.1007/s00451-020-00387-5>
 19. Sacilotto, E., Salvato, G., Villa, F., Salvi, F., & Bottini, G. (2022). Through the looking glass: A scoping review of cinema and video therapy. *Frontiers in psychology*, 12, 732246. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.732246>
 20. Saint-Oyant, M. (2017). Queering animation: The animated aesthetics of queerness in the works of Satoshi Kon. [Master's thesis, University of Colorado at Boulder]. CU Scholar – University of Colorado at Boulder. <https://scholar.colorado.edu/concern/articles/kp78gh08h>
 21. Shedlosky-Shoemaker, R., Costabile, K. A., & Arkin, R. M. (2014). Self-expansion through fictional characters. *Self and Identity*, 13(5), 556–578. <https://doi.org/10.1080/15298868.2014.882269>
 22. Singer, T. (2006). The cultural complex: a statement of the theory and its application. *Psychotherapy and Politics International*, 4(3), 197–212. <https://doi.org/10.1002/ppi.110>
 23. Teodorescu, A. (2016). Blurring the screen: the fragmented self, the database, and the narratives of Satoshi Kon. *Ekphrasis. Images, Cinema, Theory, Media*, 15(1), 63–74. <https://www.ekphrasisjournal.ro/docs/R1/15E6.pdf>
 24. Teymoori, A., Bastian, B., & Jetten, J. (2017). Towards a psychological analysis of anomie. *Political Psychology*, 38(6), 1009–1023. <https://doi.org/10.1111/pops.12377>
 25. Uy, M. A. C., Chen, M. M. W., Serafica, M. C. A. P., & Orozco, J. A. B. (2023). Fantasy or reality: A comparative analysis of how Satoshi Kon depicts psychosis. *Animo Repository*. https://animorepository.dlsu.edu.ph/conf_shsrescon/2023/paper_mps/2/
 26. von Franz, M.-L. (1985). *Der schatten und das böse im märchen*. Kösel.
 27. von Franz, M.-L. (1999). *Archetypal dimensions of the psyche*. Shambhala Publications. 1997.

Інформація про авторів

Гліб ГАЙВОРОНСЬКИЙ, здобувач освітнього ступеня «Магістр», КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Hlib Haivoronskyi, Master's student in Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4285-9732>

E-mail: hlib_haivoronsky@knu.ua

Олександра БАЛАШЕВИЧ, здобувач освітнього ступеня «Магістр», КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Oleksandra Balashevych, Master's student in Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4865-3487>

E-mail: alexbalashevich@ukr.net

Катерина МІЛЮТИНА, доктор психологічних наук, професор кафедри психології, Академії праці, соціальних відносин і туризму

Kateryna Miliutina, Doctor of Psychology, Professor of the Department of Psychology Academy of Labor, Social Relations and Tourism

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0013-2989>

E-mail: katerinamilutina1963@gmail.com

МОДЕЛІ ВИХОДУ КРАЇН ІЗ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД КОЛИШНЬОГО СРСР У ПОРІВНЯННІ З ПСИХОАНАЛІЗОМ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація

Залежна поведінка - це складне явище, яке включає як індивідуальні психологічні механізми, так і соціальні структури. Ця стаття розглядає моделі залежної поведінки країн колишнього СРСР та здатність або відсутність їх виходу в автономне становище. Особливий акцент робиться на ролі осуду як елемента, що утворює залежну поведінку, що є вираженням Супер-его в психоаналітичній моделі З.Фрейда (Freud, 1923). У суспільствах, де механізм засудження відіграє домінуючу роль, залежність посилюється, оскільки люди змушені дотримуватися колективних норм, не маючи можливості сформувати автономну ідентичність (Klein, 1946). Цей психоаналітичний підхід може бути перенесений на функціонування країн колишнього СРСР та СНД, де система жорсткого Супер-Его утворила авторитарні моделі взаємодії, придушуючи ініціативу та здатність до автономного об'єднання. Як результат, залежна поведінка фіксується не лише на рівні індивідуальних стратегій, а й у державних установах, що підтримує патерналізм та очікування зовнішньої допомоги замість розвитку незалежності.

На прикладі України проаналізовано, як зміна моделі ідентичності через повагу до кожного громадянина, визнання його думки та прийняття різниці в поглядах може сформувати незалежність держави. Це можливо через інтеграцію автономних утворень, здатних до діалогу та співпраці, коли, не побоюючись осуду та репресій, є можливість отримати свій власний стиль мислення та сформувати ідентичність. Важливо відмітити, що цей аналіз спрямований на осмислення вбудованих структур мислення, які продовжують здійснювати вплив на суспільство, які досі формують нашу систему і від якої ми можемо звільнитися або ні.

Ключові слова: залежна поведінка, осуд, ідентичність, війна, жорстке Супер-Его, насадження єдиних принципів мислення у пострадянських країнах.

MODELS OF COUNTRIES' ESCAPE FROM DEPENDENCE ON THE FORMER USSR IN COMPARISON WITH THE PSYCHOANALYSIS OF ADDICTIVE BEHAVIOR

Abstract

Dependent behaviour is a complex phenomenon that includes both individual psychological mechanisms and social structures. This article examines the models of dependent behaviour in the countries of the former USSR and their ability, or lack thereof, to achieve autonomy. Particular emphasis is placed on the role of condemnation as a factor that shapes dependent behaviour, which is an expression of the superego in Freud's psychoanalytic model (Freud, 1923). In societies where the condemnation mechanism plays a dominant role, dependency is intensified because people are forced to adhere to collective norms without having the opportunity to form an autonomous identity (Klein, 1946). This psychoanalytic approach can be applied to the functioning of the countries of the former USSR and the CIS, where systems of condemnation and rigid Superegos have created authoritarian models of interaction, suppressing initiative and the ability to form autonomous unions. As a result, dependent behaviour is manifested not only at the level of individual strategies, but also within state institutions, which foster paternalism and the expectation of external help rather than the development of independence. Using Ukraine as an example, we analyse how changing the identity model through respect for each citizen, recognising their opinion and accepting differences in view can help form the independence of the state. This is possible through the integration of autonomous entities capable of dialogue and cooperation, where individuals can develop their own way of thinking and form an identity without fear of condemnation and repression. It is important to note that this analysis aims to understand the embedded structures of thought that continue to influence society and shape our system, from which we may or may not be able to liberate ourselves.

Keywords: dependent behaviour, condemnation, identity, war, rigid Superego, imposition of unified thinking principles in post-Soviet countries.

Вступ
Повномасштабна війна зробила вихід із залежності з колишнім Радянським Союзом і пострадянським мисленням незворотним. Однак внутрішні проблеми (питання мови, корупція, втома від війни) можуть стати нашим слабким місцем. Соціальні системи, сформовані за умов тоталітарного контролю, залишають глибокий слід у колективній психіці. Колишній Радянський Союз створив модель взаємодії між індивідом та державою, у якій переважали патерналістські та авторитарні механізми впливу. Ця модель функціонування багато в чому нагадує динаміку залежних сімейних структур, де одна зі сторін виконує роль домінуючого контролюючого суб'єкта, а інша

- підлеглого, позбавленого автономії. Такий стан багато в чому відповідає динаміці залежного розладу особистості, який характеризується інфантильністю, покірністю, надмірною потребою в турботі та страхом відкидання (Khantzian, 2003; Schimmenti&Caretti, 2016; Heinz et al., 2021). Сутність цього розладу полягає у глибокому порушенні саморегуляції: труднощах із контролем афекту, заниженій самооцінці, дефіциті автономного прийняття рішень (Brand et al., 2019; Perales et al., 2020). У політичному контексті така модель легко переноситься на взаємини між державою (як «усюдисущим батьком») та громадянином (як залежною дитиною), де осуд використовується як ключовий інструмент контролю та формування покірності. Згідно з сучасними психодинамічними моделями (Brand et al., 2019; Perales et al., 2020), поведінкова залежність виникає внаслідок переходу від мотивації до автоматизованої реакції, що підтримується через негативне або позитивне підкріплення, а також зниження когнітивного контролю. У таких умовах осуд і соціальний сором перетворюються на внутрішні регулятори поведінки, які паралізують ініціативу та підтримують інерційність у свідомості.

Порушення саморегуляції часто коріниться в удіячій психологічній травмі, яка формує схильність до дисоціації, компульсивної поведінки та залежності (Caretti et al., 2018; Rogers et al., 2021). Це, своєю чергою, посилює ідентифікацію із зовнішнім джерелом сили, у випадку пострадянських країн - з «Москвою» як «центром». Така залежність, будучи глибоко вкоріненою у свідомості, відтворюється на рівні культурних практик, політичних рішень і міжособистісної поведінки.

Вихід із залежності потребує жорсткого розриву, пошуку нових сенсів та підтримки з боку «здорового оточення» (в даному випадку – тих, хто зміг перемогти свою залежність від авторитарної держави). Тому що, якщо ми не зможемо протидіяти старим наративам підкореного, то можемо зіткнутися з рецидивом минулого.

У творі «Я і Ід» (Freud, 1923) Фройд представляє концепцію супер-его, яка відповідає за внутрішній голос переконання, а у роботі «Цивілізація та її невдоволення» (Freud, 1930) осуд розглядається як механізм, який підтримує соціальний порядок, але також спричиняє невроз. В його роботі «Вступ до нарцисизму» (Freud, 1914) відзначається, що засудження може бути прогнозуванням внутрішньої вини. Засудження інших часто є проекцією внутрішніх конфліктів, пов'язаних і спричинених Супер-Его. Анна Фройд у творі «Я та захисні механізми» (Freud, 1936) детально описує «проекцію», «реактивне утворення» та «раціоналізацію», які пов'язані з осудом. У творі «Невротична особистість сучасності» (Horney, 1937) Карен Хорні розглядає осуд як спосіб проектувати свою невизначеність на інших, як метод уникнення тривоги. Ключовою ідеєю осуду є те, що він може бути формою невротичного захисту, пов'язаного зі страхом не відповідати ідеалу. У статтях «Заздрість і вдячність» та «Кохання, провина та репарація» Кляйн (Klein, 1946) також розглядає засудження як частину ранніх механізмів захисту ділення світу на «добро» і «зло», де

засуджений об'єкт стає «поганим», а іншій «чистим». Жак Лакан вивчав осуд на семінарі «Етика психоаналізу» (Lacan, 1986) і відмітив, що осуд пов'язаний з символічним порядком, нормами суспільства та фігурою «Великого Іншого».

Вільгельм Райх у роботі «Характер і осуд у «структурі персонажів» пов'язує осуд із характером, при якому людина звинувачує зовнішні обставини (батьків, суспільство, друзів, державу) у своїх проблемах (Reich, 1933). Будь-які спроби інших оточуючих запропонувати підтримку можуть викликати осуд. Сприйняття світу в крайнощах: «Я жертва, вони винні» або «якщо я не ідеальний, то я абсолютно поганий»; до цього приєднується негативне ставлення до авторитетів, що виправдовує відмову людей від соціальної адаптації, засудження всіх є ознакою труднощів з інтеграцією «хорошого» та «поганого» у об'єктних відносинах та може бути пов'язано з анальною фіксацією, коли людина схильна до контролю, перфекціонізму, жорсткості, як способі проекції «поганих» частин себе на оточуючих і може бути захистом від внутрішньої вразливості, пов'язаної з нестійкою самооцінкою.

Розглянемо засудження як механізм управління психоаналітичною моделлю Супер-Его на рівні суспільства (Freud, 1923). «Хтось за мене це вирішить, і своє життя довіряю іншим, бо я слабкий та безпорадний. Бо слабких ніхто не буде ображати або обманювати». Осуд у людини з невротичною структурою особистості зазвичай носить епізодичний характер. Він здебільшого і пов'язаний з почуттям провини та якісь моральними принципами. Але осуд у межевій структурі частіше є хронічним. Він заснований насприйнятті людей виключно у чорно-білому кольорі, а також на їхній ідеалізації або, навпаки, на їхньому знеціненні. У структурі психотичній засудження викликає параноїдне ставлення до всього навколишнього світу, тобто відчувається, як: «всі проти мене».

Мета дослідження полягає в аналізі зв'язку між порушеннями у дитячо-батьківських відносинах і формуванням залежного стилю мислення аналізі того, як це проявляється у міжособистісній поведінці, в політичних, соціальних та культурних моделях країн пострадянського простору. Особлива увага приділяється феномену осуду як інструменту колективного контролю та підтримки регресивного стану, який перешкоджає індивідуалізації, самовираженню та праву на власне мислення.

Результати та їх обговорення

Наша гіпотеза базується на припущенні, що вплив авторитарного мислення дорослого у дитячо-батьківських відносинах призводить до пригнічення альтернативних варіантів функціонування, витіснення особистого стилю мислення. У цьому контексті пострадянська культура багатьох країн СНД функціонує за логікою залежної родинної системи, де «москва» відігравала і часто продовжує відігравати роль тотального батька, а республіки - інфантильних дітей, позбавлених суб'єктності.

В умовах авторитарного стилю виховання, дитина зазнає труднощів із розпізнаванням і вираженням власних сенсорних відчуттів. Це, у свою чергу, пригнічує формування автономного мислення, а також знижує здатність

до ініціативної поведінки. Сенсорна помилка або невідповідність сигналу очікуванням матері призводить до емоційного осуду з її боку. Такий досвід формує в дитини схильність до інтроекції зовнішнього оцінювання, що поступово стає частиною внутрішнього регуляторного механізму. У результаті, мислення дитини втрачає гнучкість, а потреба в зовнішньому схваленні починає домінувати над власною оцінкою ситуації. Ці дані стали основою для розширеного психоаналітичного аналізу в контексті пострадянських культурних моделей, де подібна авторитарна динаміка мікрорівня (родини) відтворюється на макрорівні політичної взаємодії між державою та громадянином.

Глибокий таламічний зв'язок між матір'ю та дитиною є одним із ключових механізмів розвитку залежності (Grygorieva, 2018). Якщо такі зв'язки формуються в ранньому дитинстві, це може пояснити як далі працює механізми залежної поведінки. Це підтверджує гіпотезу, що сприйняття матері дитиною будується на рівні несвідомих сенсорних реакцій, які впливають на її подальшу самостійність. Коли мати не готова прийняти незалежне мислення дитини, формується авторитарна модель залежних відносин, яка блокує її автономність. Якщо мати не приймає іншу точку зору, дитина може пригнічувати свої бажання, підкоряючись рішенням матері, міркуючи так: «Моя думка буде засуджена, я помиляюсь і я це знаю». Авжеж дитина не може мислити, як її мати, тому вона не впевнена у своїх діях. Це викликає постійне бажання радитися з матір'ю або, навпаки, конфліктувати з нею на знак протесту. В обох випадках формується внутрішній конфлікт, який може призвести до емоційного ступору або імпульсивної поведінки «всупереч усьому». Мати дає дитині життя та право на існування, проте, якщо мати має авторитарні якості, то вона може заблокувати розвиток дитини на будь-якому етапі. Навіть у момент зачаття та подальшого народження, далі у процесі дорослішання, на етапі формування її самостійності та під час створення власної сім'ї. Часто мати сприймає дитину як особистий ресурс і використовує її відповідно до своїх потреб та можливостей.

Однією з ключових структур, що порушується у людей із залежною поведінкою, є мезолімбічна система, яка відповідає за відчуття винагороди та задоволення. У людей із залежністю ця система характеризується підвищеною активністю. Саме це спричиняє постійне прагнення повторювати залежну поведінку для отримання задоволення. Сучасні дослідження з'ясували, що у людей із залежністю спостерігаються зміни в префронтальній корі, яка відповідає за прийняття рішень, а також за контроль над поведінкою та оцінювання наслідків. У таких людей ця область мозку може бути менш активною, що ускладнює боротьбу з імпульсивними рішеннями та знижує здатність до раціонального аналізу ситуації. Коли мати не бажає сприймати відмінний від власного спосіб мислення своєї дитини, вона позбавляє її права на власні бажання та всіляко їх ігнорує. Як наслідок, дитина вчиться ігнорувати власні потреби, тому що будь-яке самостійне мислення сприймається як неправильне або небезпечне. Цей механізм створює систему порушеної самостійності, в якій мислення «як хочеться» стає недозволеним. Мислення «як потрібно» (імітація авторитарного

дорослого) не є автентичним, адже в ньому відсутня нейрофізіологічна складова особистого вибору. Через це в сім'ях, де є члени із залежністю (наприклад, наркозалежністю), часто спостерігаються симбіотичні відносини, побудовані на страху відокремлення.

У таких діадах залежність підтримується не лише фізіологічно, а й емоційно, створюючи замкнене коло контролю та підкорення. За аналогією з авторитарною матір'ю формується і авторитарна політична система. У країнах, які довго перебували під контролем сильнішого політичного «опікуна», формується звичка до підкорення. Якщо суспільство не має досвіду самостійності, воно може сприймати авторитарну владу як «природного лідера», що позбавляє громадян відповідальності за власне майбутнє. Таким чином, як у сім'ї, так і в державній політиці залежність формується через страх незалежності та неспроможність усвідомити себе окремою самостійною одиницею.

Отже, ми можемо зробити висновок, що формування авторитарної політичної системи дуже схоже на формування стосунків дитини з авторитарною матір'ю. Саме тому у пострадянських країнах «дітей матері СРСР» індивідуальна ідентичність була майже повністю пригнічена, а колективна ідентичність була утворена за допомогою суворої авторитарної «материнської» фігури держави, яка не дозволяла автономний розвиток. Сформоване жорстке Супер-Его, буляк внутрішній моральний суддя особистості, що використовувалося як механізм утримання та контролю.

Коріння цієї системи уходять у більшовицьку модель, яка ґрунтувалася на придушенні автономії та фіксуванні людини у залежному становищі. Ми розглянемо цю залежність, як модель свідомості, в якій неможливість самостійного мислення робить людину бранцем зовнішніх авторитетів, тримає людину в стані недорослішання, блокує право на автономність та обмежує розвиток свідомості на рівні ранніх психологічних структур. У контексті пострадянського простору особливо актуальним є аналіз залежного типу мислення, який значною мірою зумовлений як історичним тоталітарним спадком, так і ментальними установками, притаманними колективній свідомості. У подібних умовах особистість не здатна самостійно приймати рішення без зовнішнього схвалення, що формує глибоку залежність від авторитетів або соціальних структур.

Згідно з сучасними дослідженнями, залежний стиль поведінки пов'язаний з потребою у винагороді й схваленні з боку інших, що, у свою чергу, підсилює тривожність при загрозі осуду або втрати стосунків. У поведінці проявляється тенденція страху бути відкинутим. Це нерідко призводить до утримання навіть токсичних чи насильницьких взаємин, що особливо помітно у міжособистісній динаміці. Саме тому розгляд пострадянського типу мислення як своєїрідної колективної «аддикції» до патерналізму, зовнішнього схвалення та уникання відповідальності є ключовим для розуміння культурної трансформації сучасних посттоталітарних суспільств.

Ключ до подолання залежної поведінки - це створення умов для формування стійкої індивідуальної ідентичності. У нашому контексті це означає

розвиток культури з повагою до відмінностей. Побудови горизонтальних структур взаємодії замість авторитарних схем. Усвідомлення цінності кожного громадянина як суб'єкта, а не об'єкта контролю.

Розглянемо цей процес з точки зору системи порушення індивідуальності в країнах колишнього СРСР, де жорсткі ієрархічні структури створювали єдину ідентичність, обмежуючи автономне мислення громадян.

«Формування так званої «імперської людини» або узагальненого образу «росіянина» в історії Росії не було природним етапом історичного розвитку, а радше результатом жорстко централізованої державної політики. Цей процес відзначався елементами примусу, масштабної уніфікації та системного тиску на етнокультурні спільноти, які були інкорпоровані до складу імперії. Централізована влада активно використовувала адміністративно-силові механізми, щоб нівелювати відмінності між національними групами, адаптуючи їх до домінуючої етнокультурної моделі. У результаті цієї політики відбувалося штучне зниження значущості національних ідентичностей під впливом домінантної російської (московської) масової культури. Унаслідок такої політики виникали не гармонійні інтегровані ідентичності, а спрощені, уніфіковані субетнічні типи, які умовно позначалися як «малорос», «малополяк», «малогрузин» тощо. Це свідчить про радше зовнішню, формальну інтеграцію, ніж про реальне створення цілісної імперської нації. Такий підхід до націєтворення залишив глибокий слід в історичній пам'яті народів, що перебували під владою імперських структур, і досі залишається предметом обговорення в контексті постколоніального дискурсу»(Ksenzhyk, 2010).

Радянський Союз часто називали Росією, хоч насправді це був конгломерат національностей, яким, поєднуючи грубий примус та культурні поступки, управляла Москва. Більшу частину радянської ери керівництво здійснювали з позиції сили(Plokhу, 2019).

У залежній поведінці країн колишнього Радянського Союзу було насадження єдиних принципів мислення. Це дуже схоже на модель матері, яка є авторитарною і не дає права діяти самостійно. Ця система може бути змінена у справі, коли дитина (країна) може бути помітною для матері та зможе постійно утримувати свою особистість.

Самостійність сприймалася як загроза цілісності системи. У контексті психології прив'язаності, самостійність у відносинах відбувається не через зміну положення матері (або держави), а через стійке утворення ідентичності дитини (або нації). Сама авторитарна мати не може ухвалити самостійність, але вона може змиритися з нею, якщо дитина продемонструє впевнений прояв своєї індивідуальності.

Цей процес можна побачити на прикладі країн Балтії та Польщі, на які історично впливали Російська імперія та СРСР. Їм вдалося сформувати стабільну ідентичність та вийти з залежної моделі. Вони побудували системи, в яких індивідуальність громадян та політична автономія держави стали головними цінностями.

Україна перебуває в аналогічному процесі, зіткнувшись із опором старих авторитарних моделей.

«Здобуття Україною незалежності, ставши епохальним досягненням українського народу, було не самоціллю, а суворою перевіркою спроможності на самовираження і реалізацію закладених в нації потенційних можливостей поступального розвитку»(IndependenceofUkraine, 2011).

Ми розробляємо нову ідентичність на основі поваги до різноманітності думок та права на автономне існування кожного, але стикаємося з регресією, яка повторюється, повертаючись до стану, в якому особиста відповідальність замінюється залежністю від зовнішнього «батька»-держави, ідеології або авторитетних діячів.

Звільнення з цієї моделі вимагає усвідомлення глибини її впливу. Ми спробуємо проаналізувати, як саме ця конструкція формувалася у інших країнах, які механізми її підтримують та які існують шляхи виходу з неї.

Нажаль, наше керівництво в 1990-х та 2000-х роках не повністю усвідомлювало необхідність захисту своєї незалежності та сподівалося, що нас захистять якісь інші сильні країни. Приклад цього - Будапештський Меморандум 1994 року, згідно з яким Україна відмовилась від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки. Знищення зброї та демонстрація нездатності самостійно захищати свою незалежність, відмова від власного захисту з точки зору психоаналізу, можна трактувати як символ послаблення кордонів власного «Я». Коли країна відмовилася від одного з головних інструментів для забезпечення своєї суб'єктності - свого ядерного арсеналу, сподіваючись на захист ззовні, це продемонструвало модель залежної поведінки. Після 1991 року, не будучи у НАТО, ми сподівались виключно на зовнішні сили (Захід, міжнародні організації), які повинні були гарантувати нашу безпеку.

«Верховні Ради союзних республік, обрані весною 1990-го року на хвилі суспільних настроїв і надій, були налаштовані на серйозні, радикальні реформи. Правда, реформи різного ступеня радикальності та без чіткого й ясного плану дій, кінцевих цілей і моделей»(Geiets, 2006).

Залежний пацієнт також шукає особу, яка візьме на себе функцію з його захисту та відповідальності за нього. У психоаналізі процес звільнення від залежності починається з усвідомлення суб'єктності, усвідомлення права на свою власну думку, на межі суб'єктності та здатність це захищати.

У 2014 році стало зрозуміло, що зовнішні гарантії не працюють без внутрішньої сили. Без власної внутрішньої сили такі гарантії виявилися неефективними на момент справжньої кризи. В перші дні повномасштабного вторгнення, були спроби погодитися з Росією щодо повного захоплення України, і деякі державні та інші структури цього хотіли. А, з іншого боку, з'явилася самодосконалість людей, які хотіли захистити свою незалежність. І це допомогло зробити перші кроки для відчуття нашої унікальності та необхідності захищати себе. Фактичне створення власного «Я» почалося через боротьбу, протистояння та самовизначення нашої суб'єктності, зірвало плани капітуляції.

У терапії залежні пацієнти часто проходять через період протистояння тиску залежності. Україна почала активно будувати свою суб'єктність через збройний військовий опір. Це нагадує процес становлення особистості, коли людина вперше усвідомлює себе незалежною від інших. Це - процес, коли людина починає демонструвати свою власну думку та стиль мислення, що відрізняється від мислення тих, від кого вона залежала. Країна, ставши на боротьбу за свою незалежність, стала помітною, оголосивши свій стан, який може бути незалежним. Але ключовим моментом позбавлення від залежності є здатність відійти від радянського менталітету.

Радянський Союз був своєрідним «батьком», який контролював залежних дітей - Союзні Республіки. Розпад СРСР розпочав процес роз'єднання та індивідуалізації, коли «діти», кожен по своєму, почали усвідомлювати свою суб'єктність і намагалися вийти з симбіотичних відносин. Балтійські республіки (Литва, Латвія, Естонія) змогли захистити свою самостійність завдяки формуванню національної ідентичності. Вони не сприймали себе як частина єдиного радянського тіла. Так, у них була свіжа історична пам'ять про незалежність (1918–1940). У 1980-х роках національні визвольні рухи («Саюдіс» у Литві, народні фронти Латвії та Естонії) посилювалися, що мобілізувало суспільство для боротьби за незалежність. Приклад цього - організований в 1989 році «балтійська ланцюг», мирна акція протесту, під час якої близько 2 мільйонів людей сформували живий ланцюг через усі три республіки.

З точки зору психоаналізу це можна трактувати як прагнення до самостійності за допомогою колективних дій. І найважливішим етапом цього, стало офіційне юридичне проголошення незалежності. Спочатку в 1990 році Литва оголосила про незалежність, незважаючи на тиск Москви. Потім Латвія та Естонія. Протистояння викликало «батьківське покарання», коли Росія намагалася придушити ці процеси, наприклад, у Вільнюсі в січні 1991 року. Однак міжнародна підтримка та прагнення народів Балтійських держав до незалежності допомогли вистояти. У психоаналізі це можна порівняти з фазою конфлікту, коли залежність стикається з тиском ззовні, але зберігає своє положення. Після перевороту в Москві, Балтійські республіки швидко інтегрувались у західні структури. Це схоже на встановлення нової незалежної ідентичності.

Так само тільки внутрішні сили зможуть врятувати Україну, і лише шлях утворення особистості кожного громадянина України може допомогти у формуванні сепарації від старого менталітету.

«Політичне кредо саме по собі ще не створює нації. У нації може існувати кредо, але душа нації – це дещо інше, і вона визначається спільною історією, традицією, культурою, спільними героями і лиходіями, перемогами і поразками»(Huntington, 1994).

Зараз Україна проходить через стадію сепарації від колишніх залежностей, як зовнішніх, так і внутрішніх. Тільки через боротьбу з інтроецированими структурами, які можуть утримувати в старих моделях мислення, і лише через особисту суб'єктність кожного можна прийти до колективної суб'єктності. Це

довгий, але неминучий процес.

«Цілком зрозуміло, що для успішного сходження у світовому співтоваристві Україна як незалежна держава має усвідомити себе в широкому геополітичному контексті, ретельно врахувати провідні тенденції розвитку цивілізації та розробити відповідну стратегію свого бажаного становища в континентальному і світовому вимірах»(Kudryachenko, 2006).

Більшовицька стратегія у 1917-1922 роках нагадує поглинання «материнським об'єктом», де Україна намагалася сепаруватися, але була придушена. Ця теза добре лягає на психоаналітичну модель залежної поведінки, де суб'єкт прагне до свободи, але стикається з системою, яка придушує. Суб'єкт маніпулюється через страх та хибні обіцянки, втрачає самостійність та змушений «повернутися» у залежні стосунки.

Ситуація в Україні в 1917-1922 роках була надзвичайно хаотичною: кілька сил боролися за владу, кожна зі своїми цілями та методами. Українська народна республіка (УНР), анархісти та білі, як різні діти однієї родини, які намагалися здобути незалежність від «матері»(Shevel, 2016).

Чому більшовики перемогли? Вони були краще організовані. Вміло стравлювали своїх ворогів одне з одним, вони змогли об'єднати економічні, військові та політичні ресурси. Більшовицька стратегія як «поглинаюча мати» в психоаналітичній терапії залежної поведінки розглядається як патологічна прихильність до «материнського об'єкта», яка забезпечує підтримку, але при цьому не дозволяє суб'єкту набути автономії і карає за спроби відокремитись, створює ілюзію свободи, але насправді посилює залежність.

Як результат, усі вони зазнали поразки від більшовиків, яким вдалося використовувати як військову силу, так і політичні маневри. Більшовики «захопили» Україну, використовуючи типові механізми залежних відносин, які добре описані в психоаналізі. Спокушання через обіцянки («Ми дамо вам свободу, захистимо та будемо піклуватися про вас»), обіцянки «Землю селянам, фабрики працівникам!» - це аналог утворення залежних відносин через «ідеалізацію об'єкта». Маніпуляція страхом («Якщо ви не з нами, то ви помрете»), де більшовики створювали відчуття, що без них Україна приречена на хаос. У терапії залежності це схоже на психологічне утримання: «Ти не зможеш жити без мене». «Відокремлюй та пануй!» (розділення дітей між собою). Більшовики стравлювали між собою націоналістів, білих та анархістів. У терапії залежної поведінки це схоже на динаміку трикутника Карпмана (жертва - агресор - рятівник), де ролі постійно змінюються. Далі йде поглинання та руйнування самостійності («Ти - частина мене»). Це схоже на ситуацію з залежною дитиною, яка більше не чинить опір, оскільки ця боротьба призвела лише до болю і починає раціоналізувати свою залежність («може, так і краще, ніж хаос»). У той же час був втрачений контакт із власною автономною ідентичністю. Україна офіційно залишалася республікою, але фактично контролювалася Москвою. Україна після 1922 року стала як дитина, яка стала співзалежною.

Розглянемо тепер стратегію виходу Польщі від залежності від Російської

імперії після багатовікової окупації (Польща була поділена між Росією, Німеччиною та Австро - Угорщиною, але поновити її окупацію у той час могла лише більшовицька Росія). Під російським контролем більша частина Польщі перебувала з кінця 18 століття, коли була остаточно розділена Річ Посполита.

У терапії залежна людина часто переживає «момент прозріння», коли вона усвідомлює, що більше не може продовжувати жити у старому форматі. У політичному сенсі цим моментом для Польщі стала Перша світова війна: Росія, Німеччина та Австрія-Угорщина були ослаблені, що дозволило полякам побачити можливість звільнення. Як пацієнт, який шукає незалежності, Польща почала балансувати між зовнішніми силами, не прикріплюючись до жодної сторони. Радянська Росія намагалася повернути Польщу у залежний стан, як старий об'єкт залежності. Польща використовувала стратегію розриву.

«Ризький мирний договір» між Польщею та РСФСР, підписаний у 1921 році, став символом формування «кордонів особистості». Вони залишалися незмінними до 1939 року, поки Німеччина та СРСР знову не поділили країну. Розгром червоної армії під Варшавою у 1920-у році, який увійшов в історію під назвою «Диво на Віслі» став вирішальним моментом у розриві залежності Польщі від Росії. Юзеф Пілсудський свідомо не укладав союзи з великими державами; це можна порівняти з тим, як пацієнт цілком усвідомлює що він в першу чергу відповідає сам за себе. Як і в терапії, головними факторами успіху стало цілковите усвідомлення своєї суб'єктності, розрив з окупантом та встановлення надійних кордонів з ним.

Сучасний стан пострадянських країн можна розглянути через призму залежної поведінки. Це дає змогу зрозуміти, чому деякі з них успішно позбавились від радянського минулого, а інші так і залишилися в стані залежності від Росії. Країни Балтії (Латвія, Литва, Естонія) зробили швидкий та «шоковий відрив». Вони досить мирно вийшли з СРСР, але згодом та й досі борються із постійними загрозами з боку Росії. По-перше, щоб мінімізувати загрозу російської військової агресії, вони швидко увійшли в НАТО та ЄС. Країни Балтії майже повністю позбулися радянського минулого, змусили піти російські війська та впровадили європейську економічну модель.

Повторити шлях Балтійських держав та м'яко позбутись російського впливу, Україні не судилося. Захищати свій суверенітет їй доводиться на полі бою, одночасно зміцнюючи свою політичну, економічну та культурну незалежність. Коли людина розуміє, що вона залежна, їй доводиться різко позбавлятися зв'язків з «токсичним» оточенням, перебудовувати своє життя, долаючи «ломку» та супротив, знаходити нову спільноту, яка її підтримає в прагненні до незалежності. «Політичні трансформації колишніх авторитарних режимів не завжди означають їх демократизацію - дуже часто відбувається транзит від одного недемократичного режиму до іншого недемократичного типу правління. Досвід політичних трансформацій останніх п'ятнадцяти - двадцяти років переконує дослідників у тому, що наслідком подібних поставторитарних і посттоталітарних транзитів

стає формування „гібридних” політичних режимів»(Bulbenyuk, 2008).

Україна, якщо не знайде внутрішнього балансу, ризикує зіткнутися з внутрішніми конфліктами та розколом суспільства. Вже зараз з'являються лінії розподілу між різними групами населення за їхнім сприйняттям війни. Ті, хто виїхав з країни, можуть стати для України важливим ресурсом, однак вплив їхній буде неоднозначним. Бромберг писав, що «сприйняття Я як цілісного, це ілюзія, яку підтримує перемикання між Я-станами». Тому важливо цінувати кожен частину і знаходити можливість для продуктивної взаємодії цих частин країни в тому числі для створення єдиної ідентичності(Bromberg, 1998). У контексті психотерапевтичного підходу до роботи з его-станами (Watkins&Watkins, 1997) цілісність особистості підтримується через конструктивну взаємодію між різними частинами внутрішньої системи, его-станами. Кожен его-стан має право на існування, власну історію, потреби й цінність, і саме повага до їхньої автономії у поєднанні з діалогом між ними формує інтегроване, стійке Я. Аналогічний підхід можна екстраполювати на соціально-політичну структуру держави. У радянській моделі міжреспубліканських відносин не йшлося про взаємодію автономних «его-станів», республік, як рівноправних частин єдиного цілого. Навпаки, мала місце централізована, тоталітарна модель з ігноруванням і придушенням локальних ідентичностей, національних культур та історій (Plochy, 2015; Snyder, 2010). На відміну від цього, сучасна Україна має можливість формувати внутрішньодержавну систему, в якій різні регіони визнаються як цінні, унікальні елементи цілісного національного організму. Як і в терапії, де інтеграція не означає поглинання, а передбачає діалог і повагу до відмінностей, взаємодія між регіонами України має базуватись на принципах рівності, визнання особливостей і спільної відповідальності за цілісність держави (Yurchuk, 2017). Такий підхід створює сприятливе підґрунтя для розвитку єдиної, стабільної, але водночас відкритої до різноманітності державної ідентичності, в якій центральна система управління спирається не на домінацію, а на взаємоповагу, співпрацю та цінність кожного регіону.

Зараз головний тягар війни несуть на собі ті, хто залишився в Україні. Ті, хто зараз на фронті, це - справжні герої нації, але після війни, як свідчить світовий досвід, вони скоріш за все стикнуться з проблемами післявоєнної адаптації. Треба передбачити, що може виникнути напруженість між тими, хто був у лавах ЗСУ, і тими, хто не був у війську або уникав мобілізації. Можливе також непорозуміння та розбрат між тими, хто виїхав за кордон, та тими, хто залишився в Україні, а також можливі конфлікти між україномовними та російськомовними громадянами країни. За довгий час існування залежності від Росії, у людей майже зникло усвідомлення проблеми, виникла ілюзія певної стабільності, тому багато людей бояться будь-яких змін. Багаторічні економічні зв'язки, достатньо міцні культурні зв'язки також були додатковими важелями впливу Росії на Україну. Повномасштабна війна Росії проти України стала жорстким іспитом, який остаточно знищив міф про «братські народи». Тепер остаточно стало зрозуміло: Росія ніякий не партнер, ніякий не братній народ, з

яким об'єднує спільне минуле, мова та культура, а жорстокий вбивця, окупант та ворог.

«З боку України це насамперед добре відома історикам війна за незалежність, відчайдушна спроба країни, повсталою на руїнах Радянського союзу, захистити право на існування» (Plokhу, 2023).

Проте давня залежність іноді приваблює та закликає назад. Це так само, як і у звичайного пацієнта, є завжди і у держави якісь старі друзі, звички, фільми, пісні, і тут важливо не розпливитися у райдужних спогадах і не повестись на хибний поклик. Відчуваючи економічні складнощі, тривоги, обстріли, руйнування, загибель близьких, масову міграцію, суцільне руйнування мирного, спокійного життя, деякі люди, щоб зупинити війну, хочуть повернути «старі, добрі» відносини з Росією.

Якщо західна підтримка зменшиться, місцеві еліти скоріш за все почнуть шукати компроміс з Росією. Єдине, що зможе врятувати Україну від повернення в залежність від Росії, це інтеграція в ЄС та НАТО. Це своєрідна підтримка терапевтичної групи.

В **ИСНОВКИ**

Отже, як доводить досвід інших пострадянських країн, для України можливі два абсолютно протилежні сценарії: або зміцнення незалежності від Росії, або падіння у минуле. Це можливо лише завдяки сталому розвитку своєї власної національної ідентичності, здатності суспільства обрати інший курс розвитку, змінити модель залежної поведінки. Україна з «споживача безпеки» може перетворитися на повноцінного бізнес-партнера, здатного робити власний внесок у спільну систему оборони та розвитку, який може платити за підтримку ресурсами, забезпечуючи перехід від моделі підпорядкування до системи зрілої взаємодії між державою та її громадянами. Такий перехід означатиме не лише відмову від залежності, а й формування нової суб'єктності, у якій Україна стане активним учасником глобальних процесів, а не пасивним отримувачем допомоги. Втім, ризик «зриву» все одно залишається. Втома від війни, економічні труднощі, соціальна напруга - усе це може стати ґрунтом для повернення до старих моделей поведінки. Самостійність у відносинах відбувається не через зміну положення матері (або держави), а через стійке утворення ідентичності дитини (або нації). Сама авторитарна мати не може надати самостійності, але вона може змиритися з нею, якщо дитина продемонструє впевнений прояв своєї індивідуальності.

Основним викликом у формуванні нової ідентичності може стати створення власної моделі управління державою, з опорою на духовні, культурні цінності усіх регіонів країни, разом із перебудовою самої структури державного апарату. В умовах тісного переплетення та залежності, подібного до симбіотичної сім'ї, точкою виходу має бути усвідомлення власної внутрішньої, горизонтальної системи взаємин. Навчитися інтегрувати всі розрізнені частини в цілісну систему мислення, яка стала би основою державності України. Ці неінтегровані частини можна буквально уявити як частини території України, і фізичні, і ментальні. І

тому головне завдання в час перемир'я - це пошук глибинного смислу, це не лише мова чи віра.

Україна, зіткнувшись із опором старих авторитарних моделей, розробляє нову ідентичність на основі поваги до різноманітності думок та права на автономне існування кожного. Проте, якщо Україна ослабне, а західна підтримка зменшиться, частина політичної еліти та суспільства можуть шукати «компроміси» з Росією. Це означатиме не лише геополітичний розворот, а й фактичне відновлення залежності у формі економічного, енергетичного чи військового контролю. Однак, як показує досвід реабілітаційних груп, справжнє звільнення від залежності можливе лише тоді, коли існує альтернативний шлях розвитку та ресурси для нього. Осуд у пострадянському просторі виконує функцію не лише соціального, але й екзистенційного контролю як страх втратити любов «системи» в обмін на автономність. Залежний стиль мислення призводить до знецінення права на інакшість, що пригнічує будь-які спроби індивідуальної чи колективної сепарації від домінантного мислення.

Сила протиставлення цій моделі була найяскравіше виявлена через феномен українського супротиву, у героїзмі Збройних Сил України, які стали не лише військовою, але й психокультурною силою, що відстоює право на власне мислення мільйонів громадян. У цьому контексті боротьба ЗСУ символізує дорослу, відповідальну позицію, здатну протистояти авторитарному «батьківству» постімперської країни.

Таким чином, через пояснення культурно-психологічних аспектів залежного мислення, ми спробували окреслити перспективи виходу з моделі поглинутої ідентичності, через визнання права навласне Я, власне мислення та власну історичну суб'єктність.

Головний виклик для України - це перехід від моделі залежної поведінки до моделі свідомого партнерства. Це означає відмову від очікувань безкоштовної допомоги, усвідомлення власної відповідальності та здатність до стратегічного планування. Якщо Україна стане суб'єктною державою, здатною інвестувати у власну безпеку та розвиток, тоді вихід з російської сфери впливу стане незворотним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бульбенюк, С. (2008). Проблеми демократизації України: теоретичні та прикладні аспекти. Політичний менеджмент, (3), 62–71.
2. Геєц, С. (2006). Трансформаційні зміни в Україні: переосмислення минулого та міркування про майбутнє. Суспільство і економіка, (3), 33–48.
3. Грабовський, С. (2010). Капітуляція перед боєм. Малоросійський синдром: від Грушевського до Ющенка. Універсум, (1–2), 4–5.
4. Григор'єва, С. В. (2018). Дослідження асиметрії мозку та її впливу на взаємини у діаді «матір-дитина». Актуальні проблеми психології. Т. 3 Консультативна психологія і психотерапія, (14), 324–339. <http://www.apppsychology.org.ua>

5. І. І. Іванов (Ред.), Незалежність України: проблеми, поступ, перспективи. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет.
6. Іванов І.І. (Ред.). (2011). Незалежність України: проблеми, поступ, перспективи. Кам'янець-Подільський національний університет.
7. Кудряченко, А. І. (2006). Геополітичні виклики сучасної України. Стратегічні пріоритети, (1), 167–174.
8. Brand, M., Young, K. S., & Laier, C. (2014). Prefrontal control and internet addiction: A theoretical model and review of neuropsychological and neuroimaging findings. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, 375. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00375>
9. Bromberg, P. M. (1998). *Standing in the spaces: Essays on clinical process, trauma, and dissociation*. The Analytic Press.
10. Christopher, P. P., Stewart, C., Manning, W., Anderson, B. J., Woodruff, A., Monteiro, J., & Stein, M. D. (2022). Risk behaviors among persons civilly committed for opioid use. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 132, Article 108493.
11. Freud, A. (1936). *The ego and the mechanisms of defence*. International Universities Press.
12. Freud, S. (1914). Zur Einführung des Narzißmus. *Jahrbuch für Psychoanalytische und Psychopathologische Forschungen*, 6(1), 1–24.
13. Freud, S. (1923). *Das Ich und das Es*. Vienna: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
14. Freud, S. (1930). *Das unbehagen in der kultur*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
15. Heintz, H. L., Freedberg, A. L., & Harper, D. G. (2021). Dependent personality in depressed older adults: A case report and systematic review. *Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology*, 34(5), 445–453.
16. Horney, K. (1937). *The neurotic personality of our time*. W. W. Norton & Company.
17. Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22–49. http://www.geo.hunter.cuny.edu/courses/geog347/articles/clash_civilizations.pdf
18. Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *The International Journal of Psychoanalysis*, 27, 99–110.
19. Lacan, J. (1986). *L'éthique de la psychanalyse: Livre VII (1959–1960) Le Séminaire*. Éditions du Seuil.
20. Plokhyy, S. (2023). *The Russo-Ukrainian war: The return of history*. Penguin Books, Limited.
21. Schimmenti, A., & Caretti, V. (2016). Attachment, trauma, and dissociation: A psychoanalytic perspective. *Journal of Trauma & Dissociation*, 17(3), 307–322.
22. Shevel, O. (2016). The battle for historical memory in postrevolutionary Ukraine. *Current History*, 115(783), 258–273.
23. Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books.
24. Watkins, J. G., & Watkins, H. H. (1997). *Ego states: Theory and therapy*. W. W. Norton & Company.
25. Yeung, A. W. K., & Wong, N. S. M. (2019). The Historical Roots of Visual Analog Scale in Psychology as Revealed by Reference Publication Year Spectroscopy. *Frontiers in*

Human Neuroscience, 13. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2019.00086>

26. Yurchuk, Y. (2017). Reclaiming the personal: Oral history, subjectivity and women's life stories in post-Soviet Ukraine. In M. Koivunen, A. Liljeström, & S. Paasonen (Eds.), *Working with affect in feminist readings: Disturbing differences* (pp. 203–220). Routledge.

REFERENCES

1. Brand, M., Young, K. S., & Laier, C. (2014). Prefrontal control and internet addiction: A theoretical model and review of neuropsychological and neuroimaging findings. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, 375. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2014.00375>
2. Bromberg, P. M. (1998). *Standing in the spaces: Essays on clinical process, trauma, and dissociation*. The Analytic Press.
3. Bulbeniuk, S. (2008). Problemy demokratyzatsii Ukrainy: teoretychni ta prykladni aspekty [Problems of democratization of Ukraine: theoretical and applied aspects] *Politychnyi menedzhment*, (3), 62–71. [In Ukrainian].
4. Christopher, P. P., Stewart, C., Manning, W., Anderson, B. J., Woodruff, A., Monteiro, J., & Stein, M. D. (2022). Risk behaviors among persons civilly committed for opioid use. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 132, Article 108493.
5. Freud, A. (1936). *The ego and the mechanisms of defence*. International Universities Press.
6. Freud, S. (1914). Zur Einführung des Narzißmus. *Jahrbuch für Psychoanalytische und Psychopathologische Forschungen*, 6(1), 1–24.
7. Freud, S. (1923). *Das Ich und das Es*. Vienna: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
8. Freud, S. (1930). *Das Unbehagen in der Kultur*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
9. Heiets, S. (2006). Transformatsiini zminy v Ukraini: pereosmyslennia mynuloho ta mirkuvannia pro maibutnie [Transformational Changes in Ukraine: Rethinking the Past and Thinking about the Future]. *Suspilstvo i ekonomika*, (3), 33–48. [In Ukrainian].
10. Heintz, H. L., Freedberg, A. L., & Harper, D. G. (2021). Dependent personality in depressed older adults: A case report and systematic review. *Journal of Geriatric Psychiatry and Neurology*, 34(5), 445–453.
11. Horney, K. (1937). *The neurotic personality of our time*. W. W. Norton & Company.
12. Hrabovskyi, S. (2010). Kapituliatsiia pered boiem. Malorosiiskyi syndrom: vid Hrushevskoho do Yushchenka [Capitulation before battle. Little Russian syndrome: From Hrushevsky to Yushchenko]. *Universum*, (1–2), 4–5.
13. Hryhorieva, S. V. (2018). Doslidzhennia asymetrii mozku ta yii vplyvu na vzaiemyny u diadi «matir-dytyna» [Research into brain asymmetry and its impact on the relationship in the mother-child dyad]. *Aktualni problemy psykholohii. T. 3 Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia*, (14), 324–339. <http://www.appsychology.org.ua> [In Ukrainian].

14. Huntington, S. P. (1993). The clash of civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22–49. http://www.geo.hunter.cuny.edu/courses/geog347/articles/clash_civilizations.pdf
15. Ivanov I. I. (Red.). (2011). *Nezalezhnist Ukrainy: problemy, postup, perspektyvy* [Independence of Ukraine: problems, progress, prospects]. Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet. [In Ukrainian].
16. Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *The International Journal of Psychoanalysis*, 27, 99–110.
17. Kudriachenko, A. I. (2006). Heopolitychni vyklyky suchasnoi Ukrainy [Geopolitical Challenges of Modern Ukraine]. *Stratehichni priorytety*, (1), 167–174. [In Ukrainian].
18. Lacan, J. (1986). *L'éthique de la psychanalyse: Livre VII (1959–1960) Le Séminaire*. Éditions du Seuil.
19. Plokhyy, S. (2023). *The Russo-Ukrainian war: The return of history*. Penguin Books, Limited.
20. Schimmenti, A., & Caretti, V. (2016). Attachment, trauma, and dissociation: A psychoanalytic perspective. *Journal of Trauma & Dissociation*, 17(3), 307–322.
21. Shevel, O. (2016). The battle for historical memory in postrevolutionary Ukraine. *Current History*, 115(783), 258–273.
22. Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books.
23. Watkins, J. G., & Watkins, H. H. (1997). *Ego states: Theory and therapy*. W. W. Norton & Company.
24. Yeung, A. W. K., & Wong, N. S. M. (2019). The Historical Roots of Visual Analog Scale in Psychology as Revealed by Reference Publication Year Spectroscopy. *Frontiers in Human Neuroscience*, 13. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2019.00086>
25. Yurchuk, Y. (2017). Reclaiming the personal: Oral history, subjectivity and women's life stories in post-Soviet Ukraine. In M. Koivunen, A. Liljeström, & S. Paasonen (Eds.), *Working with affect in feminist readings: Disturbing differences* (pp. 203–220). Routledge.

Відомості про автора

Світлана ГРИГОР'ЄВА, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Державного університету «Одеська політехніка». Психотерапевт Української спілки психотерапевтів, зам. керівника одеської секції психоаналізу (УСП), спеціаліст Європейської Конфедерації психоаналітичної психотерапії (ЕКПП), психотерапевт дітей та підлітків, терапевт Європейської асоціації EMDR.

Grygorieva Svitlana, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Psychology and Social Work of the State University «Odesa Polytechnic», psychotherapist of the Ukrainian Association of Psychotherapists (UAP), Deputy Head of the Odesa Section of Psychoanalysis (UAP), Specialist of the European Confederation of Psychoanalytic Psychotherapy (ECP), Psychotherapist for children and adolescents, Therapist of the European Association of EMDR.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3405-9521>

E-mail: svetart501@gmail.com

Долинська Ольга
Завязкіна Наталія

РОЛЬ ТРАВМУЮЧИХ ПОДІЙ У ФОРМУВАННІ ТРИВОЖНО-ДЕПРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ У ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЛИ В ОКУПАЦІЇ

Анотація

У статті на основі емпіричного дослідження проаналізовано роль травматичних подій у формуванні тривожно-депресивних проявів у осіб, які проживали в окупації. Проведено теоретичний аналіз поняття травматичних подій, тривожності та депресії, їх впливу на психіку. З'ясовано, що внаслідок травматичних подій тривожні та депресивні прояви мають властивість об'єднуватись.

У дослідженні брали участь особи, що проживали в окупації, та ті, що проживали на підконтрольній Україні території. Використано комплекс діагностичних методик, що дозволяють оцінити психологічний стан учасників дослідження. Аналіз результатів показав, що травматичний досвід значною мірою сприяє розвитку тривожно-депресивних станів.

Результати дослідження можуть бути використані для розробки програм психологічної підтримки та реабілітації осіб, які пережили травматичні події, а також для створення профілактичних заходів, спрямованих на зниження ризику розвитку психічних розладів. Робота має практичну цінність у сфері психології травми та психічного здоров'я.

Ключові слова: травматичні події, тривога, депресія, психодіагностика, окупація, війна, психологічна травма, психічне здоров'я, реабілітація

Olha Dolynska
Nataliia Zaviazkina

THE ROLE OF TRAUMATIC EVENTS IN THE FORMATION OF ANXIETY-DEPRESSIVE MANIFESTATIONS IN PERSONS WHO WERE UNDER OCCUPATION

Abstract

The article, based on empirical research, analyzes the role of traumatic events in the formation of anxiety-depressive manifestations in persons who lived under occupation. A theoretical analysis of the concepts

of traumatic events, anxiety and depression, and their impact on the psyche is conducted. It was found that as a result of traumatic events, anxiety and depressive manifestations tend to combine.

The study involved persons who lived under occupation and those who lived in the territory controlled by Ukraine. A set of diagnostic methods was used to assess the psychological state of the study participants. Analysis of the results showed that traumatic experiences significantly contribute to the development of anxiety-depressive states.

The results of the study can be used to develop psychological support and rehabilitation programs for people who have experienced traumatic events, as well as to create preventive measures aimed at reducing the risk of developing mental disorders. The work has practical value in the field of trauma psychology and mental health.

Keywords: traumatic events, anxiety, depression, psychodiagnostics, occupation, war, psychological trauma, mental health, rehabilitation

Вступ
Війна є одним із головних чинників, що викликають травматичні ситуації серед цивільного населення. Військові дії приносять численні надзвичайні події, від яких страждають люди, особливо ті, що потрапили в окупацію. На окупованих територіях панує беззаконня з боку ворога, цивільне населення втрачає звичний ритм життя, свободу пересування, свободу вибору та слова, а головне — впевненість у завтрашньому дні.

Люди, що перебувають в окупації, можуть переживати різні психологічні труднощі, зокрема страх за власне життя та життя близьких, сильний стрес через обстріли та бомбардування, втрату відчуття безпеки, руйнування житла, смерть рідних чи сусідів. Це може призводити до почуття безнадії, яке з часом може набути депресивних проявів. Постійна невизначеність ситуації та загроза життю викликають у людей в окупації тривожні переживання, що можуть проявлятися у вигляді стійкого відчуття тривожності.

Вивчення ролі травматичних подій у формуванні тривожно-депресивних проявів у людей, які перебували в окупації, є надзвичайно актуальним для психологічної науки, оскільки це дозволить краще розуміти наслідки війни для психічного здоров'я населення та розробити ефективні методи психологічної підтримки й реабілітації для постраждалих.

Питанням впливу травматичних подій на психіку, а також вивченням тривожно-депресивних розладів займаються такі українські дослідники, як О.С. Чабан, О.О. Хаустова, О.Л. Туриніна, В.Д. Мішиєв, Б.В. Михайлович, Є.Г. Гриневич, В.Ю. Павленко та Ю.А. Побідаш. Їхні роботи охоплюють дослідження різних аспектів впливу психологічних травм на розвиток психічних розладів і стратегії подолання.

Дослідники також звертають увагу на те, що визначення події як травматичної є суб'єктивним і особистим. Під час травматичної події в індивіда

можуть відбуватися негативні зміни у думках, поведінці, емоціях та фізичному стані. Ці зміни мають індивідуальний характер виявлення. У науковій літературі наведені вище негативні зміни кваліфікують як психічну травму (Spitzeretal., 1999).

Розглядаючи проблеми, пов'язані з процесом травми, можна виділити такі травматичні ситуації: військові дії, природні катаклізми, екологічні та техногенні катастрофи, пожежі, терористичні акти, присутність під час насильницької смерті інших, нещасні випадки, сексуальне насильство, раптова поява загрозливих для життя захворювань, напад (Блек, Андреасен, 2024).

Реакція людини на травматичну подію – це складна, інтегрована система реакцій, до якої залучені як тіло, так і розум. Під час травматичної події розум «мобілізує» тіло, збуджує нервову систему, тому людина у небезпеці відчуває приплив адреналіну та перебуває у настороженому стані. Увага людини зосереджена безпосередньо на ситуації. Окрім цього, під час травматичної ситуації може змінитися сприйняття: люди у небезпеці часто здатні не звертати увагу на голод, втому або біль. Нарешті, небезпечна ситуація викликає почуття страху та гніву. Це є нормальною реакцією організму на ненормальну ситуацію (Герман, 2023).

Травматичні спогади відрізняються від звичайних. Вони можуть наступити раптово, спогади часто неоднорідні та непослідовні. Такі спогади супроводжуються сильними емоціями, фізичним відчуттями, і контролювати цей процес людині стає складно. Одним з найпоширеніших станів, який супроводжує травматичні спогади, є стан тривоги, яка може стати й патологічною (Бріер, Скотт, 2023; Мішиєв та ін., 2023).

Як зазначають Г.Я. Пилягіна, О.В. Зубатюк, О.О. Хаустова, патологічним почуття тривоги можна вважати тоді, коли з'являються психічні і поведінкові порушення, вегетативні та соматичні симптоми. Насамперед, це стан загальної активації психіки на тлі надмірного переживання невизначеної загрози ззовні (Пилягіна та ін., 2020; Хаустова, 2023).

Враховуючи актуальність дослідження, було визначено наступну **Мету дослідження**: дослідити вплив травмуючих подій на виникнення тривожно-депресивних проявів у людей, що жили в окупації.

Завдання дослідження:

1. Провести опитування для збору даних про рівень тривожності, депресії та впливу травматичної ситуації на осіб, що жили в окупації, та опитати респондентів, які проживали на підконтрольній українській владі території.
2. Провести емпіричне дослідження впливу травматичних ситуацій на рівень тривоги та депресії.
3. Провести порівняльний аналіз впливу травматичних подій на тривожно-депресивні прояви людей, що проживали в окупації, та тих, що перебували на підконтрольній Україні території.

Методи дослідження

У даному дослідженні було використано наступні методи:

1. Емпіричний метод, зокрема: Авторська анкета – для збору наступних

даних від респондентів: стать, вік, область проживання, перебування в окупації, втрата близьких і рідних, втрата дому, перебування під обстрілами; Шкала оцінки впливу травматичної події (Impact of Event Scale-Revised, IES-R) для оцінки психологічної реакції на травматичні події; Опитувальник з генералізованої тривоги (GAD-7) для визначення рівня тривожності; Шкала депресії PHQ-9 для визначення рівня депресії, що є частиною Опитувальника про стан здоров'я (Patient Health Questionnaire).

2. Статистичний метод – для обробки даних, отриманих після анкетування онлайн за допомогою інструментів googleforms. Дані було опрацьовано в програмі Jamovi.

Вибірка: жінки та чоловіки від 18 до 76 років, які проживали на окупованих територіях, та ті, що проживали на підконтрольній українській владі території. В опитуванні взяли участь 77 осіб: 18 чоловіків та 59 жінок. 38 з них перебували в окупації, 39 – ні.

Результати дослідження та їх обговорення

Війна є екстремальною ситуацією для українців, а для тих, хто живе чи жив на окупованих територіях, ця ситуація є гіперекстремальною. Адже емоційні, фізичні та психологічні навантаження, що викликає війна, часто перевищують людські можливості. Під час війни відбувається велика кількість травматичних ситуацій, які можуть призвести до психічної травми.

Військові дії суттєво впливають на психічне здоров'я українців. Люди, що перебували в окупації, ставали свідками травмуючих подій. Ті, хто проживали на підконтрольних територіях та у більш безпечних регіонах країни, все одно зазнали впливу війни.

У воєнний час люди стикаються з такими проблемами, як брак безпеки, втрата засобів до існування, розрив соціальних зв'язків, розлучення родини, низький рівень довіри та інше. На окупованих територіях людей обмежують у пересуванні, немає свободи волі та слова, порушується відчуття безпеки, відбуваються масові перевірки населення на блок постах або вдома та ще багато іншого (Панько, 2023).

Як наслідок, виникають проблеми психічного здоров'я, зокрема, загострення наявних психічних захворювань, зміни стану психічного здоров'я через страждання, гострі реакції на стрес, зловживання алкоголем і наркотичними засобами, розвиток депресій і тривожних станів (Панько, 2023).

До поведінкових проявів патологічної тривоги відносяться непосидючість, дратівливість, неможливість розслабитись, плаксивість. А до проявів депресії – апатія, втрата інтересу до повсякденних справ, зниження активності, втрата або надмірний апетит, втома.

Інтенсивність тривожно-депресивних проявів може варіюватись залежно від пережитого досвіду. Тому було проведено порівняльний аналіз тривожно-депресивних проявів у осіб, які перебували в окупації, та тих, хто проживав на підконтрольній території.

Порівняльний аналіз ступеню вираженості тривожно-депресивних

проявів у людей, які проживали в окупації, та тих, що проживали на підконтрольній території.

При порівнянні середніх значень за результатами PHQ-9 між респондентами, які проживали та не проживали в окупації, із застосуванням Т-критерію Стьюдента (Рис.1) можна зробити висновок, що за результатами опитувальника PHQ-9 значимої відмінності по рівню депресії між двома групами респондентів немає. Можливо, це пов'язано з тим, що війна впливає на всі верстви населення, тим паче йде третій рік війни. Українці потерпають від частих ракетних обстрілів, атак безпілотників, безсонних ночей. Оскільки тема впливу війни на психічне здоров'я ще недостатньо вивчена, а конфлікт триває, це питання потребує подальших досліджень.

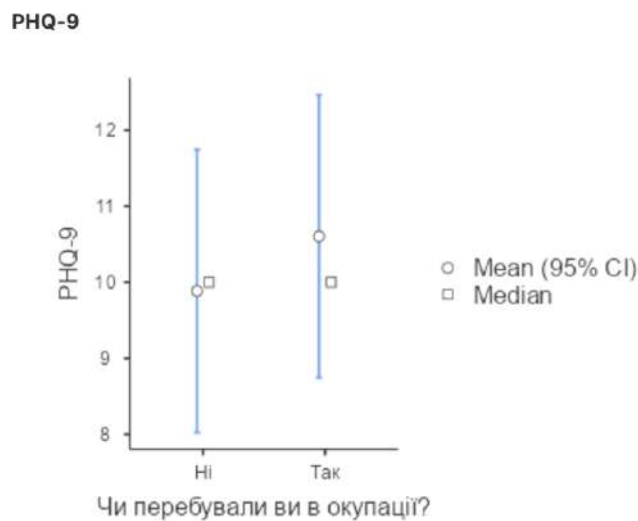

Рис. 1. Графік довірчих інтервалів для PHQ-9

При порівнянні середніх значень за результатами GAD-7 між респондентами, які проживали та не проживали в окупації, із застосуванням Т-критерію Стьюдента (Рис.2) встановлено, що за результатами опитувальника GAD-7 між двома групами респондентів (проживали/не проживали в окупації) немає статистично значущих відмінностей у рівні тривоги. Це може бути пов'язано з тим, що війна впливає на всіх громадян незалежно від місця проживання, особливо враховуючи, що бойові дії тривають досі.

GAD-7

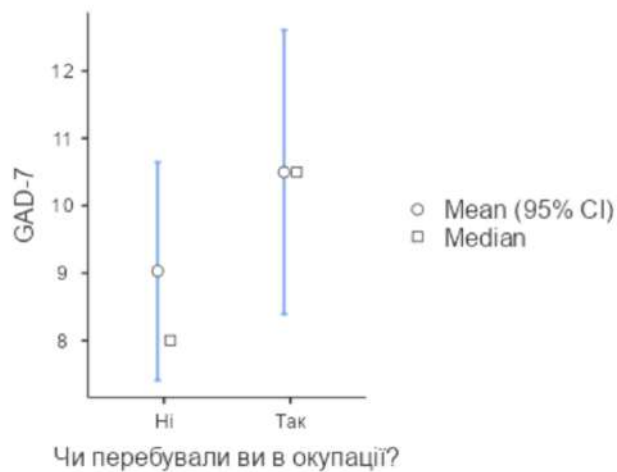

Рис. 2. Графік довірчих інтервалів для GAD-7

При порівнянні середніх значень за результатами шкали оцінки впливу травматичної події (IES-R) між респондентами, які проживали та не проживали в окупації (Рис. 3, 4), можна зробити висновок, що за шкалою «вторгнення» існує значуща відмінність між респондентами, які проживали в окупації, і тими, хто не проживав. Результати за цією шкалою значно вищі у тих, хто зазнав досвіду окупації, що свідчить про часті, нав'язливі спогади про травматичні події. Такі спогади можуть включати раптові «переживання» моментів травми, кошмари чи яскраві флешбеки, які людина не здатна контролювати. Це вказує на постійне відтворення травматичного досвіду, що може викликати емоційне виснаження та перешкоджати нормальному повсякденному функціонуванню. Високі показники за цією шкалою підкреслюють необхідність надання психологічної допомоги для зменшення інтенсивності таких симптомів і підтримки емоційного відновлення.

IESRINT

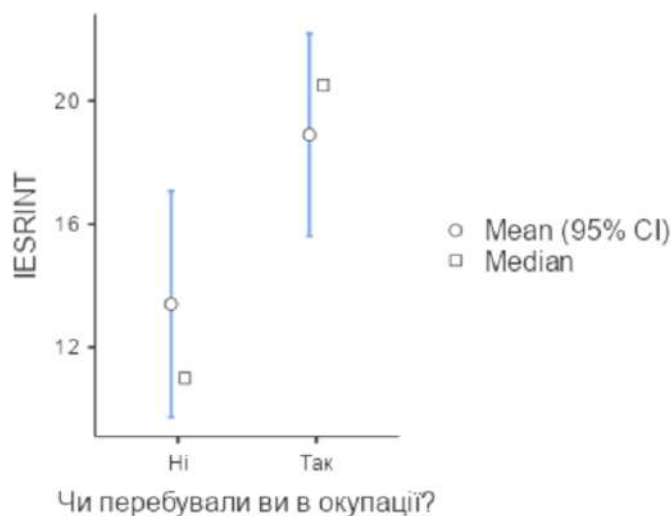

Рис. 3. Графік довірчих інтервалів для субшкали «вторгнення»

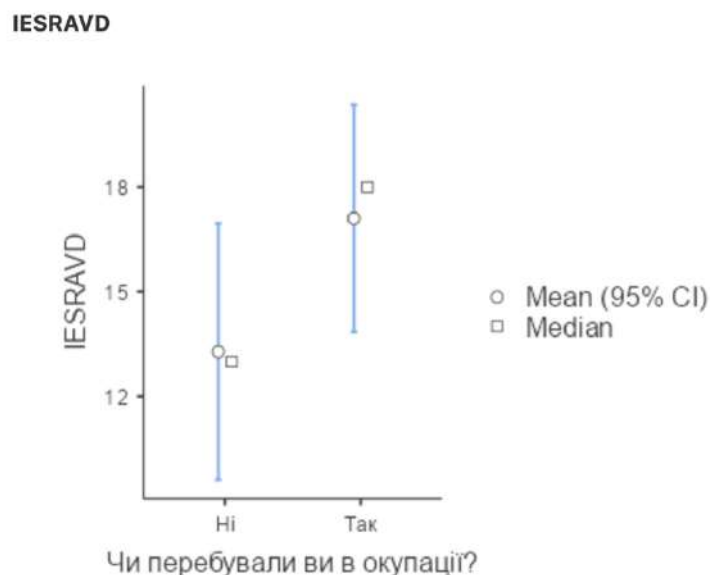

Рис. 4. Графік довірчих інтервалів для субшкали «уникнення»

За отриманими даними можна зробити висновок, що за шкалою «уникнення» існує відмінність між респондентами, які проживали в окупації, і тими, хто не проживав. Люди, які пережили окупацію, частіше намагаються уникати спогадів і розмов про травматичні події, що є типовим проявом психологічного захисту, зокрема механізму уникнення. Це дозволяє їм зменшувати емоційний біль і тривогу, пов'язані зі спогадами. Додатково, такий стан може пояснюватися прагненням відсторонитися від тригерів, що нагадують про травму, аби уникнути повторного переживання цих подій. Однак тривале уникнення може впливати на адаптацію та ускладнювати подолання травматичного досвіду, що вимагає подальшої психологічної підтримки.

За результатами шкали «збудливість» (Рис.5), можна зробити висновок, що є відмінність між людьми, які проживали в окупації та не проживали. Респонденти, які проживали в умовах окупації, мали вищий рівень збудливості через тривале перебування в стані небезпеки та загрози життю. Постійний стрес активує симпатичну нервову систему, викликаючи тривожність, порушення сну та підвищену настороженість. Відсутність безпеки, обмеження свободи та непередбачуваність подій значно впливають на психоемоційний стан. Дефіцит ресурсів та соціальна ізоляція в умовах окупації посилюють психологічний тиск. Водночас ті, хто не перебував в окупації, могли не стикатися з настільки інтенсивними стресовими факторами.

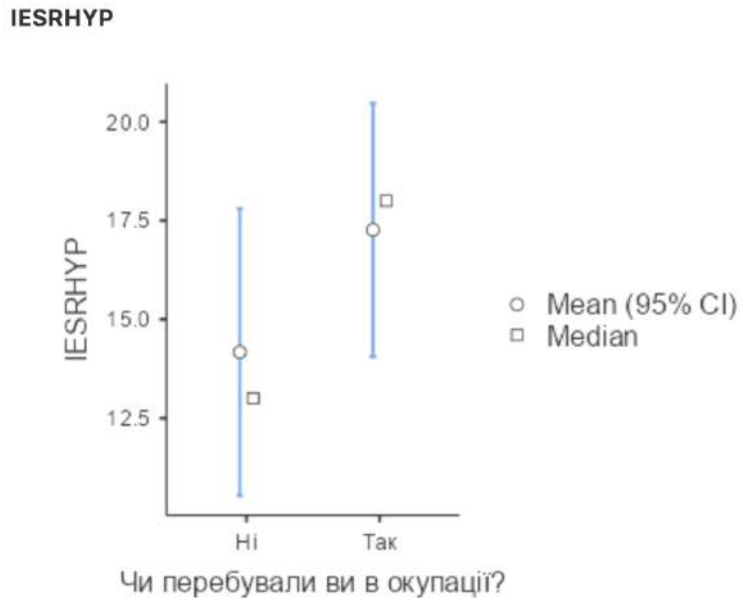

Рис. 5. Графік довірчих інтервалів для субшкали «збудливість»

Результати дослідження свідчать, що за Опитувальниками PHQ-9 та GAD-7 між респондентами, які проживали в умовах окупації, і тими, хто не проживав, немає статистично значущих відмінностей. Це може пояснюватися тим, що війна як глобальний стресор впливає на всіх громадян незалежно від їхнього місця проживання. Постійна загроза життю через обстріли, атаки дронів і безсонні ночі є загальними чинниками стресу для всієї країни, що знижує відмінності між окремими групами.

Однак дані за субшкалами свідчать про важливість детальнішого аналізу. Зокрема, за шкалою «вторгнення» респонденти, які проживали в окупації, показують вищий рівень нав'язливих спогадів, що може вказувати на більш глибокий травматичний досвід. За шкалою «уникнення» ці ж респонденти частіше уникають згадок і тригерів, що свідчить про сильніші механізми психологічного захисту. Підвищені показники за шкалою «збудливості» можуть бути наслідком тривалого перебування в умовах небезпеки та хронічного стресу.

Таким чином, хоча загальний рівень депресії та тривоги в обох групах схожий, глибший аналіз субшкал виявляє більш виражені прояви окремих симптомів у тих, хто пережив окупацію. Це підкреслює важливість подальших досліджень, спрямованих на детальне вивчення впливу війни на психічне здоров'я.

Дослідження взаємозв'язку травмуючих подій на рівень тривожно-депресивних проявів у осіб, що перебували в окупації

Однією з поставлених задач нашого дослідження було емпіричне дослідження ролі травматичних подій у формуванні тривожно-депресивних проявів у осіб, що проживали в окупації. Для вирішення цієї задачі було застосовано метод кореляційного аналізу.

Дослідження депресивних проявів за методикою PHQ-9 за ступенем травматичних подій серед людей, що жили в окупації

На Рис.6 представлено виражений лінійний зв'язок. Показник Пірсона $r=0,563$ ($p<0,001$) свідчить про помірний взаємозв'язок між двома змінними.

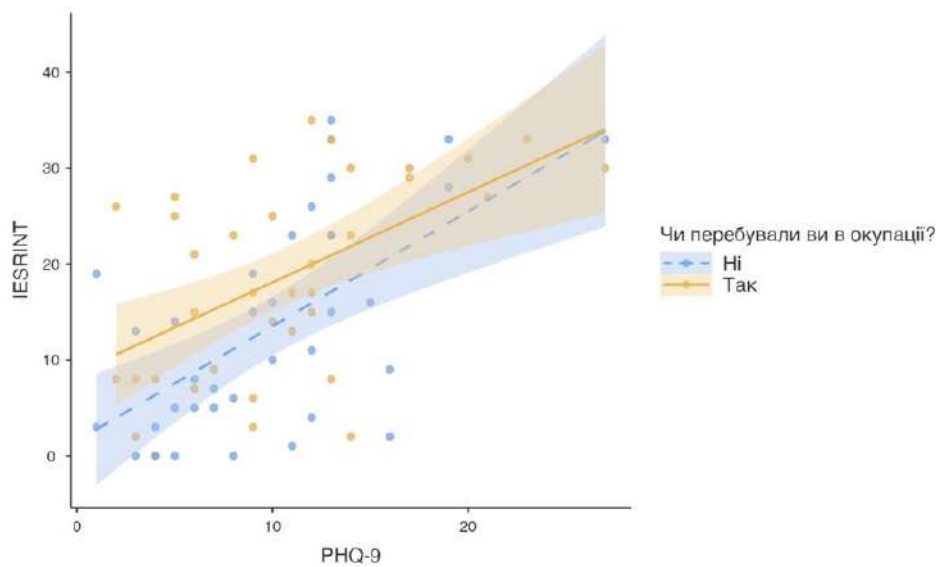

Рис. 6. Діаграма розсіювання PHQ-9 для субшкали «вторгнення»

На Рис.7 спостерігається чіткий лінійний зв'язок між двома змінними, що підтверджує доцільність розрахунку коефіцієнта кореляції Пірсона. Вирахуване значення $r=0,563$ свідчить про помірний позитивний взаємозв'язок між змінними, тобто зі збільшенням одного показника зростає й інший. Статистично значуща залежність ($p<0,001$) вказує на те, що такий зв'язок не випадковий і заслуговує на увагу. Помірна кореляція вказує на істотну, але не сильну взаємодію між змінними, що потребує додаткового аналізу для детальнішого розуміння їхніх відносин.

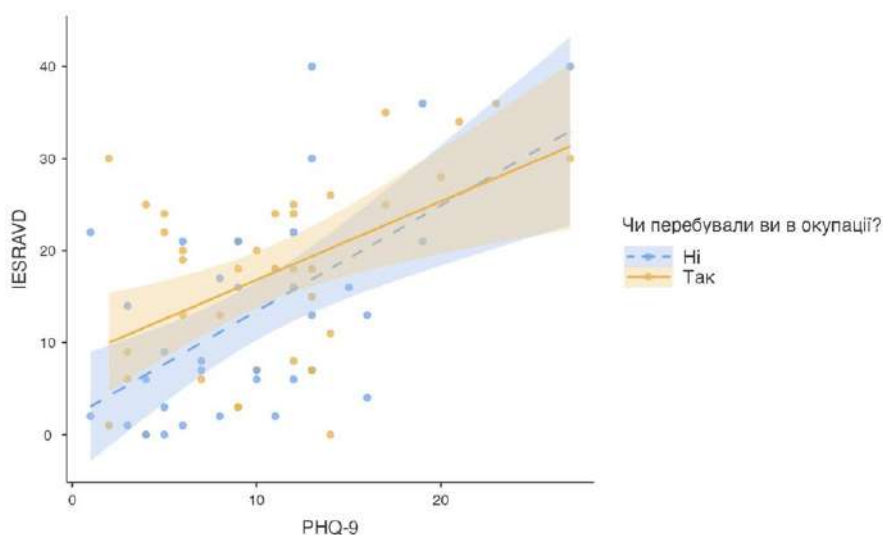

Рис. 7. Діаграма розсіювання PHQ-9 для субшкали «уникнення»

На Рис.8 видно чіткий лінійний зв'язок між двома змінними, що підтверджує доцільність використання коефіцієнта кореляції Пірсона. Обчислене

значення $r=0,576$ свідчить про помірний позитивний зв'язок – зі збільшенням одного показника зростає і інший. Статистично значуща залежність ($p<0,001$) свідчить про те, що цей зв'язок не є випадковим і заслуговує на увагу. Помірний рівень кореляції вказує на суттєву, але не сильну взаємодію між змінними, що потребує додаткового аналізу для кращого розуміння їхніх відносин.

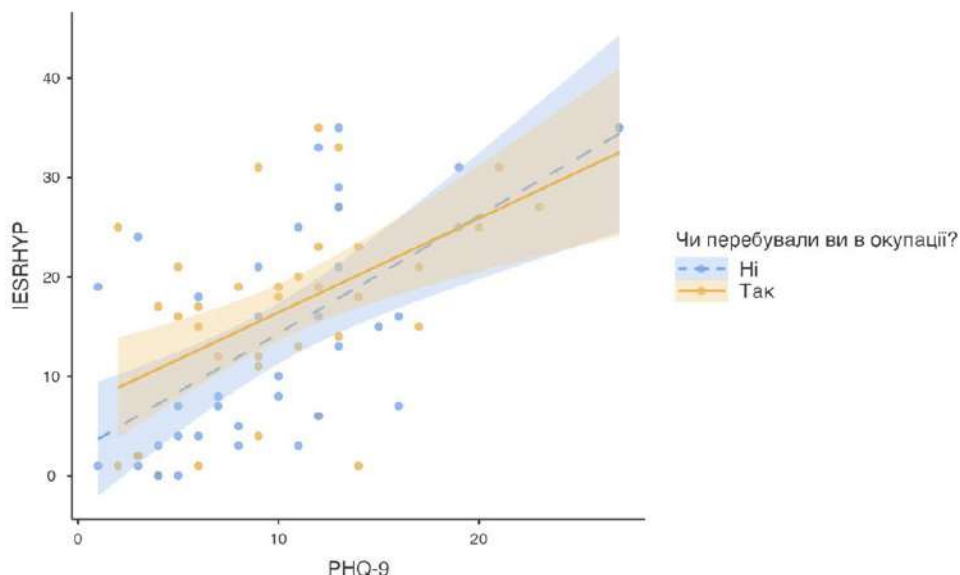

Рис. 8. Діаграма розсіювання PHQ-9 для субшкали «збудливість»

Дослідження депресивних проявів за методикою GAD-7 та ступенем травматичних подій серед людей, що жили в окупації.

На діаграмі (Рис. 9) спостерігається чіткий лінійний зв'язок між двома змінними: субшкалою «вторгнення» та показником за методикою GAD-7. Це підтверджує доцільність використання коефіцієнта кореляції Пірсона для оцінки їхнього взаємозв'язку. Обчислене значення $r=0,687$ свідчить про помітний позитивний зв'язок: зі зростанням показника за субшкалою «вторгнення» підвищується і рівень тривожності за методикою GAD-7. Статистично значуща залежність ($p<0,001$) підтверджує, що цей зв'язок не є випадковим і заслуговує на увагу для подальшого аналізу. Такий результат вказує на сильний, але не абсолютний взаємозв'язок між змінними, що може мати важливе практичне значення та потребує глибшого вивчення.

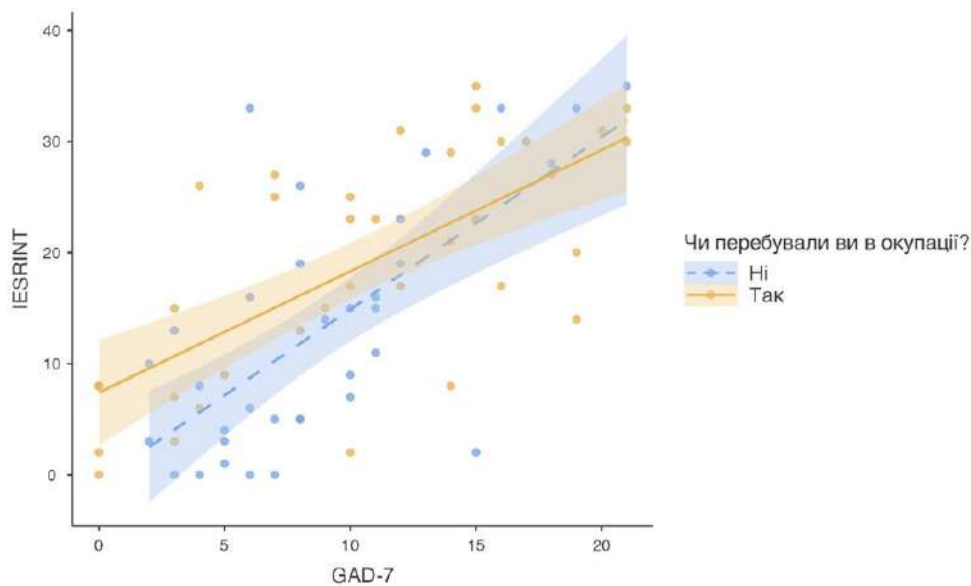

Рис. 9. Діаграма розсіювання GAD-7 для субшкали «вторгнення»

На діаграмі (Рис. 10) спостерігається чіткий лінійний зв'язок між двома змінними: субшкалою «уникнення» та показником за методикою GAD-7. Це підтверджує доцільність використання коефіцієнта кореляції Пірсона для оцінки їхнього взаємозв'язку. Обчислене значення $r=0,601$ свідчить про помірний позитивний зв'язок: зі зростанням показника за субшкалою «уникнення» підвищується і рівень тривожності за методикою GAD-7. Статистично значуща залежність ($p<0,001$) підтверджує, що цей зв'язок не є випадковим і заслуговує на увагу для подальшого аналізу. Такий результат вказує на помірну, але не сильну взаємодію між змінними, що може мати певне практичне значення та потребує детальнішого дослідження.

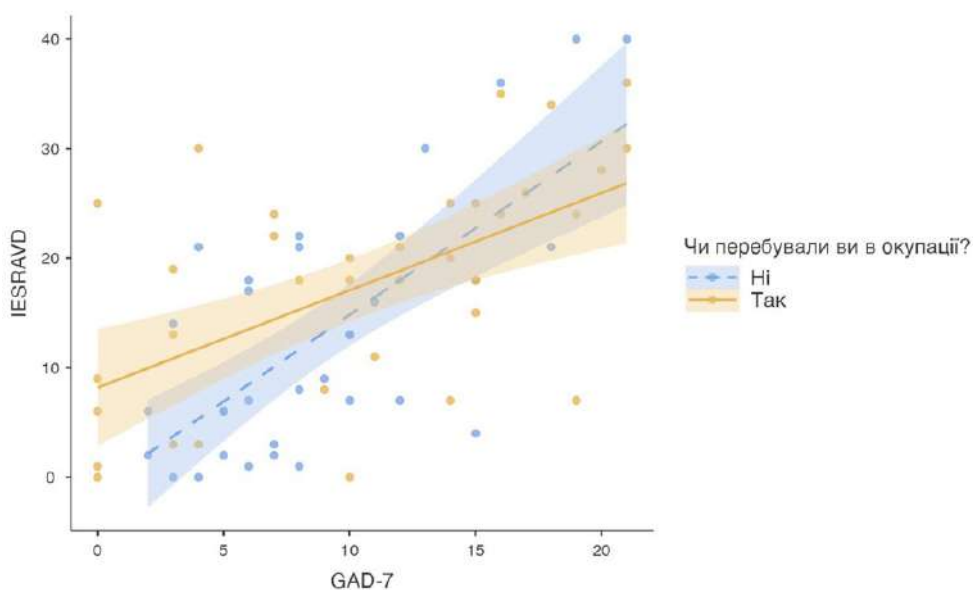

Рис. 10. Діаграма розсіювання GAD-7 для субшкали «уникнення»

На діаграмі (Рис. 11) спостерігається чіткий лінійний зв'язок між двома

змінними: субшкалою «збудливість» та показником за методикою GAD-7. Це підтверджує доцільність використання коефіцієнта кореляції Пірсона для оцінки їхнього взаємозв'язку. Обчислене значення $r=0,684$ свідчить про сильний позитивний зв'язок: із зростанням показника за субшкалою «збудливість» підвищується і рівень тривожності за методикою GAD-7. Статистично значуща залежність ($p<0,001$) підтверджує, що цей зв'язок не є випадковим і заслуговує на увагу для подальшого аналізу.

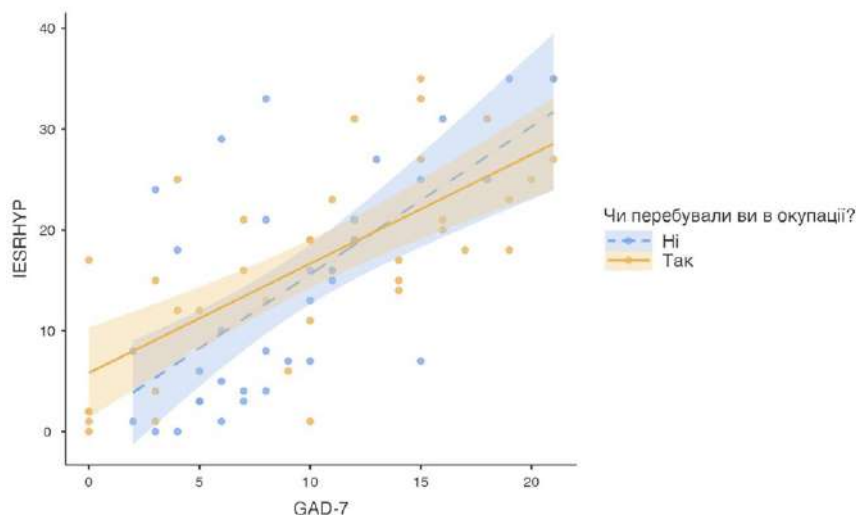

Рис. 11. Діаграма розсіювання GAD-7 для субшкали «збудливість».

Під час кореляційного аналізу ми виявили статистично значущі зв'язки між рівнем депресивних та тривожних проявів і рівнем травматичних подій. Узагальнені результати наведено в Таблиці 1.

Таблиця 1
Кореляція між рівнем депресивних та тривожних проявів і рівнем травмуючих подій

Досліджений взаємозв'язок	Коефіцієнт Пірсона, r
PHQ-9 та субшкала «вторгнення»	0,563
PHQ-9 та субшкала «уникнення»	0,536
PHQ-9 та субшкала «збудливість»	0,576
GAD-7 та субшкала «вторгнення»	0,687
GAD-7 та субшкала «уникнення»	0,601
GAD-7 та субшкала «збудливість»	0,684

Травматичні події мають вплив на рівень депресивно-тривожних проявів, що підтверджується результатами аналізу кореляційних зв'язків між змінними. Вони викликають стресову реакцію, яка в багатьох випадках переходить у стійкий стан тривоги або депресії. Ці прояви, як правило, взаємопов'язані та можуть підсилювати один одного. Тривожно-депресивні стани часто супроводжуються

порушенням сну, відчуттям напруги та фізичним дискомфортом, що додатково ускладнює адаптацію людини після пережитої травми.

Дані вказують на важливість глибшого розуміння впливу травматичного досвіду на емоційний стан людини.

Дослідження взаємозв'язку між тривалістю перебування в окупації та рівнем тривожно-депресивних проявів

Одним із дослідницьких питань в нашій роботі було з'ясувати, чи є взаємозв'язок між часом перебування в окупації та інтенсивністю тривожно-депресивних проявів.

Було отримано середні показники (Таблиця 2) і можна зробити висновок, що люди, які проживали довше в окупації, мають вищі середні показники депресивних і тривожних проявів, оскільки тривалий стресовий вплив та постійна загроза безпеці можуть призводити до посилення психічного навантаження. Також збільшення середніх показників PHQ-9 та GAD-7 у групах, які перебували в окупації більше шести місяців, свідчить про накопичення стресу, що призводить до більш виражених симптомів депресії та тривожності.

Таблиця 2
Середні показники PHQ-9 і GAD-7 за часом проживання в окупації

Показники	Не проживали в окупації	Проживали до шести місяців	Проживали більше шести місяців
N	35	23	15
PHQ-9	9,89	9,83	11,8
GAD-7	9,03	9,91	11,4

Отже, результати дослідження показали, що тривалість перебування в окупації значно впливає на рівень депресивних і тривожних проявів. Хоча загальні рівні депресії та тривоги у різних групах не завжди мають статистично значущі відмінності, детальний аналіз субшкал (наприклад, «вторгнення» та «збудливість») підкреслює, що особи, які перебували в окупації, демонструють більш виражені симптоми нав'язливих спогадів і емоційного виснаження. Ці дані мають важливе значення для розробки програм психологічної підтримки осіб, які пережили травматичний досвід.

Висновки

Дослідження ролі травматичних подій у формуванні тривожно-депресивних проявів у людей, які перебували в окупації, є надзвичайно актуальним у сучасному контексті. Війна створює численні надзвичайні ситуації, які мають глибокий вплив на психічне здоров'я постраждалих, особливо в умовах тривалого перебування в окупації.

Результати показали, що люди, які проживали в окупації, демонструють

вищі показники за шкалами тривоги, депресії та травматичних симптомів порівняно з тими, хто не перебував у таких умовах. Особливо виразними були відмінності у частоті нав'язливих спогадів та рівні емоційної збудливості.

Отримані результати мають значне практичне значення. Вони можуть бути використані для розробки програм психологічної підтримки, реабілітації осіб, що зазнали впливу травматичних подій, а також для формування профілактичних заходів, спрямованих на зниження ризику розвитку тривожно-депресивних станів. Це відкриває перспективи для подальших досліджень у галузі психології травми та психічного здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блек, Д. В., & Андреасен, Н. К. (2024). Вступ до психіатрії (Г. Кожина, Ред.; ТОВ Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Медицина», Пер.; 7-е вид.). ВСВ «Медицина». (Оригінал опубліковано 2021 р.).
2. Брієр, Дж. Н., & Скотт, К. (2023). Основи травмофокусованої психотерапії. Манускрипт.
3. Герман, Дж. (2023). Психологічна травма та шлях до видужання. Наслідки насильства — від знущань у сім'ї до політичного терору. Видавництво Старого Лева.
4. Мішиєв, В. Д., Михайлов, Б. В., Гриневич, Є. Г., & Омелянович, В. Ю. (2023). Розлади психічної сфери внаслідок бойових дій. ВСВ «Медицина».
5. Панько, Т. В. (2023). Депресія і війна. За матеріалами науково-практичної конференції з міжнародною участю «Організація амбулаторної та стаціонарної психіатричної допомоги під час війни» (26–27 січня 2023 р.). Медична газета Здоров'я України. Неврологія. Психіатрія. Психотерапія, (1), 10–11.
6. Пилягіна, Г. Я. (Ред.). (2020). Медична психологія: Т. 2. Спеціальна медична психологія. Нова книга.
7. Хаустова, О. О. (2023). Тривожно-депресивні розлади в умовах дистресу війни в Україні. Health-ua. <https://health-ua.com/psychiatry/trivozni-rozladi/71710-trivozhnodedpresivn-rozladi-vumovah-distresu-vjni-vukran>
8. Spitzer, R. L., Kroenke, K., & Williams, J. B. (1999). Validation and utility of a self-report version of PRIME-MD: The PHQ primary care study. JAMA, 282(18), 1737–1744. <https://doi.org/10.1001/jama.282.18.1737>

REFERENCES

1. Blek, D. V., & Andreasen, N. K. (2024). Vstup do psykhiiatrii [Introduction to psychiatry]. (H. Kozhyna, Red.; TOV Vseukrainske spetsializovane vydavnytstvo «Medytsyna», Per.; 7-e vyd.). VSV «Medytsyna». (Oryhinal opublikovano 2021 r.). [InUkrainian].
2. Briier, Dzh. N., & Skott, K. (2023). Osnovy travmofokusovanoi psykhoterapii [Foundations of trauma-focused psychotherapy]. Manuscript. [InUkrainian].
3. Herman, Dzh. (2023). Psykholohichna travma ta shliakh do vyduzhannia. Naslidky

nasylstva — vid znushchan u simi do politychnoho teroru [Psychological trauma and the path to recovery. The consequences of violence — from domestic abuse to political terror]. Vydavnytstvo Staroho Leva. [InUkrainian].

4. Mishyiev, V. D., Mykhailov, B. V., Hrynevych, Ye. H., & Omelianovych, V. Yu. (2023). Rozlady psikhichnoi sfery vnaslidok boiovykh dii [Mental disorders as a result of hostilities]. VSV "Medytsyna". [InUkrainian].
5. Panko, T. V. (2023). Depresii i viina. Za materialamy naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Orhanizatsiia ambulatornoi ta statsionarnoi psykhiatrychnoi dopomohy pid chas viiny» (26–27 sichnia 2023 r.) [Depression and war. Based on the materials of the scientific and practical conference with international participation "Organization of outpatient and inpatient psychiatric care during w.ar" (January 26–27, 2023)]. Medychna hazeta Zdorovia Ukrainy. Nevrolohiia. Psykhiatriia. Psykhoterapiia, (1), 10–11. [InUkrainian].
6. Pyliahina, H. Ya. (Red.). (2020). Medychna psykholohiia: T. 2. Spetsialna medychna psykholohiia. [Medical Psychology: Vol. 2. Special Medical Psychology]. Nova knyha. [InUkrainian].
7. Khaustova, O. O. (2023). Tryvozhno-depresyvni rozlady v umovakh dystresu viiny v Ukraini [Anxiety and depressive disorders in conditions of war distress in Ukraine]. Health-ua. <https://health-ua.com/psychiatry/trivozhni-rozladi/71710-trivozhnodepresivn-rozladi-vumovah-distresu-vjni-vukran> [InUkrainian].
8. Spitzer, R. L., Kroenke, K., & Williams, J. B. (1999). Validation and utility of a self-report version of PRIME-MD: The PHQ primary care study. JAMA, 282(18), 1737–1744. <https://doi.org/10.1001/jama.282.18.1737>

Відомості про авторів

Наталія ЗАВ'ЯЗКИНА, доктор психологічних наук, професор, перша проректорка КІСПП, професор кафедри клінічної психології Київського інституту сучасної психології та психотерапії (КІСПП), Київ, Україна

Zaviazkina Nataliia, Doctor of Psychology, Professor, First Vice-Rector of KIMPP, Professor of the Department of Clinical Psychology, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy (KIMPP), Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5565-8959>

E-mail: nmuz@ukr.net

Ольга, ДОЛИНСЬКА, здобувач освітнього ступеня «Магістр» Київського інституту сучасної психології та психотерапії (КІСПП), Київ, Україна

Dolynska Olha, Master's student in Psychology, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy (KIMPP), Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7468-1278>

E-mail: olhadolynskaa@gmail.com

ВИРАЖЕНІСТЬ КЛЮЧОВИХ КОМПОНЕНТІВ ПРОФЕСІЙНО-ЗНАЧУЩИХ ОСОБИСТІСНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація

У статті розглянуто вираженість особистісно-професійних якостей військовослужбовців, визначену на основі емпіричного дослідження. Автор виділяє п'ять основних компонентів професійно-значущих особистісних властивостей, важливих для ефективності військово-професійної діяльності: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, особистісний та професійний. У статті описано характеристики компонентів та рівень їх вираженості у військовослужбовців, зокрема: особливості мислення, особистісних рис у межах п'ятифакторної моделі, комунікативні та організаторські схильності, поведінку в конфліктах. Також враховано гендерні відмінності військовослужбовців та наявність бойового досвіду. Виявлено, що більшість військовослужбовців мають високий рівень розвитку цих якостей, що сприяє військово-професійній діяльності, зокрема у захисті суверенітету та територіальної цілісності України.

Ключові слова: психодіагностика, особистість, військовослужбовець, особистісні особливості, професійна діяльність, психодіагностика, мотивація, емоційно-вольові якості, психофізіологічний стан, військово-професійна життєстійкість, дослідження, стресостійкість.

Alisa Lizun

THE KEY COMPONENTS EXPRESSIVENESS IN PROFESSIONALLY SIGNIFICANT PERSONAL CHARACTERISTICS OF MILITARY SERVICEMEN: AND EMPIRICAL ANALYSIS

Abstract

The article deals with the expressiveness of personal and professional qualities of servicemen based on empirical research. The author highlights five main components of professionally significant personal qualities

that are important for the effectiveness of military professional activity: value-based, cognitive, emotional and volitional, personality-related and professional. The article describes characteristics of the components and their level of prominence in servicemen, in particular: peculiarities of thinking, personality traits in the framework of the five-factor model, communication and organisational aptitudes, behaviour in conflicts. Gender differences among military personnel and combat experience were also taken into account. Most servicemen have a high level of development of these qualities, which contributes to military professional activity, in particular in the defense of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

Keywords: psychodiagnostics, personality, serviceman, personal characteristics, professional activity, psychodiagnostics, motivation, emotional and volitional qualities, psychophysiological state, military and professional resilience, research, stress resistance.

Вступ
Військова служба в умовах широкомасштабної війни супроводжується постійними випробуваннями та високим рівнем стресу, що вимагає від військовослужбовців максимальної ефективності у виконанні професійних завдань. Дослідження особистісних характеристик військовослужбовців та їхнього впливу на професійну діяльність є актуальним напрямом психологічної науки.

У наукових працях (Kokun, Pischko & Lozinska, 2022) розглядаються питання професійної надійності, психологічної стійкості та особистісних рис, що сприяють успішності військовослужбовців. Водночас комплексна оцінка особистісно-професійних характеристик у межах багатокomпонентної моделі, яка охоплює когнітивні, емоційно-вольові, ціннісно-мотиваційні та інші складові, залишається недостатньо вивченою.

Це зумовлює необхідність не лише теоретичного аналізу, а й емпіричного дослідження особистісно-професійних якостей військовослужбовців, їхньої вираженості та впливу на ефективність військово-професійної діяльності.

Мета

Дослідити та оцінити рівень вираженості особистісно-професійних якостей військовослужбовців.

Матеріал і методи дослідження

Для досягнення мети дослідження було проведено психодіагностику: (1) встановлення ціннісно-мотиваційних характеристик – за методикою мотивації професійної діяльності (К. Замфір у модифікації А. Реана); (2) оцінка когнітивної сфери – здійснена за методикою дослідження особливостей мислення «МДОМ-2»; (3) аналіз емоційно-вольового та психофізіологічного стану – за методикою шкалою самооцінки психофізіологічного стану (О. Кокун); (4) оцінка особистісних рис – за допомогою короткого п'ятифакторного опитувальника особистості (TIPI-UKR) в адаптації М. Кліманської та І. Галецької; (5) визначення схильності до конфліктної поведінки – методика діагностики схильності

особистості до конфліктної поведінки (К. Томас, адаптація Н. В. Грішиної); (6) дослідження комунікативних та організаторських здібностей – за методикою діагностики комунікативних і організаторських схильностей; (7) оцінка рівня військово-професійної життєстійкості – за допомогою опитувальника військово-професійної життєстійкості (О. Кокун).

Тестування проводилося з використанням програмного забезпечення для онлайн-опитувань у режимі реального часу (Google Forms). Статистичний аналіз даних здійснено за допомогою IBM SPSS Statistics 21 та MS Excel.

Вибірка дослідження

Емпіричне дослідження проводилося анонімно та на добровільних засадах. Дослідження відбувалося в умовах повномасштабної військової агресії проти України. У дослідженні взяли участь 172 українських військовослужбовці, серед яких чоловіки становили 80,8%, а жінки – 19,2%. Вік респондентів коливався від 22 до 59 років, середній вік становив 35,7 року.

За рівнем освіти військовослужбовці розподілилися так: середня освіта – 0,6%; професійна освіта – 1,2%; бакалаврський рівень – 20,9%; вища освіта – 75,6%; науковий ступінь – 1,7%. Військову освіту здобули 11,6% респондентів.

За військовими званнями військовослужбовці належали до таких категорій: офіцерський склад – 12,8% та рядовий, сержантський та старшинський – 87,2%. Військова вислуга варіювалася від 1 місяця до 20 і більше років. Значна частка респондентів мала термін військової вислуги до 3 років, що становило 61,3%.

Важливо відзначити, що значна частина респондентів-військовослужбовців мала досвід участі у бойових діях – 70,3%, тоді як 29,7% не мали такого досвіду. Збір даних відбувався на базі Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка серед військовослужбовців Збройних Сил України, які проходили військову підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації на курсах військово-професійної підготовки.

Результати дослідження

Статистична обробка даних дала інформативні результати. Аналіз «ціннісно-мотиваційних властивостей» військовослужбовців показав, що для військовослужбовців характерне переважання внутрішньої мотивації (ВМ), середнє значення якої становило 4,2 бала ($SD=0,8$). Позитивна зовнішня мотивація (ЗПМ) виявилася менш вираженою (3,7 бала, $SD=0,7$), а негативна зовнішня мотивація (ЗНМ) мала ще нижчі показники (3,3 бала, $SD=1,0$).

Подібне співвідношення мотиваційних складових можна вважати сприятливим для військово-професійної діяльності, оскільки внутрішня мотивація є ключовим чинником ефективності. Високий рівень ВМ свідчить про загальну задоволеність військовослужбовців своєю професією та їхню орієнтацію на змістовність і значущість військової діяльності.

Ці результати узгоджуються з висновками Остапенка & Яценко (2024), Мась & Якимчук (2024), які підтверджують, що внутрішня мотивація є визначальним фактором професійної реалізації у військовій сфері.

Результати вивчення «когнітивної сфери» військовослужбовців, яка є

важливою для ефективного виконання професійних завдань, показали, що середній показник здатності до абстрагування та оперування вербальними поняттями становив 6,9 бала ($SD=1,7$). Найбільша частка респондентів (26,2%) отримала 7 балів, дещо менше (25%) – 8 балів. Максимальний рівень (10 балів) зафіксовано у 6,4% військовослужбовців, тоді як лише менш ніж 3% осіб мали 2 або 3 бали.

Для детальнішого аналізу показники були поділені на три рівні: високий (8–10 балів), який мали 40,7% військовослужбовців, середній (4–7 балів) – 55,8% і низький (1–3 бали) – 3,5%.

Отримані результати засвідчили, що хоча рівень когнітивних здібностей військовослужбовців переважно перебуває у межах середнього діапазону, цього загалом достатньо для виконання професійних обов'язків. Такий рівень дозволяє ефективно оперувати вербальними поняттями та приймати обґрунтовані рішення у військово-службовій діяльності.

Рівень *«емоційно-вольового та психофізіологічного стану»* військовослужбовців оцінювався за методикою О. Кокуна. Отримані результати засвідчили переважно високий рівень самооцінки, що свідчить про психологічну стійкість, мотивацію та готовність до виконання службових завдань.

Середні значення варіювалися від 78,8 до 90,8 балів, що відповідає рівням вище середнього та високому (максимальний можливий 100 балів). Найвищі показники зафіксовано за шкалами *«зацікавленість у захисті незалежності та територіальної цілісності держави»* ($M = 90,8$), *«впевненість у своїх силах»* ($M = 83,4$) та *«бажання виконувати бойові завдання»* ($M = 82,3$). Це вказує на високу мотивацію військовослужбовців до виконання бойових (спеціальних) завдань, що є ключовим фактором їхньої професійної ефективності.

Серед показників самооцінки психофізіологічного стану найбільш вираженим виявився *«настрій»* ($M = 82,8$), що вказує на емоційну стабільність і позитивний психоемоційний фон. Водночас відносно нижчі значення зафіксовані за шкалами *«активність»* ($M = 78,8$) та *«самопочуття»* ($M = 80,1$), що може свідчити про певне фізичне виснаження або вплив навантажень.

Загалом, високий рівень емоційно-вольового стану військовослужбовців, що є важливим чинником їхньої психологічної готовності до виконання професійних обов'язків у складних умовах. Дані узгоджуються з дослідженнями А. В. Кириченка (2023), який зазначає високу психологічну стійкість військовослужбовців у бойових умовах.

Оцінювання *«особистісних рис»* за моделлю *«великої п'ятірки»* дозволило визначити рівні екстраверсії, дружелюбності, добросовісності, емоційної стабільності (нейротизму) та відкритості новому досвіду у військовослужбовців. Середні значення варіювалися від 9,6 до 12,1 бала (максимум – 14, мінімум – 2), що свідчить про збалансованість рис особистості у досліджуваних. Такий результат узгоджується з науковими дослідженнями (Кокус, 2021).

Найвищий рівень було зафіксовано за шкалою *«добросовісність»* ($M = 12,1$, $SD = 1,5$), що вказує на високий рівень відповідальності, організованості

та надійності. Також високі показники отримано за шкалою «відкритість новому досвіду» ($M = 11,6$, $SD = 2,0$), що вказує на інтелектуальну допитливість та прагнення до саморозвитку. Рівень «дружелюбності» ($M = 11,1$, $SD = 1,7$) відображає здатність до емпатії та формування гармонійних стосунків. Показник «емоційної стабільності» ($M = 10,4$, $SD = 2,1$) засвідчує добру стресостійкість військовослужбовців. Натомість, «екстраверсія» мала відносно нижчий рівень ($M = 9,6$, $SD = 1,9$), що може свідчити про більш стриману соціальну активність респондентів.

Загалом, найбільш вираженими рисами військовослужбовців є добросовісність та відкритість новому досвіду. Результати узгоджуються з дослідженнями Klimanska & Haletska (2019), Проскури (2011) та (An In Depth Analysis, June 7, 2020), у яких також відмічений високий рівень сумлінності та інтелектуальної гнучкості у військовослужбовців.

У дослідженні встановлено *«схильність військовослужбовців до конфліктної поведінки в службовій діяльності»* за допомогою методики «Діагностика схильності особи до конфліктної поведінки». Оцінка за п'ятьма типами поведінки: суперництво, співпраця, компроміс, уникнення та пристосування. Кожна шкала оцінюється в діапазоні від 0 до 12 балів, із поділом на три рівні: високий (9–12 балів) – домінуюча стратегія, середній (5–8 балів) – помірний рівень схильності, низький (1–4 бали) – слабка вираженість стратегії.

Найвищий показник зафіксовано за шкалою «компроміс» ($M = 9,2$, $SD = 1,9$), що свідчить про домінуючу схильність до цієї стратегії в конфліктних ситуаціях.

Другим за популярністю є тип поведінки «співпраця» ($M = 6,9$, $SD = 1,6$), що свідчить про схильність до активної взаємодії. Стратегія «уникнення» має середнє значення $M = 5,7$, що свідчить про помірний рівень схильності до уникнення конфліктів ($SD = 1,7$), вказуючи на середню варіативність у відповідях..

Найнижчі показники спостерігаються за шкалою «пристосування» ($M = 4,8$, $SD = 2,1$) та «суперництво» ($M = 3,9$, $SD = 2,9$), що вказує на слабо виражену схильність до цих стратегій.

Загалом, результати свідчать про помірну схильність військовослужбовців до конфліктної поведінки, де найбільш вираженими є стратегії «компроміс» та «співпраця», а менш вираженими – «суперництво» та «пристосування» (Андріяко, 2022).

Аналіз даних *«комунікативних та організаторських схильностей»* військовослужбовців, дозволив оцінити рівень їх сформованості серед військовослужбовців та визначити варіативність у вибірці.

Отримані результати свідчать про високий рівень розвитку цих якостей: середнє значення комунікативних схильностей становило 16,2, а організаторських – 15,9. Варіативність комунікативних схильностей ($SD = 3,2$) дещо перевищує варіативність організаторських ($SD = 2,8$), що свідчить про більшу стабільність останніх. Більшість військовослужбовців демонструють найвищий рівень розвитку комунікативних (53,5%) та організаторських (49,4%) схильностей,

значна частина має високий рівень (29,1% і 37,8% відповідно), а лише невелика частина – середній (16,3% і 11,6%).

Це підтверджує, що військовослужбовці мають добре сформовані комунікативні та організаторські схильності, які відіграють ключову роль у військово-професійній діяльності. Висока узгодженість цих якостей сприяє ефективності управлінських процесів та взаємодії у військових колективах.

У дослідженні проаналізовано *«рівень військово-професійної життєстійкості військовослужбовців»*. Оцінювання проводилося за такими складовими: включеність, контроль, прийняття виклику, а також за чотирма компонентами – емоційним, мотиваційним, соціальним і професійним.

«Загальний рівень військово-професійної життєстійкості» склав $M = 70,3$ ($SD = 8,9$) при максимально можливих 96 балах, що свідчить про високу стійкість військовослужбовців до професійних викликів.

Серед «складових військово-професійної життєстійкості» найвищий показник продемонструвала складова «прийняття виклику» ($M = 24,5$, $SD = 3,5$), що вказує на готовність військовослужбовців ефективно долати труднощі. Рівень «контролю» ($M = 23,1$, $SD = 3,4$) відображає значну самостійність, а «включеність» ($M = 22,8$, $SD = 3,6$) підтверджує активну залученість у професійну діяльність.

Аналіз «компонентів військово-професійної життєстійкості» показав, що найвищий середній бал має «мотиваційний компонент» ($M = 18,6$, $SD = 2,7$), що підкреслює високу мотивацію до виконання професійних обов'язків. «Емоційний» ($M = 17,4$, $SD = 2,6$), «соціальний» ($M = 17,0$, $SD = 2,7$) і «професійний» ($M = 17,3$, $SD = 2,7$) компоненти також мають достатньо високі значення, що свідчить про емоційну стійкість, ефективну соціальну взаємодію та професійну зрілість військовослужбовців. Отже, результати вказують на загалом високий «рівень військово-професійної життєстійкості», що забезпечує адаптивність, професійну мотивацію та готовність до виконання службових завдань у складних умовах.

Отже, військовослужбовці демонструють високу мотиваційну та емоційну стійкість, що є їхніми найсильнішими якостями та ключовими відмінністю від цивільних професій. Конструктивний стиль взаємодії та розвинені комунікативні навички забезпечують ефективне управління. Загалом, поєднання цих якостей створює оптимальні передумови для успішного виконання службових завдань.

Отримані результати засвідчили статистично значущі *гендерні відмінності* у військово-професійних характеристиках військовослужбовців. Чоловіки мали вищі показники за особливостями мислення ($p = 0,01$) та комунікативними схильностями ($p = 0,044$), що вказує на їхню кращу аналітичність та активність у взаємодії. Жінки демонстрували більше бажання виконувати бойові завдання ($p = 0,018$), вищу екстраверсію ($p = 0,002$) та відкритість до нового досвіду ($p = 0,035$), що свідчить про їхню соціальну активність, адаптивність та мотивацію до самореалізації.

Аналіз порівняльних даних показав, що військовослужбовці з *досвідом участі в бойових діях* мають статистично значущі відмінності за 14 шкалами

військово-професійних характеристик, а ніж ті, хто такого досвіду не має. Вони демонструють вищі рівні самопочуття ($M = 82,1$), активності ($M = 80,5$), настрою ($M = 85,0$), працездатності ($M = 83,3$), впевненості у власних силах ($M = 85,1$), а також більш розвинені комунікативні ($M = 16,6$) та організаторські схильності ($M = 16,4$). Отримані результати узгоджуються з іншими науковими дослідженнями (Іллющенко, 2018; Стасюк, 2022).

Варто зазначити, що рівень військово-професійної включеності ($M = 23,1$) та мотивації до військово-професійної життестійкості ($M = 18,9$) вищий у військовослужбовців з бойовим досвідом. Зазначене узгоджується з науковим іншим дослідженням (Нестеренко, 2024).

Водночас у них менший рівень схильності до уникнення ($M = 5,55$), що може свідчити про більш активні стратегії подолання труднощів. Здобуті результати аналізу узгоджуються з науковим дослідженням (Вахняк, 2021), яке підкреслює, що однією з ключових якостей військовослужбовців є здатність аналізувати ризики та приймати виважені рішення для збереження життя як власного, так і співслуживців.

Ці результати підкреслюють важливість подальшого дослідження саме військовослужбовців-учасників бойових дій, оскільки їхній досвід значно впливає на психологічні та професійні якості.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у дослідженні оцінено рівень вираженості особистісно-професійних якостей військовослужбовців. Встановлено, що вони демонструють високий рівень внутрішньої мотивації, добросовісності, комунікативних та організаторських здібностей, що сприяє ефективності військово-професійної діяльності. Гендерний аспект показав певні відмінності у мотивації та когнітивних показниках, що може бути враховано для оптимізації підходів до підготовки військовослужбовців. Досвід участі у бойових діях асоціювався з вищими рівнями емоційно-вольової стійкості та професійної життестійкості, що вказує на адаптаційні механізми у стресових умовах. Подальші дослідження доцільні для уточнення впливу психологічних характеристик на ефективність військової діяльності та розробки цільових програм розвитку особистісно-професійних якостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андріяко, А. Д. (2022). Психологічна корекція конфліктної поведінки підлітків [Дис. маг. в галузі психології, Національний авіаційний університет]. erNAU. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/57008>
2. Вахняк, В. (2021). Психологічна компетентність військовослужбовців: узагальнена дефініція та структура. Вісник Національного університету оборони України, 59(1), 52–62. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-59-1-55-62>
3. Іллющенко, С. Ю. (2023). Рефлексивна компетентність як чинник

- професійного розвитку офіцера Збройних Сил України [Дис. д-ра філософії в галузі психології, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського]. Репозитарій Національного університету оборони України. <https://nuou.org.ua/assets/documents/dr-kep-ill-23.pdf>
4. Кириченко, А. В. (2023). Психологічна готовність військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до діяльності у бойових умовах [Дис. д-ра філософії в галузі психології, Національний Університет оборони України ім. Івана Черняхівського]. Репозитарій Національного університету оборони України. <https://nuou.org.ua/assets/documents/rkr-dis-25-01.pdf>
 5. Кокун, О. М. (2022). Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни». Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731505/>
 6. Кокун, О. М., Мороз, В. М., Лозінська, Н. С., & Пішко, І. О. (2021). Збірник психодіагностичних методик для професійно-психологічного відбору кандидатів на військову службу за контрактом у Збройних Силах України. Видавничий дім «Освіта України», ФОП Маслаков Руслан Олексійович.
 7. Мась, Н., & Якимчук, І. (2024). Життєва перспектива студентів педагогічного коледжу як чинник їхньої психологічної готовності до професійної діяльності. Вісник Національного університету оборони України, 78(2), 100–105. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-78-2-100-105>
 8. Нестеренко, Н. В. (2024). Психологічні особливості управлінської культури сержантів сухопутних військ Збройних Сил України [Дис. д-ра філософії в галузі психології, Національний університет оборони України]. Репозитарій Національного університету оборони України. <https://nuou.org.ua/assets/documents/dr-kep-nest-23.pdf>
 9. Остапенко, О. А., & Яценко, В. А. (2024). Основні аспекти дослідження системи внутрішньої мотивації військовослужбовців в умовах війни. Ефективність державного управління, (78/79), 97–105. <https://doi.org/10.36930/507815>
 10. Проскура, Ю. В. (2011). Дослідження зв'язку лінії з факторами «Великої п'ятірки». Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія», 1(1). 130–135. <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2011/1/26.pdf>
 11. Стасюк, В. В., & Кириченко, А. В. (2022). Результати емпіричного дослідження психологічної готовності військовослужбовців Десантно-штурмових військ до діяльності у бойових умовах. Габітус, 40, 143–147.
 12. Klimanska, M., & Haletska, I. (2019). Ukrainian adaptation of the short five factor personality questionnaire TIPI (TIPI-UKR). Psychological Journal, 5(9), 57–76. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9.4/>
 13. Kokun, O., Pischko, I., & Lozinska, N. (2022). Differences in military personnel's hardiness depending on their leadership levels and combat experience: An exploratory pilot study. Military Psychology, 35(6), 603–610. <https://doi.org/10.1080/08995605.2022.2147360>

14. The Big Five's Agreeableness: An in depth analysis (June 7, 2020). Our Human Minds <https://ourhumanminds.com/the-big-fives-agreeableness-an-in-depth-analysis/>

REFERENCES

1. Andriiako, A. D. (2022). Psykholohichna korektsiia konfliktnoi povedinky pidlitkiv [Psychological correction of conflict behavior of adolescents]. [Dys. mah. (Master's thesis) v haluzi psykholohii, Natsionalnyi aviatsiinyi universytet]. erNAU. <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/57008> [In Ukrainian].
2. Vakhniak, V. (2021). Psykholohichna kompetentnist viiskovosluzhbovtziv: uzahalnena definitsiia ta struktura [Psychological competence of military personnel: generalized definition and structure]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 59(1), 52–62. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2021-59-1-55-62> [In Ukrainian].
3. Illiushchenko, S. Yu. (2023). Refleksyivna kompetentnist yak chynnyk profesiinoho rozvytku ofitsera Zbroinykh Syl Ukrainy [Reflective competence as a factor in the professional development of an officer of the Armed Forces of Ukraine] [Dys. d-ra filosofii (PhD) v haluzi psykholohii, Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho]. Repozytarii Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. <https://nuou.org.ua/assets/documents/dr-kep-ill-23.pdf> [In Ukrainian].
4. Kyrychenko, A. V. (2023). Psykholohichna hotovnist viiskovosluzhbovtziv Desantno-shturmovykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy do diialnosti u boiovykh umovakh [Psychological readiness of servicemen of the Airborne Assault Forces of the Armed Forces of Ukraine for activities in combat conditions] [Dys. d-ra filosofii (PhD) v haluzi psykholohii, Natsionalnyi Universytet oborony Ukrainy im. Ivana Cherniakhovskoho]. Repozytarii Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. <https://nuou.org.ua/assets/documents/rkr-dis-25-01.pdf> [In Ukrainian].
5. Kokun, O. M. (2022). Vseukrainske opytuvannia «Tvoia zhyttiistiikist v umovakh viiny» [All-Ukrainian survey “Your resilience in wartime”]. Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731505/> [In Ukrainian].
6. Kokun, O. M., Moroz, V. M., Lozinska, N. S., & Pishko, I. O. (2021). Zbirnyk psykhotodnostychnykh metodyk dlia profesiino-psykholohichnoho vidboru kandydativ na viiskovu sluzhbu za kontraktom u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Collection of psychodiagnostic methods for professional and psychological selection of candidates for military service under a contract in the Armed Forces of Ukraine]. Vydavnychiy dim “Osvita Ukrainy”, FOP Maslakov Ruslan Oleksiiovych. [In Ukrainian].
7. Mas, N., & Yakymchuk, I. (2024). Zhyttieva perspektyva studentiv pedahohichnoho koledzhu yak chynnyk yikhnoi psykholohichnoi hotovnosti do profesiinoy diialnosti [Life perspective of students of pedagogical college as a factor of their psychological readiness for professional activity]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, 78(2), 100–105. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2024-78-2-100-105> [In Ukrainian].

8. Nesterenko, N. V. (2024). Psykholohichni osoblyvosti upravlinskoi kultury serzhantiv sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy [Psychological features of the management culture of sergeants of the land forces of the Armed Forces of Ukraine] [Dys. d-ra filosofii (PhD) v haluzi psykholohii, Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy]. Repozytarii Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. <https://nuou.org.ua/assets/documents/dr-kep-nest-23.pdf> [In Ukrainian].
9. Ostapenko, O. A., & Yatsenko, V. A. (2024). Osnovni aspekty doslidzhennia systemy vnutrishnoi motyvatsii viiskovosluzhbovtiv v umovakh viiny [Main aspects of research into the system of internal motivation of military personnel in wartime]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, (78/79), 97–105. <https://doi.org/10.36930/507815> [In Ukrainian].
10. Proskura, Yu. V. (2011). Doslidzhennia zviazku lini z faktoramy «Velykoi piatirky» [Research on the relationship between the line and the factors of the “Big Five”]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu ekonomiky ta prava imeni Alfreda Nobelia. Seriya «Pedahohika i psykholohiia*, 1(1). 130–135. <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2011/1/26.pdf> [In Ukrainian].
11. Stasiuk, V. V., & Kyrychenko, A. V. (2022). Rezultaty empirychnoho doslidzhennia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtiv Desantno-shturmovykh viisk do diialnosti u boiovykh umovakh [Results of an empirical study of the psychological readiness of servicemen of the Airborne Assault Forces for activities in combat conditions]. *Habitus*, 40, 143–147. [In Ukrainian].
12. Klimanska, M., & Haletska, I. (2019). Ukrainian adaptation of the short five factor personality questionnaire TIPI (TIPI-UKR). *Psychological Journal*, 5(9), 57–76. <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9.4/>
13. Kokun, O., Pischko, I., & Lozinska, N. (2022). Differences in military personnel's hardiness depending on their leadership levels and combat experience: An exploratory pilot study. *Military Psychology*, 35(6), 603–610. <https://doi.org/10.1080/08995605.2022.2147360>
14. The Big Five's Agreeableness: An in depth analysis (June 7, 2020). *Our Human Minds*. <https://ourhumanminds.com/the-big-fives-agreeableness-an-in-depth-analysis/>

Відомості про автора

Аліса ЛІЗУН, здобувач ступеня Доктор філософії у галузі психології (PhD), Київський інститут сучасної психології та психотерапії, Київ, Україна

Alisa LIZUN, PhD candidate, KIMPP

E-mail: svitorcid@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6369-1345>

ФАКТОРНА МОДЕЛЬ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЖІНОК З ЧИСЛА ВИМУШЕНИХ ЗОВНІШНІХ МІГРАНТОК

Анотація

Актуальність теми дослідження. У контексті вимушеної зовнішньої міграції, спричиненої російсько-українською війною, проблема суб'єктивного благополуччя зовнішньопереміщених жінок набуває особливої гостроти. Жінки, які залишили свої домівки через воєнні дії, стикаються з численними викликами адаптації, соціалізації та самореалізації в нових умовах, що може визначати специфіку переживання ними суб'єктивного благополуччя.

Мета й методи дослідження. Метою дослідження є виявлення внутрішньої структури суб'єктивного благополуччя жінок, які виїхали за кордон внаслідок російсько-української війни. Було організовано емпіричне дослідження з використанням комплексу психодіагностичних методик та факторного аналізу. Вибірка дослідження включає 223 жінки, які перебувають за кордоном у Великій Британії через війну.

Результати роботи. Виділено чотири основні фактори, які складають внутрішню структуру суб'єктивного благополуччя даної категорії жінок: самоцінність та взаємодія, переключення, оптимізм та додання, контроль.

Висновки. Суб'єктивне благополуччя мігранток визначається не лише рівнем їхніх адаптаційних здібностей, що визначаються притаманними їм копінг-стратегіями, а й базовими переконаннями щодо світу та самих себе, а також характером побудови міжособистісних стосунків (близькість, залежність), що визначає якість соціальної взаємодії та впливає на інтенсивність соціальної підтримки.

Ключові слова: суб'єктивне благополуччя, зовнішньопереміщені жінки, російсько-українська війна, латентні фактори, самоцінність, соціальна взаємодія, переключення, оптимізм, додання, контроль, психодіагностика, особистість, копінг-стратегії.

FACTOR MODEL OF SUBJECTIVE WELL-BEING OF WOMEN AMONG FORCED EXTERNAL MIGRANTS

Relevance of the research topic. In the context of forced external migration caused by the Russian-Ukrainian war, the problem of the subjective well-being of externally displaced women is becoming particularly acute. Women who have left their homes due to hostilities face numerous challenges of adaptation, socialization and self-realization in new conditions, which can determine the specifics of their experience of subjective well-being.

Purpose and methods of the study. The purpose of the study is to identify the internal structure of the subjective well-being of women who have moved abroad as a result of the Russian-Ukrainian war. An empirical study was organized using a set of psychodiagnostic techniques and factor analysis. The study sample included 223 women who are abroad (Great Britain) because of the war.

Results. Four main factors that create the internal structure of the subjective well-being of this category of women are identified: self-worth and interaction, switching, optimism and coping, control.

Conclusions. The subjective well-being of migrant women is determined not only by the level of their adaptive abilities, which are determined by their inherent coping strategies, but also by their basic beliefs about the world and themselves, as well as by the nature of interpersonal relationships (closeness, dependence), which determine the quality of social interaction and affect the intensity of social support.

Key words: subjective well-being, externally displaced women, Russian-Ukrainian war, latent factors, self-worth, social interaction, switching, optimism, coping, control, psychodiagnostics, personality, coping strategies.

Вступ
Стан суб'єктивного благополуччя відображає загальну задоволеність життям, емоційний баланс людини та рівень її психологічної адаптації до змін. У контексті вимушеної зовнішньої міграції, спричиненої російсько-українською війною, ця проблема набуває особливої гостроти, оскільки жінки, які залишили свої домівки через воєнні дії, зіштовхуються з численними викликами адаптації, соціалізації та самореалізації в нових умовах. Вимушені мігрантки переживають значний рівень стресу, невизначеності та втрати соціальних зв'язків, що безпосередньо впливає на їхнє суб'єктивне благополуччя.

Актуальність дослідження даної проблематики зумовлена не лише масштабністю вимушеної зовнішньої міграції українців унаслідок війни, а й необхідністю розробки дієвих стратегій психологічної підтримки жінок з числа вимушених зовнішніх мігранток. Сучасні дослідження у галузі позитивної психології свідчать про складності та багатовимірності феномену суб'єктивного

благополуччя, яке включає когнітивні оцінки власного життя, емоційні переживання та відчуття особистісної самореалізації. Однак недостатньо досліджено, які саме психологічні, соціальні та особистісні фактори виступають ключовими детермінантами суб'єктивного благополуччя жінок, які були вимушені залишити країну внаслідок бойових дій. Наявні емпіричні дані свідчать про важливість адаптаційних стратегій, рівня соціальної підтримки, економічної стабільності та особистісних ресурсів у формуванні позитивного або негативного досвіду міграції (Diener, 1984; Lu & Gilmore, 2006).

Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє констатувати, що набуло значного поширення концептуальне усвідомлення феномена суб'єктивного благополуччя, яке висвітлюється в дослідженнях зарубіжних науковців, зокрема Е. Десі, Е. Дінера, Р. Райана, Л. Лу, Р. Гілмора, К. Ріфф, М. Селігмана, К. Шелдона, С. Любомирські, М. Чиксентмихайі.

Спираючись на результати попередніх досліджень і власних емпіричних даних Е. Дінер приходить до висновку, що суб'єктивне благополуччя є компонентом психологічного благополуччя, прирівнюючи суб'єктивне благополуччя індивіда до переживання щастя. Тому, якщо людина відчуває більше задоволення від життя і позитивних емоцій, то можна стверджувати, що вона має високий рівень суб'єктивного благополуччя і є щасливою. Навпаки, при відсутності цих двох базових складових фіксується низький рівень суб'єктивного благополуччя. На думку дослідника сфера емоцій є універсальною, тому може виступати значущим індикатором суб'єктивного благополуччя незалежно від культурної та етнічної приналежності конкретної людини. Важко не погодитись з думкою науковця про те, що суб'єктивне благополуччя є дуже неоднорідним явищем і як соціально-психологічна категорія включає в себе поняття різної природи – зокрема, з точки зору психології діапазон щастя і задоволеності життям може коливатися від оптимізму до гніву. Відповідно, Е. Дінер та його послідовники включили в структуру суб'єктивного благополуччя дві складові: 1) когнітивну – інтелектуальна оцінка задоволеності різними сферами свого життя; 2) емоційна – переважання позитивного або негативного афекту (Diener, 1984).

Варто звернути увагу на внесок К. Шелдона, який був учнем автора концепції суб'єктивного благополуччя Е. Дінера. У своїх працях він намагався сформулювати концепцію суб'єктивного благополуччя через багаторівневу модель особистості, що включала фізіологічні аспекти на найнижчому рівні та культурні феномени на найвищому. Вибудована ним структура суб'єктивного благополуччя містила декілька взаємопов'язаних рівнів, основними серед яких є особистісний, соціальний і культурний (Sheldon, Cheng & Hilpert, 2011).

Р. Райан та Е. Десі в межах своєї концепції самовизначення розглядають основні структурні детермінанти суб'єктивного благополуччя, серед яких ключову роль відіграють фундаментальні психологічні потреби: автономія, компетентність та соціальна взаємодія. Автономія визначається як здатність здійснювати власний вибір, незважаючи на зовнішні обмеження та внутрішньо особистісні чинники. Відповідно, самовизначення трактується як природна схильність людини до

вибору найбільш привабливих і прийнятних моделей поведінки, що у підсумку впливає на її життєву стратегію. У такому ракурсі суб'єктивне благополуччя розкривається через два виміри: процес самореалізації та механізми її досягнення. Автономія як соціокультурний чинник передбачає внутрішній локус контролю, потребу у власній компетентності та здатність до ефективної взаємодії з довкіллям, що й забезпечує відчуття особистісного благополуччя (Ryan & Deci, 2001).

На противагу цій концепції, К. Ріфф та її колеги розширюють структуру психологічного благополуччя, додаючи до нього характеристики, які визначаються як складові психологічного благополуччя, а також такі компоненти як відчуття щастя, емоційний баланс (співвідношення позитивних і негативних емоційних станів) та рівень задоволеності життям (Ryff, Singer & Dienberg, 2004). Дослідження особливостей психологічного благополуччя за різними параметрами сприяло інтеграції цих змінних у загальну модель психологічного благополуччя. Автономія, особистісний розвиток і наявність позитивних життєвих орієнтацій набувають системоутворюючого значення у структурі цього феномена як складного соціально-психологічного явища.

У працях Л. Лу та Р. Гілмора суб'єктивне благополуччя розглядається через його соціальну чи індивідуальну спрямованість, що дозволяє виокремити дві його основні форми: 1) соціальне благополуччя; 2) індивідуальне благополуччя (Lu & Gilmor, 2006).

М. Чіксентміхайі - автор «теорії потоку» - зробив надзвичайно цікаві висновки щодо прояву радості як складової суб'єктивного благополуччя. Відповідно до його спостережень, відчуття радості не залежить від вікових чи гендерних характеристик людини, її соціального становища, фінансового добробуту або ж належності до певного культурного середовища. Вчений доходить логічного висновку, що психологічні фактори, які сприяють позитивним емоціям і забезпечують суб'єктивне благополуччя, є універсальними для представників різних етнічних груп та культур (Csikszentmihalyi, 2006). Розробник «теорії потоку» розрізняє поняття «щастя» та «особистісне благополуччя», вказуючи на те, що перше має значно вужчий зміст порівняно з другим.

До подібного висновку приходить і один із найвідоміших представників позитивної психології – М. Селігман. Досліджуючи ці феномени, він пропонує власну модель, що відображає ієрархію когнітивних і емоційних складових цих понять. На думку М. Селігмана, стан «потоку», коли людина повністю занурюється у свою діяльність – будь то професійна робота, хобі, відпочинок чи спорт, – супроводжується почуттями екстазу, внутрішньої гармонії, захвату та радості. Саме ці переживання, на переконання вченого, є одним із ключових індикаторів щастя. Формування суб'єктивного благополуччя відбувається через п'ять взаємопов'язаних і послідовно вибудованих компонентів: позитивні емоції, зовнішні умови, міжособистісні стосунки, життєві прагнення та досягнення поставлених цілей. Таким чином, на відміну від щастя, яке має переважно суб'єктивну природу, особистісне благополуччя, за переконаннями М. Селігмана,

зумовлене як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками (Seligman, 2002).

У сучасних дослідженнях проблематики суб'єктивного благополуччя жінок-вимушених мігранток, що виконувались вітчизняними дослідниками, простежується декілька основних напрямів аналізу. Передусім, значна увага приділяється впливу воєнних подій на психічне здоров'я жінок, які зазнали вимушеної зовнішньої міграції. У цьому контексті І. Гаман досліджує наслідки впливу воєнного стану на психічний стан тимчасово переміщених жінок, акцентуючи увагу на рівні стресу, тривожності та депресивних розладів серед цієї категорії населення (Гаман, 2024). Подібні аспекти розглядаються і в роботі І. Франкової, О. Чабана, О. Бурлаки, С. Лагутіної та З. Федотової, які аналізують гендерні особливості стрес-асоційованих розладів серед військовослужбовців, проте їх висновки мають значення і для розуміння психоемоційного стану жінок-мігранток, оскільки обидві категорії перебувають у стані тривалого стресу (Франкова, Чабан, Бурлака, Лагутіна, & Федотова, 2019). С. Чачко та Д. Ярославський додатково зосереджуються на гендерних особливостях переживання тривалого травматичного стресу в умовах воєнних загроз та проливають світло на специфіку параметрів суб'єктивного благополуччя вимушених мігранток (Чачко & Ярославський, 2023).

Другий важливий напрям досліджень пов'язаний із соціально-психологічними аспектами адаптації та інтеграції вимушених переселенок у нові громади. Так, І. Леонова аналізує проблему переживання почуття самотності внутрішньо переміщеними жінками, що також є важливим для розуміння суб'єктивного благополуччя вимушених зовнішніх мігранток, оскільки обидві групи зазнають схожих соціально-психологічних труднощів (Леонова, 2021). У цьому ж контексті варто розглянути дослідження Т. Лубанової та О. Древіцької, у поле уваги яких потрапили особливості емоційного стану жінок-переселенок зі Сходу. Зокрема, вони зосереджувались на проблемах адаптації та переживання вимушеного переїзду (Лубанова & Древіцька). Також у звіті ОБСЄ представлений комплексний аналіз проблем психологічної, соціально-економічної адаптації та інтеграції жінок з числа внутрішньо переміщених осіб, який дозволяє окреслити ключові виклики, з якими стикаються вимушені мігрантки в процесі інтеграції до нових громад (OSCE).

Третій аспект досліджень зосереджений на гендерних особливостях стресостійкості та когнітивних процесів у жінок, що потрапляють у стресові ситуації. Наприклад, К. Лисенко та О. Чуєшкова розглядають гендерні особливості стресостійкості та пізнавальних процесів до та після стресової ситуації, що проливає світло на психологічні ресурси жінок, які переживають вимушену міграцію (Лисенко & Чуєшкова, 2016). Ці дослідження є важливими для побудови факторної моделі суб'єктивного благополуччя вимушених мігранток, оскільки вони дозволяють окреслити внутрішню структуру суб'єктивного благополуччя цієї категорії жінок та визначити внутрішні фактори, що визначають їхній психоемоційний стан.

Незважаючи на зростання інтересу наукової спільноти до проблем

адаптації вимушених мігрантів, ряд питань залишається невирішеним. По-перше, бракує системних досліджень, що дозволяють виявити структурну організацію суб'єктивного благополуччя саме у жінок, які пережили вимушене переселення. По-друге, недостатньо вивчено вплив культурного контексту приймаючої країни, що може значною мірою модифікувати оцінку благополуччя. По-третє, відсутні уніфіковані методичні підходи до аналізу цього феномену, що ускладнює порівняння результатів різних досліджень та розробку науково обґрунтованих інтервенцій. Відтак, необхідність створення факторної моделі суб'єктивного благополуччя вимушених мігранток є не лише теоретично значущою, а й практично важливою, оскільки її результати можуть слугувати основою для психологічної допомоги та соціальної підтримки цих жінок.

Метою дослідження є виявлення внутрішньої структури (компонентного складу) суб'єктивного благополуччя жінок, які виїхали за кордон внаслідок російсько-української війни.

Матеріал і методи дослідження

Для досягнення поставленої мети було організовано емпіричне дослідження, в якому взяли участь жінки з числа зовнішньопереміщених осіб. Дизайн дослідження реалізовано у форматі констатувального дослідження з використанням психодіагностичних методів та статистичного факторного аналізу.

Дослідницька вибірка включала 223 жінки, які виїхали за кордон у Велику Британію через російсько-українську війну.

Психодіагностичне обстеження здійснювалось у віддаленому форматі з використанням Google форм, що забезпечило можливість залучення учасниць до роботи з психодіагностичними методиками незалежно від їхнього місцезнаходження.

Для збору емпіричних даних було використано наступний психодіагностичний інструментарій: 1) «Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» (BBC-SWB) (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2023); 2) Опитувальник «Індекс благополуччя ВООЗ – 5» (WHO – 5) (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2023); 3) Опитувальник «Виявлення толерантності до невизначеності» С. Баднер; 4) Методика дослідження копінг-поведінки в стресових ситуаціях (CISS) Н. Ендлера та Дж. Паркера (Карамушка, Креденцер, Терещенко, Лагодзінська, Івкін & Ковальчук, 2023); 5) Методика вивчення базових переконань Р. Янов-Бульман у перекладі Г. Чайки (Чайка, 2024); 6) Шкала прив'язаності для дорослих Н. Коллінз та С. Ріда в авторському перекладі (Collins & Read, 1990). Використання такого комплексу психодіагностичних методик базується на уявленні про системну природу суб'єктивного благополуччя як багатовимірного конструкту, що охоплює когнітивні оцінки, емоційні аспекти, особистісні переконання, рівень психологічної стійкості та особливості реагування на стресові ситуації. Враховуючи цю багатокомпонентність, застосовано кілька взаємодоповнюючих інструментів.

«Модифікована шкала суб'єктивного благополуччя БіБіСі» (BBC-SWB) використана для оцінки загального рівня суб'єктивного благополуччя, що дозволяє виокремити його ключові аспекти, включно з емоційним станом, життєвою задоволеністю та почуттям сенсу життя. Дана методика адаптована для української вибірки та характеризується достатньою валідністю та надійністю у вимірюванні конструкту суб'єктивного благополуччя.

Опитувальник «Індекс благополуччя ВООЗ – 5» (WHO – 5) доповнює оцінку загального рівня суб'єктивного благополуччя, надаючи змогу більш точно виміряти психологічне самопочуття учасниць. Даний інструмент дозволяє виявити суб'єктивну оцінку якості життя, що є особливо важливим для урахування поточного психоемоційного стану жінок, які перебувають у складних умовах міграції.

Опитувальник «Виявлення толерантності до невизначеності» С. Баднер був включений у дослідження з огляду на те, що вимушена міграція супроводжується суттєвими змінами життєвих умов, що, в свою чергу, підвищує рівень невизначеності та потребує адаптаційної гнучкості. Вимірювання толерантності до невизначеності дає змогу визначити, наскільки здатність справлятися з непередбачуваними ситуаціями пов'язана із загальним рівнем суб'єктивного благополуччя цієї категорії жінок.

Методика дослідження копінг-поведінки в стресових ситуаціях (CISS) Н. Ендлера та Дж. Паркера застосована з метою аналізу стратегій подолання стресу серед жінок-мігранток. Вимушене переселення супроводжується високим рівнем стресу, а отже, ефективність використання копінг-стратегій може відігравати ключову роль у підтримці суб'єктивного благополуччя. Визначення переважаючих копінг-стратегій дозволяє встановити, які способи реагування на стрес виступають внутрішнім компонентом суб'єктивного благополуччя.

Методика вивчення базових переконань Р. Янов-Бульман застосована для оцінки глибинних когнітивних схем, що формують сприйняття особистого життєвого досвіду та визначають рівень суб'єктивного благополуччя. Переконання щодо світу, власної особистості та міжособистісної взаємодії можуть суттєво впливати на адаптацію жінок-мігранток до нових умов життя. Виявлення базових переконань, що забезпечують суб'єктивне благополуччя, дозволить глибше зрозуміти психологічні механізми адаптації в умовах міграції. Необхідність використання Шкали прив'язаності дорослих Н. Коллінз та С. Ріда зумовлена тим, що параметр прив'язаності у структурі особистості визначає якість та стиль міжособистісної взаємодії, рівень підтримки з боку оточення та здатність встановлювати нові соціальні зв'язки в умовах міграції. Оцінка прив'язаності дозволяє визначити, яким чином особливості емоційних зв'язків впливають на переживання міграційного досвіду та визначають рівень суб'єктивного благополуччя цієї категорії жінок.

Використання обраних методик дозволило комплексно оцінити різні аспекти суб'єктивного благополуччя та його структурні компоненти. Для виокремлення внутрішньої структури суб'єктивного благополуччя та визначення

ключових факторів, що його формують, було використано факторний аналіз, що здійснювався методом головних компонент із подальшим обертанням методом Varimax із нормалізацією Кайзера. Такий підхід дозволив згрупувати діагностовані психологічні конструкти у сукупні незалежні фактори, що відображали внутрішню будову суб'єктивного благополуччя жінок з числа вимушених зовнішніх мігранток.

Вибірка. Із загальної вибірки у 223 особи переважну більшість (61,4%) склали жінки віком від 36 до 45 років. Молодші жінки віком до 35 років становили 18,8%, а частка жінок віком понад 45 років складала 19,7%. Відповідно, можна констатувати умовну збалансованість загальної вибірки дослідження у межах дорослого вікового континууму, з переважанням жінок середнього віку.

52,9% загальної вибірки склали заміжні жінки. Разом з цим 23,8% учасниць виявились незаміжніми, а 23,3% – розлученими. Це може вказувати на потенційну різницю в переживанні міграційного досвіду залежно від сімейного контексту, зокрема щодо наявності підтримки з боку партнера або навпаки – необхідності адаптації до нового життя самотійно.

Важливо також відзначити, що 18,4% жінок із загальної вибірки були бездітними на момент проведення дослідження. Більшість (81,6%) виховували одну або більше дітей: зокрема, 31,4% жінок мали одну дитину, 40,4% – двох, а 9,9% – трьох і більше дітей. Таким чином, вибірка представлена переважно жінками, які не лише самі адаптуються до нових умов життя, а й змушені забезпечувати умови для адаптації своїх дітей, що може бути важливим аспектом у структурі їхнього суб'єктивного благополуччя.

З погляду рівня освіти вибірка досліджуваних жінок характеризувалась високим рівнем освітньої підготовки. Абсолютна більшість учасниць (87,4%) мала вищу освіту, а ще 8,5% – науковий ступінь або вчене звання, що свідчить про високий рівень професійної кваліфікації та потенційно сприятливі умови для інтеграції у професійне середовище країни перебування. Тільки 4% жінок мали середню освіту. Як бачимо, більшість цього контингенту складають освічені жінки з високим рівнем професійної підготовки.

Щодо зайнятості до моменту переїзду, то більшість учасниць (78%) була працевлаштована, що вказує на значний рівень соціально-економічної активності респонденток у період до вимушеної міграції. 22% жінок на момент переїзду здобували освіту – для них факт вимушеної міграції збігається з процесом професійного становлення, що свідчить про певний відсоток осіб, для яких міграція збігається з процесом професійного становлення.

Отже, дослідницька вибірка представлена переважно жінками середнього віку з високим рівнем освіти, значним досвідом професійної діяльності, з яких більшість має сім'ї та дітей, що може бути важливим контекстуальним чинником у дослідженні суб'єктивного благополуччя в умовах вимушеної міграції.

Результати дослідження та їх обговорення

Результати факторного аналізу суб'єктивного благополуччя жінок з числа вимушених зовнішніх мігранток дозволяють виявити латентні структури, що

визначають ключові аспекти їхнього внутрішнього стану та адаптації до нових умов життя. Для проведення факторного аналізу було використано програму IBM SPSS Statistics 27 та обрано метод головних компонент із подальшим Varimax-обертанням за нормалізацією Кайзера, що дозволяє отримати чітку факторну структуру з мінімальною кореляцією між факторами. Обертання факторної матриці завершилося за 9 ітерацій, що свідчить про стабільність виявленої структури.

Аналіз матриці факторного навантаження (Табл. 1) дозволив виділити чотири основні фактори, які пояснюють сутнісні характеристики суб'єктивного благополуччя мігранток.

Перший фактор, який можна умовно назвати «Самоцінність та взаємодія», включає такі змінні, як цінність власного Я (0,592), близькість (0,723) та залежність (0,749), а також негативний зв'язок із тривожністю (-0,522). Ця група змінних вказує на те, що почуття власної цінності та соціальні взаємини відіграють визначну роль у формуванні суб'єктивного благополуччя. Високі факторні навантаження на змінних близькості та залежності можуть свідчити про важливість соціальних зв'язків для жінок, які перебувають у стані вимушеної міграції, оскільки вони компенсують невизначеність нового середовища. Негативний зв'язок із тривожністю свідчить про те, що вищий рівень самоцінності та підтримки з боку оточення сприяє зниженню відчуття загальної тривожності, що складає загальну конфігурацію цього фактору.

Другий фактор, який отримав умовну назву «Переключення», об'єднує копінг-стратегії, які передбачають відволікання та уникнення як механізми регуляції емоційного стану. До нього входять копінг, що має за мету уникнення (0,949), шкала відволікання (0,793), а також шкала соціального відволікання (0,766). Високі факторні навантаження цих змінних вказують на значущість поведінкових стратегій, спрямованих на переключення уваги та соціальну взаємодію як механізм подолання стресу, що є характерним для адаптаційних процесів у міграційному контексті. Оскільки вимушені мігрантки стикаються з численними викликами та труднощами, такими як фінансова нестабільність, мовний бар'єр та соціальна ізоляція, подібні стратегії можуть слугувати засобами тимчасового зниження психоемоційного навантаження та забезпечувати оптимальний для відповідних життєвих обставин рівень суб'єктивного благополуччя.

Таблиця 1

Матриця факторних навантажень, отримана у рамках побудови факторної моделі суб'єктивного благополуччя жінок з числа вимушених зовнішніх мігранток

Вихідні психологічні конструкти	Фактори			
	1	2	3	4
Інтолерантність до невизначеності				0,443
Копінг, зорієнтований на вирішення завдання			0,702	
Копінг, що спрямований на емоції	-0,718			
Копінг, що має за мету уникнення		0,949		
Шкала відволікання		0,793		
Шкала соціального відволікання		0,766		
Прихильність світу			0,522	
Доброта людей				
Справедливість світу				0,752
Контрольованість світу				0,573
Випадковість як принцип розподілу подій				-0,647
Цінність власного Я	0,592			
Ступінь самоконтролю			0,735	
Ступінь удачі чи везіння			0,434	
Близькість	0,723			
Залежність	0,749			
Тривожність	-0,522			

Джерело: підраховано автором за допомогою програмного застосунку IBM SPSS Statistics 27

Третій фактор, який можна позначити як «Оптимізм та долання», включає копінг, зорієнтований на вирішення завдань (0,702), а також такі базові переконання, як прихильність світу (0,522), ступінь самоконтролю (0,735) та ступінь удачі чи везіння (0,434). Така структура фактору вказує на взаємозв'язок між активними стратегіями подолання труднощів і позитивними уявленнями про світ, що підтверджує роль оптимізму та почуття контролю у забезпеченні суб'єктивного благополуччя. Високе факторне навантаження за ступенем самоконтролю вказує на те, що жінки, які характеризуються розвиненими навичками саморегуляції, частіше обирають конструктивні стратегії подолання труднощів. Наявність у факторі змінної ступеня удачі чи везіння свідчить про те, що певною мірою віра в сприятливий збіг обставин також може відігравати роль у збереженні позитивного психологічного стану.

Четвертий фактор, який отримав умовну назву «Контроль», включає такі змінні, як інтолерантність до невизначеності (0,443), справедливість світу

(0,752), контрольованість світу (0,573) та випадковість як принцип розподілу подій (-0,647). Ця структура фактору відображає зв'язок між суб'єктивним сприйняттям справедливості та передбачуваності світу та загальним рівнем контролю над життєвими подіями. Високе позитивне навантаження на справедливості світу та контрольованості світу свідчить про те, що мігрантки, які вважають світ передбачуваним і керованим, демонструють вищий рівень суб'єктивного благополуччя. Негативне навантаження на змінній випадковості як принципу розподілу подій вказує на те, що жінки, які не сприймають життя як хаотичне та випадкове, мають більш стійкий рівень суб'єктивного благополуччя. Це свідчить про значущість відчуття контролю та структурованості світу для збереження позитивного емоційного стану у вимушених мігранток.

За результатами емпіричного дослідження було розроблено та графічно представлено факторну модель суб'єктивного благополуччя жінок, які залишили Україну внаслідок війни (Рис. 1).

Виявлено наявність чотирьох ключових факторів: самоцінність та взаємодія, переключення, оптимізм та додання, а також контроль. Варто проінтерпретувати отримані дані та узгодити їх з сучасними теоретичними концепціями суб'єктивного благополуччя.

Отримання фактору «Самоцінність та взаємодія» можна пояснити, спираючись на концепцію суб'єктивного благополуччя Е. Дінера, який підкреслював, що конструкт суб'єктивного благополуччя включає когнітивні оцінки життя та емоційні реакції (Diener, 1984). Висока цінність власного Я, яка виступає компонентом суб'єктивного благополуччя цієї категорії жінок, узгоджується з висновками С. Любомірські щодо ролі когнітивних процесів у сприйнятті власного щастя (Lyubomirsky, 2001).

Рисунок 1. Факторна модель суб'єктивного благополуччя жінок з числа вимушених мігранток

У рамках цього фактору уявляється очевидною низька тривожність у жінок з достатнім рівнем суб'єктивного благополуччя, що також цілком узгоджуються з концепцією Е. Дінера, який розглядав позитивні емоційні переживання у якості важливої умови досягнення суб'єктивного благополуччя. Тобто тривожність, що на суб'єктивному рівні переживається як стан інтенсивного внутрішнього дискомфорту, є антагоністом по відношенню до суб'єктивного благополуччя. Зовнішньопереміщені жінки, яким вдалося досягти оптимального рівня суб'єктивного благополуччя, не схильні до переживання стану тривожності.

Змістовне наповнення фактору цілком узгоджується з дослідженнями Л. Лу та Р. Гілмора (Lu & Gilmore, 2006), які виокремлюють індивідуально- та соціально-орієнтовані концепції благополуччя. Жінки, які вимушено мігрували, використовують стратегії переключення уваги від стресових ситуацій як механізм адаптації. Ці результати можуть вказувати на те, що у контексті вимушеної міграції соціальні аспекти відволікання відіграють вагомий роль у збереженні суб'єктивного благополуччя.

У рамках інтерпретації третього фактору «Оптимізм та долання» можна спиратися на ідеї К. Шелдона, К. Ченга та Дж. Хілперта, які тлумачили суб'єктивне благополуччя як результат реципрокної взаємодії особистісних характеристик та життєвого контексту (K. Sheldon, C. Cheng & J. Hilpert, 2011). Виокремлення цього фактору свідчить на користь того, що оптимальний рівень суб'єктивного благополуччя є результатом сформованості активних механізмів адаптації жінок, які здатні зберігати віру в контрольованість світу та ефективно долати труднощі. Високий рівень самоконтролю, який також є частиною цього фактора, може вказувати на особистісний ресурс, що сприяє адаптації.

Зміст четвертого виділеного фактору («Контроль») у структурі суб'єктивного благополуччя досліджуваних жінок узгоджується з концепціями, які підкреслюють значення контролю у структурі суб'єктивного благополуччя. Наприклад, К. Шелдон, К. Ченг та Дж. Хілперт відзначали, що особливості сприйняття світу та інтерпретації життєвих подій з точки зору їх контрольованості та очікуваності виступають важливими складовими суб'єктивного благополуччя (Sheldon, Cheng & Hilpert, 2011). У той же час схильність зовнішньопереміщених жінок до оцінки подій як випадкових та хаотичних (психологічний конструкт «Випадковість як принцип розподілу подій») виступає вагомим дестабілізуючим чинником, що знижує рівень їхнього суб'єктивного благополуччя.

Незважаючи на узгодженість отриманих результатів із загальноприйнятими моделями суб'єктивного благополуччя, деякі аспекти потребують подальшого вивчення. Зокрема, інтеграція інтолерантності до невизначеності у фактор «Контроль» може свідчити про специфічний вплив умов вимушеної міграції. Це ставить питання про можливі культурні або соціальні особливості, які визначають сприйняття контролю у таких жінок. Крім того, роль соціального відволікання у факторі «Переключення» вимагає детальнішого аналізу в контексті впливу підтримуючого соціального середовища на адаптаційні процеси в умовах міграції.

Висновки

Отже, вимушені мігрантки перебувають в особливій життєвій ситуації, що накладає відбиток на рівень їх суб'єктивного благополуччя, а також його змістовне наповнення та складові. Результати факторного аналізу дозволяють виділити чотири ключові латентні структури суб'єктивного благополуччя жінок з числа вимушених зовнішніх мігранток: самоцінність та взаємодію, переключення, оптимізм та долання, а також контроль. Отримані результати вказують на те, що суб'єктивне благополуччя мігранток визначається не лише рівнем їхніх адаптаційних здібностей, що визначаються притаманними їм копінг-стратегіями, а й базовими переконаннями щодо світу та самих себе, а також характером побудови міжособистісних стосунків (близькість, залежність), що визначають якість соціальної взаємодії та впливають на інтенсивність соціальної підтримки. Виявлена структура факторів дозволяє глибше зрозуміти психологічні механізми, що забезпечують благополуччя жінок в умовах вимушеної міграції.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на перевірку стабільності отриманої факторної моделі у різних вибірках мігранток, що дасть змогу зробити висновки про універсальність виявлених закономірностей. Також важливим є дослідження впливу тривалості перебування за кордоном на структурні особливості суб'єктивного благополуччя, оскільки це дозволить оцінити, як змінюються адаптаційні механізми у довготривалій перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаман, І. Г. (2024). Наслідки впливу воєнного стану на психічне здоров'я тимчасово переміщених жінок. У В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, О. І. Мотлях, О. І. Кудерміна, В. Г. Андросюк, В. В. Корольчук, & О. А. Галустян (Ред.), Актуальні питання психологічного забезпечення діяльності національної поліції та закладів вищої освіти МВС України (с. 175–177). Національна академія внутрішніх справ. <https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f055d661-4301-48bc-a03f-2da8c1232733/content>
2. Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., Терещенко, К. В., Лагодзінська, В. І., Івкін, В. М., & Ковальчук, О. С. (2023). Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій (Л. М. Карамушка, Ред.). Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
3. Леонова, І. М. (2021). Соціально-психологічні особливості переживання почуття самотності жінками – внутрішньо переміщеними особами. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія, 32(1), 51–56.
4. Лисенко, К. С., & Чуєшкова, О. В. (2016). Гендерні особливості стресостійкості та пізнавальних процесів до та після стресової ситуації. У Н. В. Бібік, & Г. Г. Фесенко (Ред.), Гендерна політика очима української молоді (с. 111–117). Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова. http://eprints.kname.edu.ua/44333/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_28-111-117.pdf
5. Лубанова, Т. Г., & Древіцька, О. О. (б. д.). Не з власної волі. Особливості

емоційного стану жінок-переселенців зі Сходу. Психологія. http://medpsychology.pp.ua/_ne-z-vlasn-voli

6. Оцінка проблем психологічної, соціально-економічної адаптації та інтеграції жінок з числа ВПО у нові громади (Вінницька, Львівська та Київська області). (б. д.). Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). <https://www.osce.org/uk/ukraine/303191>
7. Франкова, І., Чабан, О., Бурлака, О., Лагутіна, С., & Федотова, З. (2019). Гендерні особливості стрес-асоційованих розладів у військовослужбовців в умовах війни в Україні. Психосоматична медицина та загальна практика (PMGP), 4(3).
8. Чайка, Г. В. (2024). Український переклад методики вивчення фундаментальних припущень Р. Янов-Бульман. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія, 35(2), 18–24. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.2/04>
9. Чачко, С. Л., & Ярославський, Д. С. (2023). Гендерні особливості переживання тривалого травматичного стресу в умовах воєнних загроз в Україні. Перспективи та інновації науки, 15(33), 916–927.
10. Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(4), 644–663. https://labs.psych.ucsb.edu/collins/nancy/UCSB_Close_Relationships_Lab/Publications_files/Collins%20and%20Read%2C%201990.pdf
11. Csikszentmihalyi, M., & Csikszentmihalyi, I. S. (Eds.). (2006). *A life worth living: Contributions to positive psychology*. Oxford University Press.
12. Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575.
13. Lu, L., & Gilmor, R. (2006). Individual-oriented and socially oriented cultural conceptions of subjective well-being: Conceptual analysis and scale development. *Asian Journal of Social Psychology*, 9(1), 36–49.
14. Lyubomirsky, S. (2001). Why are some people happier than others? The role of cognitive and motivational processes in well-being. *American Psychologist*, 56(3), 239–249. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.239>
15. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>
16. Ryff, C. D., Singer, B. H., & Dienberg Love, G. (2004). Positive health: Connecting well-being with biology. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359, 1383–1394. <https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1521>
17. Seligman, M. E. P. (2002). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. Free Press.
18. Sheldon, K. M., Cheng, C., & Hilpert, J. (2011). Understanding well-being and optimal functioning: Applying the multilevel personality in context (MPIC) model. *Psychological Inquiry*, 22(1), 45–51. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2011.545366>

REFERENCES

1. Hama, I. H. (2024). Naslidky vplyvu voiennoho stanu na psykhykhe zdorovia

- tymchasovo peremishchenykh zhinok [Consequences of the influence of martial law on the mental health of temporarily displaced women]. U V. V. Cherniei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavskyi, O. I. Motliakh, O. I. Kudermyna, V. H. Androsiuk, V. V. Korolchuk, & O. A. Halustian (Red.), Aktualni pytannia psykholohichnoho zabezpechennia diialnosti natsionalnoi politsii ta zakladiv vyshchoi osvity MVS Ukrainy (s. 175–177). Natsionalna akademiia vnutrishnykh sprav. <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f055d661-4301-48bc-a03f-2da8c1232733/content> [In Ukrainian].
2. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., Lahodzinska, V. I., Ivkin, V. M., & Kovalchuk, O. S. (2023). Metodyky doslidzhennia psykhychnoho zdorovia ta blahopoluchchia personalu orhanizatsii [Methods of researching the mental health and well-being of organizational personnel]. (L. M. Karamushka, Red.). Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [In Ukrainian].
 3. Leonova, I. M. (2021). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti perezhyvannia pochuttia samotnosti zhinkamy – vnutrishno peremishchenymy osobamy [Socio-psychological features of experiencing loneliness among women – internally displaced persons]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia, 32(1), 51–56. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.1/09> [In Ukrainian].
 4. Lysenko, K. S., & Chuieshkova, O. V. (2016). Henderni osoblyvosti stresostiikosti ta piznavalnykh protsesiv do ta pislia stresovoi sytuatsii [Gender features of stress resistance and cognitive processes before and after a stressful situation]. U N. V. Bibik, & H. H. Fesenko (Red.), Genderna polityka ochyma ukrainskoi molodi (c. 111–117). Kharkivskyi natsionalnyi universytet miskoho hospodarstva imeni O. M. Beketova. http://eprints.kname.edu.ua/44333/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_28-111-117.pdf [In Ukrainian].
 5. Lubanova, T. H., & Drevitska, O. O. (b. d.). Ne z vlasnoi voli. Osoblyvosti emotsiinoho stanu zhinok-pereselentsiv zi Skhodu [Not of one's own free will. Peculiarities of the emotional state of women immigrants from the East]. Psykholohiia. http://medpsychology.pp.ua/_ne-z-vlasn-voli [In Ukrainian].
 6. Otsinka problem psykholohichnoi, sotsialno-ekonomichnoi adaptatsii ta intehratsii zhinok z chysla VPO u novi hromady (Vinnytska, Lvivska ta Kyivska oblasti) [Assessment of the problems of psychological, socio-economic adaptation and integration of IDP women into new communities (Vinnytsia, Lviv and Kyiv regions)]. (b. d.). Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). <https://www.osce.org/uk/ukraine/303191> [In Ukrainian].
 7. Frankova, I., Chaban, O., Burlaka, O., Lahutina, S., & Fedotova, Z. (2019). Henderni osoblyvosti stres-asotsiiiovanykh rozladiv u viiskovosluzhbovtiv v umovakh viiny v Ukraini [Gender characteristics of stress-associated disorders in military personnel in conditions of war in Ukraine]. Psykhosomatychna medytsyna ta zahalna praktyka (PMGP), 4(3). <https://doi.org/10.26766/pmgp.v4i3-4.214> [In Ukrainian].
 8. Chaika, H. V. (2024). Ukrainskyi pereklad metodyky vyvchennia fundamentalnykh prypushchen R. Yanov-Bulman [Ukrainian translation of the methodology for studying fundamental assumptions by R. Yanov-Bulman]. Vcheni zapysky TNU imeni

- V. I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia, 35(2), 18–24. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2024.2/04> [In Ukrainian].
9. Chachko, S. L., & Yaroslavskiy, D. S. (2023). Henderni osoblyvosti perezhyvannia tryvaloho travmatychnoho stresu v umovakh voiennykh zahroz v Ukraini [Gender characteristics of experiencing prolonged traumatic stress in conditions of military threats in Ukraine]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*, 15(33), 916–927.
 10. Collins, N. L., & Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(4), 644–663. https://labs.psych.ucsb.edu/collins/nancy/UCSB_Close_Relationships_Lab/Publications_files/Collins%20and%20Read%2C%201990.pdf
 11. Csikszentmihalyi, M., & Csikszentmihalyi, I. S. (Eds.). (2006). *A life worth living: Contributions to positive psychology*. Oxford University Press.
 12. Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575.
 13. Lu, L., & Gilmore, R. (2006). Individual-oriented and socially oriented cultural conceptions of subjective well-being: Conceptual analysis and scale development. *Asian Journal of Social Psychology*, 9(1), 36–49. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2006.00183.x>
 14. Lyubomirsky, S. (2001). Why are some people happier than others? The role of cognitive and motivational processes in well-being. *American Psychologist*, 56(3), 239–249. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.239>
 15. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141–166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>
 16. Ryff, C. D., Singer, B. H., & Diener, E. (2004). Positive health: Connecting well-being with biology. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359, 1383–1394. <https://doi.org/10.1098/rstb.2004.1521>
 17. Seligman, M. E. P. (2002). *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*. Free Press.
 18. Sheldon, K. M., Cheng, C., & Hilpert, J. (2011). Understanding well-being and optimal functioning: Applying the multilevel personality in context (MPIC) model. *Psychological Inquiry*, 22(1), 45–51. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2011.545366>

Відомості про автора

Пилипенко Ірина, здобувач ступеня Доктор філософії у галузі психології (PhD)
Київського інституту сучасної психології та психотерапії, Київ, Україна
*Pylypenko Iryna, PhD student, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy,
Kyiv, Ukraine*
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9454-159X>
E-mail: irynapylypenko1979@gmail.com

Табунов Антон
Іванова Євгенія

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ ЧОЛОВІКАМИ ПІД ВПЛИВОМ ОЧІКУВАННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація

У статті розглядається вплив мобілізаційних заходів на рівень стресу та психоемоційний стан цивільних чоловіків в умовах війни в Україні. Результати показують, що чоловіки в середньому демонструють вищий рівень сприйнятого стресу та знижену стресостійкість порівняно з жінками, хоча рівень тривоги та депресії між статями не має значних відмінностей. Аналіз авторських питань про мобілізаційні переживання підтверджує наявність кореляції з рівнями стресу, тривожності та депресії. Результати дослідження підкреслюють важливість подальшого дослідження цієї тематики.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, тривожність, депресія, чоловіче населення, війна, мобілізація, психодіагностика, особистість війна.

Tabunov Anton
Ivanova Yevheniia

FEATURES OF MEN'S STRESS EXPERIENCE UNDER THE INFLUENCE OF ANTICIPATION IN THE CONTEXT OF WAR

Abstract

The article examines the impact of mobilisation measures on the stress levels and psychological well-being of civilian men in the context of the war in Ukraine. The results show that men, on average, exhibit higher perceived stress level and lower stress resilience compared to women, although there are no significant differences in anxiety and depression levels between the sexes. The analysis of the author's questions regarding mobilisation feelings confirms a correlation with stress, anxiety, and depression levels. The findings highlight the importance of further research on this topic.

Keywords: stress, resilience, anxiety, depression, male population, war, mobilisation, psychodiagnostics, personality, war.

Вступ

В умовах воєнного стану мобілізаційні заходи мають не лише стратегічне та політичне значення, але й істотно впливають на психологічний стан особистості. Вони можуть посилювати переживання, що первинно спричиненні життям в умовах війни: відчуття невизначеності, страх та потенційні зміни звичного життєвого ритму. Окрім цього, постійне напруження, зумовлене впливом державних інституцій і соціальних очікувань, може позначатися на рівні стресу, емоційному стані та поведінкових стратегіях особистості. (Rose, 2024)

В Україні мобілізаційні заходи передусім спрямовані на чоловіків (Закон України №2232-XII, 1992, редакція від 29.11.2024) При цьому питання військової служби цієї категорії населення рідко стає предметом широкого суспільного обговорення, оскільки часто сприймається як належний або навіть природний обов'язок. Такий підхід сприяє формуванню уявлень, згідно з якими чоловіки, які не беруть участь у бойових діях, можуть піддаватися суспільному осуду. Водночас аналогічний вибір жінок не набуває такого ж політичного значення і сприймається як особисте рішення (Rose, 2024; Daza, 2022).

Сучасні психологічні підходи визначають стрес як реакцію на ситуацію, яку індивід сприймає як загрозову, а ресурси для її подолання — як недостатні (Кузікова, С., Зливков, В., Лукомська, С., Щербак, Т., & Котух, О., 2024). Це особливо актуально для чоловіків, які підпадають під мобілізацію, але не вважають себе готовими до участі у бойових діях.

Загалом, психологічний вплив очікування мобілізації, зокрема у контексті соціальних факторів, залишається недостатньо вивченим як у міжнародній психології, так і в умовах війни в Україні. Тому одним із напрямів дослідження цієї тематики є порівняльний аналіз психоемоційного стану та рівня стресу між чоловіками та переважно невійськовозобов'язаною категорією громадян - жінками. Більшість наявних досліджень показують статеві відмінності в переживанні війни: жінки частіше повідомляють про симптоми тривожності, депресії та стресу (Kurapov et al., 2023; Наскалова et al., 2024; Martsenkovskiy et al., 2024). Однак варто зазначити, що значна кількість досліджень не враховує контекст мобілізаційного впливу, який для чоловіків може бути додатковим і майже унікальним стресогенним чинником. Отже, вивчення цієї тематики є надзвичайно важливим та актуальним в поточних умовах війни.

Метою дослідження є виявлення та вивчення особливостей переживання стресу цивільними чоловіками в умовах війни та супутніх мобілізаційних заходів.

Методи та організація дослідження

Дизайн дослідження включав Соціодемографічну анкету, авторські питання та психометричні шкали, що адаптовані на українській вибірці: Шкала сприйнятого стресу Коена PSS-10 (Вельдбрехт & Тавровецька, 2022); Шкала депресії, тривожності та стресу Ловібонда П. та Ловібонда С. DASS-21 (Lovibond & Lovibond, 1995; Haletska, Klimanska & Perun, 2024); Шкала стресостійкості Коннора-Девідсона-10 CD-RISC-10 (Школіна, Шаповал, Орлова, Кедик & Станіславчук 2020). Варто зазначити, що на момент проведення дослідження

адаптація шкали DASS-21 ще не була опублікована в наукових виданнях, проте Опитувальник був отриманий через листування з авторами адаптації.

Дослідження базується на теоретичних концепціях стресу, резильєнтності та психологічної ресурсності. Однак, зважаючи на відсутність достатньої наукової бази щодо мобілізаційного стресу та складність цього феномену, для вивчення впливу соціальних та інших факторів на респондентів була розроблена Авторська анкета. Формулювання питань анкети було попередньо адаптовано з використанням ChatGPT з метою зменшення емоційної напруги та потенційної гостроти деяких запитань.

У дослідженні передбачена участь представників різних категорій населення. Чоловіки становлять основну групу, яка зазнає безпосереднього мобілізаційного впливу як на державному, так і суспільному рівнях. Інші учасники дослідження, зокрема жінки, представляють групи, які переживають більш опосередкований вплив.

Опитування респондентів було організовано віддалено в період з 11 листопада 2024 року по 6 січня 2025 року шляхом заповнення анкети, розміщеній у мережі через сервіс Google Forms. Усі учасники дослідження надали згоду на обробку персональних даних, а також були проінформовані про тематику дослідження з метою залучення цільової категорії осіб.

Інструментарій статистичної обробки

Аналіз отриманих даних респондентів здійснювався за допомогою мови програмування R (версія 4.4.3) та середовища інтегрованої розробки RStudio (версія 2024.12.1.563). Для обробки даних і візуалізації результатів використовувалися такі основні пакети: “dplyr” (версія 1.1.4) для маніпуляції табличними даними (фільтрація, агрегація, трансформація); “psych” (версія 2.4.12) для аналізу психометричних даних; “effectsize” (версія 1.0.0) для розрахунку розмірів ефектів при статистичному аналізі.

Вибірка

У дослідженні взяли участь 299 респондентів різної статі, віку та країни проживання. Для перевірки гіпотез вибірка була відфільтрована за наступними критеріями: країна проживання - Україна; наявність громадянства України; вік - від 25 до 60 років; рід зайнятості - не військовозобов'язанець.

Після фільтрації до вибірки увійшло 208 осіб: 107 чоловіків (51.4%) та 101 жінка (48.6%). Середній вік респондентів чоловічої статі становив 38.24 років ($SD = 7.96$; $min = 25$, $max = 59$), жіночої - 34.72 ($SD = 7.65$; $min = 25$, $max = 58$).

Переважає більшість чоловіків є військовозобов'язаними на момент заповнення анкети: без відстрочки ($N = 38$, 35.5%); з нестабільною відстрочкою ($N = 18$, 16.8%); зі стабільною відстрочкою ($N = 35$, 32.7%). 13 чоловіків (12.1%) не мали точної інформації про свій мобілізаційний статус, а 3 (2.8%) вказали, що не є військовозобов'язаними. Серед жінок: 84 (83.2%) є невійськовозобов'язаними; 10 (9.9%) не мають точної інформації про свій статус; 7 (6.9%) є військовозобов'язаними без відстрочки.

Результати дослідження

Надійність психометричних шкал була оцінена за допомогою коефіцієнта альфа Кронбаха. Всі шкали продемонстрували високий рівень внутрішньої узгодженості зі значенням більше 0.8.

Описова статистика для кожної психометричної шкали, включаючи середнє значення, стандартне відхилення та медіану, наведена в Таблиці 1.

Таблиця 1

Описова статистика психометричних шкал за статтю

Шкала	M		sd		Mdn	
	чол.	жін.	чол.	жін.	чол.	жін.
PSS-10	24.49	22.10	7.71	7.10	25	22
CD-RISK-10	19.20	24.44	8.76	7.71	20	24
DASS-21 (депресія)	9.92	8.59	5.57	5.25	9	8
DASS-21 (тривожність)	6.04	5.39	5.05	4.29	4	5
DASS-21 (стрес)	10.83	10.72	5.58	4.74	10	11

Статистичний аналіз відмінностей психометричних показників за статтю

Перед проведенням тесту порівняння незалежних вибірок (чоловіки та жінки) було проведено перевірку нормальності розподілу за критерієм Шапіро-Уїлка (Табл. 2). Результати засвідчили відсутність статистично значущих відхилень від нормального розподілу для Шкали сприйнятого стресу PSS-10 та Шкали стресостійкості CD-RISK-10. Крім того, за результатами тесту гомогенності дисперсій Левена для обох шкал (PSS-10: $p = 0.301$, CD-RISK-10: $p = 0.3$) було підтверджено рівність дисперсій у групах чоловіків і жінок. На основі цих даних для шкал PSS-10 та CD-RISK-10 було застосовано t-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок, для інших шкал - критерій Манна-Уїтні.

Таблиця 2

Перевірка нормальності розподілу за критерієм Шапіро-Уїлка

Шкала/субшкала	Стать	Коефіцієнт W	p-значення
PSS-10	чоловік	0.978	0.0765
	жінка	0.992	0.8223
DASS-21 (депресія)	чоловік	0.960	0.0028 **
	жінка	0.957	0.0023 **
DASS-21 (тривожність)	чоловік	0.911	<0.001 ***
	жінка	0.911	<0.001 ***
DASS-21 (стрес)	чоловік	0.967	0.0088 **
	жінка	0.985	0.3041
CD-RISK-10	чоловік	0.984	0.2162
	жінка	0.986	0.3742

Примітка: $p < 0.05()$; $p < 0.01(**)$; $p < 0.001(***)$*

Альтернативна гіпотеза при проведенні тестів порівняння передбачала, що чоловіки мають відмінні від жінок значення: $M(\text{жінок}) \neq M(\text{чоловіків})$.

Аналіз показав статистично значущу різницю між групами цивільних чоловіків та жінок за рівнем сприйнятого стресу Шкали PSS-10 ($t = 2.319, p = 0.02$) з помірною величиною ефекту (Cohen's $d = 0.322$), а також за рівнем стресостійкості Шкали CD-RISK-10 ($t = -4.569, p < 0.001$) з великим ефектом (Cohen's $d = -0.634$). Для субшкал Методики DASS-21 не було виявлено статистичної значущої різниці між групами за критерієм Манна-Уїтні: за рівнем тривожності ($U = 5651.0, p = 0.567, r = 0.040$), депресії ($U = 6129.5, p = 0.09, r = 0.116$) та стресу ($U = 5366.0, p = 0.931, r = 0.006$).

Статистичний аналіз відмінностей психометричних показників за мобілізаційним статусом серед вибірки чоловіків

Вибірка цивільних чоловіків була поділена на три групи відповідно до мобілізаційного статусу: військовозобов'язані без відстрочки ($N = 38$), з нестабільною відстрочкою ($N = 18$) та зі стабільною відстрочкою ($N = 35$). Інші категорії не були включені до порівняння через недостатню кількість респондентів, що могло б знизити статистичну потужність аналізу.

Оцінка відмінностей у групах здійснювалася з використанням непараметричного критерію Краскела–Уолліса у зв'язку з порушенням нормальності розподілу за Шкалою PSS-10 (Shapiro–Wilk test: $p = 0.024, 0.284, 0.041$) та субшкалами депресії ($p = 0.059, 0.915, 0.007$), тривожності ($p = 0.111, 0.031, <0.001$) та стресу ($p = 0.517, 0.234, 0.015$) Методики DASS-21. Додатково, у межах деяких з зазначених шкал було виявлено порушення гомогенності дисперсій (Levene's test: $p = 0.306, 0.185, 0.207, 0.021$), що додатково обґрунтовує застосування непараметричного підходу до аналізу.

Результати критерію Краскела–Уолліса свідчать про наявність статистично значущих відмінностей між групами за рівнем сприйнятого стресу PSS-10 ($\chi^2(2) = 9.70, p = 0.008$) та депресії DASS-21 ($\chi^2(2) = 8.95, p = 0.011$). Для показників тривожності ($\chi^2(2) = 4.62, p = 0.099$) та стресу за Шкалою DASS-21 ($\chi^2(2) = 5.94, p = 0.051$) не виявлено статистично значущих відмінностей.

Пост-хок аналіз за методом Данна з поправкою Бонферроні показав, що військовозобов'язані респонденти без відстрочки мали вищі показники сприйнятого стресу ($p = 0.008, r = 0.353$) та депресії ($p = 0.009, r = 0.347$) порівняно з учасниками зі стабільною відстрочкою, в той час як інші порівняння були статистично незначущими ($p > 0.05$).

Оцінка відмінностей між групами за показником стесостійкості (CD-RISK-10) була проведена на основі однофакторного дисперсійного аналізу. Перед аналізом було перевірено відсутність порушень нормальності розподілу (Shapiro–Wilk test: $p = 0.581, 0.717, 0.215$) та однорідність дисперсій між групами ($p = 0.578$). Результати дисперсійного аналізу свідчать про відсутність статистично значущих відмінностей між групами ($F(2, 88) = 1.39, p = 0.255$).

Кореляційний аналіз авторських питань та значень психометричних шкал
Кореляційний аналіз був проведений для вибірки чоловіків,

використовуючи авторські питання Анкети щодо мобілізаційних переживань з оцінкою за шкалою

Лікерта:

1) Чи відчуваєте Ви певну невизначеність стосовно можливих змін в законодавстві щодо мобілізації? (*1 - зовсім ні, 7 - дуже сильно, постійно про це думаю*) ($M = 5.97, sd = 1.44, Mdn = 7$)

2) Наскільки Вас турбує можливість мобілізації до участі у військових діях? (*1 - зовсім ні, 7 - дуже сильно, постійно про це думаю*) ($M = 5.92, sd = 1.61, Mdn = 7$)

3) Наскільки Вас турбує перспектива застосування фізичної сили в рамках мобілізаційних заходів? (*1 - зовсім ні, 7 - дуже сильно, постійно про це думаю*) ($M = 6.3, sd = 1.3, Mdn = 7$)

4) Як Ви оцінюєте свою можливу роль у досягненні успіху Збройних сил? (*1 - моя роль не буде значущою, 7 - моя роль буде надзвичайно важлива*) ($M = 1.98, sd = 1.28, Mdn = 1$)

5) Наскільки комфортно Ви почуваетесь у ситуаціях, коли від Вас очікують готовності захищати країну? (*1 - дуже незручно, 7 - повністю комфортно*) ($M = 2.1, sd = 1.45, Mdn = 1$)

6) Чи відчуваєте Ви, що військова служба може суперечити Вашим особистим цінностям або переконанням? (*1 - зовсім не відчуваю, 7 - відчуваю дуже гостро*) ($M = 5.89, sd = 1.78, Mdn = 7$)

7) Чи відчуваєте Ви, що суспільство може негативно оцінювати Ваше рішення не брати участь у бойових діях? (*1 - зовсім не відчуваю, 7 - відчуваю дуже гостро*) ($M = 4.35, sd = 2.1, Mdn = 5$)

8) Наскільки Ви відчуваєте, що суспільство потребує Ваших здібностей та навичок? (*1 - зовсім не відчуваю, 7 - я переконаний, що мої здібності абсолютно необхідні для суспільства*) ($M = 2.51, sd = 1.78, Mdn = 2$)

9) Чи відчуваєте Ви певний тиск з боку суспільства або оточення щодо необхідності вступу до війська? (*1 - зовсім не відчуваю, 7 - відчуваю дуже гостро*) ($M = 3.61, sd = 2.22, Mdn = 3$)

10) Чи відчуваєте Ви дискомфорт, коли інші використовують термін «ухилянт» щодо Вас або інших? (*1 - зовсім не відчуваю, 7 - відчуваю дуже гостро*) ($M = 4.43, sd = 2.38, Mdn = 5$)

11) Чи відчуваєте Ви страх, що Ваше залучення до війська може бути безсенсовним? (*1 - зовсім не відчуваю, 7 - відчуваю дуже гостро*) ($M = 5.77, sd = 1.74, Mdn = 7$)

Оскільки дані не відповідали нормальному розподілу (Shapiro–Wilk test: $p < 0.05$), для оцінки кореляцій між авторськими питаннями та психометричними шкалами було застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. За більшістю питань виявлено статистично значущі слабкі або помірні зв'язки (Табл. 3).

Таблиця 3

Кореляційний аналіз зв'язку авторських питань з психометричними показниками за критерієм Спірмена

	PSS10	DASS21 (депресія)	DASS21 (тривожність)	DASS21 (стрес)	CD- RISK-10
1	0.384***	0.38***	0.373***	0.307**	-0.256***
2	0.529***	0.456***	0.455***	0.471***	-0.363***
3	0.488***	0.405***	0.446***	0.434***	-0.309**
4	-0.322***	-0.325***	-0.281**	-0.301**	0.241*
5	-0.379***	-0.373***	-0.379***	-0.467***	0.197*
6	0.409***	0.329***	0.32***	0.295**	-0.311**
7	0.21*	0.177	0.171	0.144	-0.058
8	-0.157	-0.097	-0.124	-0.151	0.237*
9	0.376***	0.28**	0.321***	0.324***	-0.197*
10	0.42***	0.309**	0.396***	0.392***	-0.3**
11	0.502***	0.484***	0.437***	0.499***	-0.348***

Примітка: $p < 0.05$ (); $p < 0.01$ (**); $p < 0.001$ (***)*

Представлення якісних даних респондентів за проблематикою дослідження

Відповідаючи на відкриті запитання, зокрема: «Що для Вас є найбільшим джерелом стресу у зв'язку з мобілізацією?», респонденти висловлювали побоювання, пов'язані з військовою службою, такі як: нехтування спеціальними знаннями та навичками, ігнорування захворювань, безстроковість служби, невизначеність тощо. Окрім того, респонденти згадували такі фактори, як: подвійні стандарти, корупцію, відчай, втому, бажання абстрагуватися, зменшення сенсу захисту держави, втрату відчуття безпеки з боку держави та суспільства, відсутність вибору, а також “мовчання” суспільства. Окремо варто зазначити, що жінки висловлювали страх за близьких в зв'язку з їх потенційною мобілізацією до участі у військових діях, побоювання їхньої втрати, а також відчуття беззахисності щодо себе та родини.

Дискусія

Одним із результатів дослідження є те, що 12% респондентів не змогли чітко визначити свій мобілізаційний статус. Ця невизначеність може бути маркером інформаційної або правової дезорієнтації, що, у свою чергу, потенційно впливає на рівень стресу, тривожності та інші психоемоційні показники.

У період тривалого воєнного стану (на момент збору даних він тривав 2 роки і 9 місяців), було виявлено, що цивільні чоловіки у середньому демонстрували вищий рівень сприйманого стресу (на +2.39 бали) та нижчий рівень стресостійкості (на -5.24 бали) порівняно з жінками. Зазначені відмінності є статистично значущими, що підтверджується результатами тестів для незалежних вибірок. Водночас, відмінності в рівнях депресії та тривожності не були виявлені. Це частково узгоджується з даними поточних досліджень, проте не відповідає результатам,

згідно з якими жінки демонстрували вищі показники депресивних і тривожних проявів. Відсутність статевих відмінностей може бути пов'язано з введенням контексту мобілізаційного впливу при проведенні дослідження, а також свідчити про більше підвищення рівня психоемоційного навантаження саме у чоловіків, що, ймовірно, пов'язане з гендерно-специфічними вимогами воєнного часу.

Крім того, аналіз відповідей жінок на відкриті питання, а також на запитання, пов'язані з мобілізаційними переживаннями, свідчить про наявність у них суміжних із чоловіками стресових факторів. Попри меншу безпосередню залученість жінок до мобілізаційних процесів, ці фактори потенційно можуть впливати на їхній психоемоційний стан та рівень стресу. Однак, це потребує окремої диференціації та подальшого дослідження.

Додатково, на основі аналізу авторських питань, що стосуються мобілізаційних переживань, була виявлена позитивна кореляція між відповідями респондентів та рівнями стресу, тривожності й депресії. У більшості випадків ці зв'язки мають помірну силу, що свідчить про загальну пов'язаність між мобілізаційною напругою та загальним психоемоційним станом. Отримані результати формують початкове уявлення про структуру переживань цивільних чоловіків у контексті мобілізаційного впливу. Також, більш сильні зв'язки були виявлені щодо питань сенсовності долучення до війська і може вказувати на наявність певного екзистенційного компонента.

Було виявлено статистично значущу відмінність у рівнях сприйманого стресу та депресії між чоловіками, які мають стабільну відстрочку від мобілізації, та тими, хто не має відстрочки взагалі. Респонденти другої групи демонстрували вищі значення за обома показниками. Натомість за рівнями тривожності та стресостійкості відмінностей не виявлено. Ймовірно, такі результати можуть бути пов'язані із впливом суб'єктивного відчуття життєвої стабільності та передбачуваності.

Результати аналізу авторських питань вказують на значну асиметрію розподілу відповідей, що може свідчити про те, що Шкала Лікерта з оцінками від 1 до 7 не зовсім підходить для оцінки мобілізаційних переживань. Це може бути зумовлено тим, що респонденти схильні давати чіткі та категоричні відповіді. Для більш точної оцінки таких переживань у майбутніх дослідженнях доцільно використовувати шкали з детальнішими варіантами відповідей або додавати уточнення щодо частоти чи інтенсивності думок про мобілізацію.

ВИСНОВКИ

У межах цього дослідження було виявлено, що цивільні чоловіки в середньому показали вищий рівень сприйнятого стресу та знижену стресостійкість порівняно з жінками. Водночас рівень тривоги та депресії у чоловіків та жінок залишався приблизно на одному рівні.

Авторські питання щодо мобілізаційних переживань виявили статистично значущу пов'язаність з рівнями тривожності, депресії та стресу, що може свідчити про специфічний вплив поточних соціальних подій на чоловіків, зокрема через

мобілізаційні вимоги та суспільний тиск, спрямований переважно на цю групу. Загалом отримані результати демонструють необхідність подальшого вивчення мобілізаційного впливу з психологічної точки зору, а також пошуку ефективних шляхів підтримки психологічного благополуччя цивільних чоловіків у воєнний час.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вельдбрехт, О. О., & Тавровецька, Н. І. (2022). Шкала сприйнятого стресу (PSS-10): адаптація та апробація в умовах війни. *Журнал сучасної психології*, (2), 16–27. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2>
2. Верховна Рада України. (1992, редакція від 29.11.2024). Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України № 2232-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2232-12>
3. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» № 2232-XII (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2232-12>
4. Кузікова, С., Зливков, В., Лукомська, С., Щербак, Т., & Котух, О. (2024). Психологічний супровід особистості в умовах війни. ПП Лисенко М. М.
5. Наскалова, С. С., Антонюк-Щеглова, І. А., Бондаренко, О. В., Асанов, Е. О., Діба, І. А., Писарук, А. В., Мехова, Л. В., Богомаз, Л. М., Сліпченко, В. Г., & Шатило, В. Б. (2024). Маркери посттравматичного стресу у цивільних чоловіків та жінок різного віку під час російсько-української війни. *Фізіологічний журнал*, 70(5), 20–29. <https://doi.org/10.15407/fz70.05.020>
6. Школіна, Н. В., Шаповал, І. І., Орлова, І. В., Кедик, І. О., & Станіславчук, М. А. (2020). Адаптація та валідація україномовної версії Шкали стресостійкості Коннора — Девідсона-10 (CD-RISC-10): апробація у хворих на анкілозівний спондиліт. *Український ревматологічний журнал*, 80(2), 66–72. <https://doi.org/10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236>
7. Daza, F. S. (2022). Ukrainian Nonviolent Civil Resistance in the Face of War: Analysis of Trends, Impacts and Challenges of Nonviolent Action in Ukraine Between February and June 2022. ICIP & Novact.
8. Haletska, I., Klimanska, M., & Perun, M. (2024, 11 листопада). Ukrainian translation of the DASS21. UNSW. <https://www2.psy.unsw.edu.au/dass/Ukrainian/Ukrainian.htm>
9. Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*, 14. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1190465>
10. Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335–343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-u](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-u)
11. Martsenkovskyi, D., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., Bondjers, K., Fox, R., Karatzias, T.,

Martsenkovska, I., Martsenkovsky, I., Pfeiffer, E., Sachser, C., Vallières, F., & Hyland, P. (2024). Mental health in Ukraine in 2023. *European Psychiatry*, 67(1), 27. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2024.12>

12. Rose, S. (2024). Nation of heroes: state stigmatisation of Ukrainian men who flee the war. *Critical Studies on Security*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/21624887.2024.2398848>

REFERENCES

1. Veldbrekht, O. O., & Tavrovetska, N. I. (2022). Shkala spryiniatoho stresu (PSS-10): adaptatsiia ta aprobatyia v umovakh viiny [Perceived Stress Scale (PSS-10): adaptation and validation in wartime conditions]. *Zhurnal suchasnoi psykholohii*, (2), 16–27. <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2> [In Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992, version dated 29.11.2024). On Military Duty and Military Service: Law of Ukraine №. 2232-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2232-12> [In Ukrainian].
3. Law of Ukraine: On military duty and military service № 2232-XII. (2024). <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2232-12>[In Ukrainian].
4. Kuzikova, S., Zlyvkov, V., Lukomska, S., Shcherbak, T., & Kotukh, O. (2024). Psykholohichniy suprovid osobystosti v umovakh viiny [Psychological support of the individual in war conditions]. PP Lysenko M. M. [In Ukrainian].
5. Naskalova, S. S., Antoniuk-Shchekhlova, I. A., Bondarenko, O. V., Asanov, E. O., Dyba, I. A., Pysaruk, A. V., Mekhova, L. V., Bohomaz, L. M., Slipchenko, V. H., & Shatylo, V. B. (2024). Markery posttravmatychnoho stresu u tsyvilnykh cholovikiv ta zhinok riznoho viku pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny [Markers of post-traumatic stress in civilian men and women of different ages during the Russian-Ukrainian war]. *Fiziologichnyi zhurnal*, 70(5), 20–29. <https://doi.org/10.15407/fz70.05.020> [In Ukrainian].
6. Shkolina, N. V., Shapoval, I. I., Orlova, I. V., Kedyk, I. O., & Stanislavchuk, M. A. (2020). Adaptatsiia ta validyzatsiia ukrainomovnoi versii Shkaly stresostiikosti Konnora — Devidsona-10 (CD-RISC-10): aprobatyia u khvorykh na ankilozyvnyi spondylit [Adaptation and validation of the Ukrainian version of the Connor-Davidson Stress Resilience Scale-10 (CD-RISC-10): Testing in patients with ankylosing spondylitis]. *Ukrainskyi revmatologichnyi zhurnal*, 80(2), 66–72. <https://doi.org/10.32471/rheumatology.2707-6970.80.15236> [In Ukrainian].
7. Daza, F. S. (2022). Ukrainian Nonviolent Civil Resistance in the Face of War: Analysis of Trends, Impacts and Challenges of Nonviolent Action in Ukraine Between February and June 2022. ICIP & Novact.
8. Haletska, I., Klimanska, M., & Perun, M. (2024, 11 листопада). Ukrainian translation of the DASS21. UNSW. <https://www2.psy.unsw.edu.au/dass/Ukranian/Ukrainian.htm>
9. Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and

- depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry*, 14. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1190465>
10. Lovibond, P. F., & Lovibond, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour Research and Therapy*, 33(3), 335–343. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(94\)00075-u](https://doi.org/10.1016/0005-7967(94)00075-u)
 11. Martsenkovskyi, D., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., Bondjers, K., Fox, R., Karatzias, T., Martsenkovska, I., Martsenkovsky, I., Pfeiffer, E., Sachser, C., Vallières, F., & Hyland, P. (2024). Mental health in Ukraine in 2023. *European Psychiatry*, 67(1), 27. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2024.12>
 12. Rose, S. (2024). Nation of heroes: state stigmatisation of Ukrainian men who flee the war. *Critical Studies on Security*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/21624887.2024.2398848>

Відомості про авторів

Антон ТАБУНОВ, здобувач освітнього ступеня «Магістр», Київський інститут сучасної психології та психотерапії, Київ, Україна

Anton Tabunov, Master's student of Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-9872-6437>

E-mail: tabunov900@gmail.com

Євгенія ІВАНОВА, кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної психології, Київський інститут сучасної психології та психотерапії, Київ, Україна

Yevheniia Ivanova, candidate of psychological sciences, assistant professor of the Department of Clinical Psychology in Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7956-2975>

E-mail: burdiug.eo@gmail.com

Марія Тищенко
Дар'я Трофімова

МОТИВАЦІЯ ТА СУПРОТИВ ПСИХОТЕРАПЕВТІВ У РОБОТІ З ВИПАДКАМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА: АНАЛІЗ, СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація

У статті досліджуються мотиваційні та супротивні чинники, що впливають на готовність психотерапевтів працювати з випадками сексуального насильства. Авторки аналізують тему крізь призму психологічних, соціокультурних, етичних та професійних факторів. Особлива увага приділяється феномену супротиву терапевта, що може проявлятися як на свідомому, так і на несвідомому рівні, та визначається особистими установками, емоційною вразливістю, досвідом травми або професійним вигоранням. У фокусі дослідження також — мотивація як рушійна сила до роботи з травмою: як внутрішня (цінності, професійна ідентичність), так і зовнішня (підтримка, навчання, організаційне середовище).

Авторки узагальнюють сучасні теоретичні підходи та емпіричні дані щодо вторинної травматизації, контрперенесення, впливу релігійності, культурних табу та трансгенераційної травми. Запропонована систематизація чинників супротиву і мотивації має практичну цінність для підготовки спеціалістів, розробки навчальних програм, супервізій та підтримки фахівців, які працюють із травмою сексуального насильства.

Стаття спрямована на розширення наукового дискурсу і покращення якості психотерапевтичної допомоги з випадками сексуального насильства.

Ключові слова: мотивація, психотерапевт, психотерапія, супротив у психотерапії, сексуальне насильство, професійне вигорання, вторинна травматизація, когнітивні упередження, етичні дилеми

MOTIVATION AND RESISTANCE OF PSYCHOTHERAPISTS IN THE WORK WITH SEXUAL VIOLENCE CASES: ANALYSIS, SYSTEMATISATION AND RESEARCH PROSPECTS

Abstract

The article examines the motivational and opposing factors that influence the readiness of psychotherapists to work with cases of sexual violence. The authors analyse the topic through the prism of psychological, sociocultural, ethical and professional factors. Particular attention is paid to the phenomenon of therapist resistance, which can manifest itself both consciously and unconsciously, and is determined by personal attitudes, emotional vulnerability, trauma experience, or professional burnout. The study also focuses on motivation as a driving force for working with trauma: both internal (values, professional identity) and external (support, training, organisational environment).

The authors summarise current theoretical approaches and empirical data on secondary traumatisation, countertransference, the impact of religiosity, cultural taboos and transgenerational trauma. The proposed systematisation of resistance and motivation factors is of practical value for training, curriculum development, supervision and support of professionals working with sexual violence trauma.

The article is aimed at expanding the scientific discourse and improving the quality of psychotherapeutic care in cases of sexual violence.

Keywords: motivation, psychotherapist, psychotherapy, resistance in psychotherapy, sexual violence, professional burnout, secondary trauma, cognitive biases, ethical dilemmas

Introduction

Sexual violence is an important social problem that requires effective psychotherapeutic care. The motivation of psychotherapists to work with cases of sexual violence (both with victims and perpetrators) remains insufficiently researched. The lack of a multidimensional view of this issue, including the integration of psychological, ethical, social and cultural aspects, makes it difficult to understand the factors that determine the willingness or refusal of professionals to work with this topic.

In the study, we analyse the factors that influence psychotherapists' decisions to work with cases of sexual violence, including emotional reactions, professional burnout, attitudes towards violence, personal experience of trauma, etc. The work of a psychotherapist with such cases requires not only professional competence, but also deep emotional stability. In this context, special attention should be paid to the phenomena of resistance and motivation of the psychotherapist, which can affect the effectiveness of the therapeutic process.

For example, psychotherapists working with trauma caused by war, forced

displacement, natural disasters, accidents, loss and grief may refuse to work with cases of sexual violence, as this topic can trigger strong feelings and emotions in countertransference, increase emotional exhaustion or activate their own psychological defence mechanisms.

The study combines theoretical analysis and further empirical research aimed at developing recommendations for working with this topic.

Purpose of the study

The purpose of the article is to study and systematise the motivational and opposing factors that influence the readiness of psychotherapists to work with cases of sexual violence.

The main objectives of the study:

- To analyse the theoretical foundations of the formation of psychological mechanisms of motivation and resistance of psychotherapists to work with cases of sexual violence.

- To identify the key barriers and forms of resistance that may hinder effective work with cases of sexual violence.

- To outline the prospects for further research in the context of training and support for professionals working with sexual violence trauma.

The article aims to expand the scientific understanding of this issue and contribute to the development of effective strategies for training and supporting psychotherapists in dealing with this sensitive topic.

Materials and methods

The study is qualitative and theoretical and is the first stage of a larger mixed study with subsequent empirical research.

The study uses theoretical analysis methods: analysis, synthesis, generalisation and interpretation.

The theoretical and methodological basis is formed by key approaches in modern psychotherapy: psychoanalytic (Z. Freud, D. Wallin), humanistic (C. Rogers), cognitive-behavioural (A. Beck), positive psychotherapy (N. Peseschkian, H. Peseschkian and A. Remmers), emotionally focused therapy (L. Greenberg), as well as concepts of secondary traumatisation, burnout, motivation and attachment (C. Figley, J. Herman, B. van der Kolk, E. Deci & R. Ryan, L. Brown).

The concepts of 'therapist resistance' and 'motivation to work with cases of sexual violence' were examined in the interdisciplinary field of contemporary scientific sources, drawing on both classical concepts (Freud, Maslow) and the latest empirical developments (Crivatu et al., 2023; Henrichs & Hum, 2020; Remmers, 2025).

Results and Discussion

Determining the therapist's resistance and motivation to work with cases of sexual violence

Based on the theoretical analysis, we can identify key aspects of the concept of psychotherapist resistance in the context of working with cases of sexual violence. The systematisation of approaches has made it possible to identify both classical psychodynamic ideas about resistance and modern interpretations that take into account

emotional burnout, secondary traumatisatisation, ethical dilemmas and sociocultural influences.

An analysis of theoretical sources also allowed to define the concept of psychotherapist motivation in the context of working with cases of sexual violence as a multidimensional phenomenon that includes both internal (individual values, need for help, self-realisation) and external factors (organisational support, professional environment, training). This analysis was based on classical theories of motivation (A. Maslow, 1999; F. Herzberg, 2007), self-determination theory (E. Deci and R. Ryan, 2000), as well as modern empirical studies of motivation in helping professions (Flynn & Messias, 2020; Crivatu et al., 2023). This made it possible to generalise the factors that influence the maintenance of professional engagement and resilience of psychotherapists in working with clients' traumatic experiences.

Therapist resistance. When dealing with the topic of sexual violence, therapist resistance is an important aspect, as it can affect the effectiveness of the psychotherapeutic process. The term «widerstand» was first introduced by Freud (1992), describing it as an obstacle that arises between the conscious and unconscious when a patient protects himself from painful memories or thoughts during therapy. Today, many areas of evidence-based psychotherapy, as listed by the World Council of Psychotherapy (WCP), the World Federation of Psychotherapy (WFP), and the European Association of Psychotherapy (EAP), consider resistance as an important element of the therapeutic process:

- In psychoanalysis, S. Freud (1992) believed that the therapists may experience resistance due to their own unconscious defence mechanisms that arise when dealing with painful topics such as sexual abuse. The author noted that this can manifest itself in the form of avoidance of certain topics or emotional reactions that block effective interaction with the client. It is worth noting that Freud (1992) noted that given the traumatic nature of the topic, the psychotherapist may unconsciously try to avoid exploring the patient's deep emotions, which hinders the progress of therapy.

- In positive psychotherapy, N. Peseschkian (1987) argues that therapist resistance can arise from internal barriers related to insufficient readiness to work with difficult topics. The author also points out that a psychotherapist should use resistance as a tool for self-reflection, analysing their emotions and reactions to the client. N. Peseschkian (1987) points out that this approach allows the therapists to see their own internal conflicts and redirect them to constructive work with the client.

- In cognitive behavioural therapy, therapists resistance can be manifested through difficulties in accepting or changing their own beliefs about the effectiveness of therapy with such complex topics. For example, A. Beck (1976) emphasises the therapist's possible doubts about his or her ability to help the client, which creates a barrier to deep exploration of traumatic experiences, and in such cases it is important that the therapist is aware of his or her fears and doubts and uses cognitive restructuring to work with them.

- L. Greenberg (2002), the founder of Emotionally Focused Therapy (EFT), notes that therapist resistance may be due to fear of the emotional intensity of working with

sexual abuse survivors. The therapists may feel insecure about their ability to support the client in the process of deep emotional experience. In this case, the therapist should be prepared for the client's emotional expression and actively facilitate the process of integrating these emotions.

- In client-centred therapy, C. Rogers (1994) noted that therapist resistance can be caused by a lack of full empathy or acceptance of the client's sexual abuse. The therapists must be prepared to provide unconditional positive acceptance and support in order to reduce their own resistance and create a safe space for the client.

- In transactional analysis, therapist resistance can arise from unconsciously accepting roles that do not allow the therapist to adequately interact with the client. E. Berne (1961) points out that the role of a «parent» who tries to solve the problem for the client can lead to a lack of flexibility in the therapeutic process. The author notes that the therapist should be aware of these patterns and work to move to more mature and adaptive forms of interaction with the client.

However, it is worth noting that the phenomenon of therapist resistance has been further studied by followers of modern psychotherapy methods. Thus, in modern approaches, therapist resistance is studied as a complex phenomenon that includes not only individual psychological factors, but also socio-cultural and professional aspects. Some contemporary researchers and practitioners consider it in the context of ethical dilemmas, secondary traumatisation, and emotional burnout. L. Brown (1994) emphasises the role of sociocultural factors in therapist resistance. D. Wallin (2007) examines the influence of therapist's attachment styles on their tendency to resist. C. Figley (1995) describes the phenomenon of secondary traumatisation, when the therapist experiences emotional stress while listening to the client's stories. C. Henrichs and G. Hum (2020) emphasise that positive reappraisal of symptoms and conflicts helps to reduce resistance by facilitating the process of reproduction and processing of traumatic memories. H. Peseschkian and A. Remmers (2020) point out that resistance is a way for a patient to maintain past patterns of behaviour. They emphasise that the use of stories and proverbs in therapy creates an additional dimension for working with transference and countertransference, helping patients to associate their experiences with symbolic images. O. Lytvynenko et al. (2020) focus on the use of humour in working with resistance. They note that anecdotes and parables help patients overcome shame, anger, and fear, making the therapeutic process more accessible. Bessel van der Kolk (2024) emphasises the role of the therapist's freeze response when working with trauma. A. Remmers (2025) analyses resistance in group therapy as a multidimensional transference that can alter group dynamics and trigger hidden conflicts. He emphasises the importance of meta-level reflection to overcome unconscious resistances in group interaction.

Motivation of the psychotherapist. Motivation is a set of internal and external factors that encourage an individual to perform certain actions or achieve goals.

The first theoretical concepts of motivation were formed within psychology in the late nineteenth and early twentieth centuries. W. James (2017) explored the relationship between motivation and emotions, emphasising that internal impulses play a key role

in guiding human behaviour. E. Thorndike (2021), in turn, developed the concept of learning by formulating the principle of effect, according to which behaviour that leads to a positive outcome is more likely to be repeated. A significant contribution to the further study of motivation was made by A. Maslow (1999), who proposed a hierarchy of needs, according to which a person can fully focus on self-realisation only after basic needs, such as security and stability, are met. Further development of the theory of motivation was proposed by F. Herzberg (2007), who in his two-factor theory distinguished between hygienic factors (working conditions, safety, financial stability) and motivating factors (recognition of achievements, career development opportunities). Modern researchers E. Deci and R. Ryan (2000) emphasised that motivation is enhanced by satisfying the need for autonomy, competence and social support, which is especially important when dealing with traumatic cases such as sexual violence.

The motivation of a psychotherapist is a key factor that determines his or her professional effectiveness and emotional well-being. Thus, V. Flynn and E. Messias (2020) note that psychotherapists often choose their profession because of the desire to help others, but a high level of empathy and work with trauma can lead to professional burnout. Supervision, reflection, social support, and the development of stress resistance are important for maintaining motivation.

Motivation to work with cases of sexual violence is a key factor in determining the effectiveness of the therapeutic process.

When working with cases of sexual violence, a psychotherapist may encounter resistance or a feeling of unpreparedness to work with such complex cases. Understanding motivation, which is determined by intrinsic (internal) and extrinsic (arising from external incentives or rewards) factors (E. Deci & R. Ryan, 2000), is key to engaging professionals through enhanced training and support.

It is important to understand that working with trauma can cause both professional growth and significant emotional difficulties, including the risk of secondary trauma and professional burnout. J. Herman (1997) notes that many professionals work with victims because of the desire to restore justice and reduce the effects of trauma. According to the theory of self-determination by E. Deci and R. Ryan (2000), intrinsic motivation is important for working in difficult conditions. However, working with trauma can lead to emotional burnout and secondary traumatisation, as emphasised by C. Knight (2013) and G. Corey and others (2015). I. Crivatu and others (2023) note that supervision, peer support, and professional development are important for maintaining motivation. The authors emphasise that self-help strategies, such as mindfulness practice, exercise, and social support, improve the well-being of professionals. R. Jewkes and others (2002) and G. Corey et al. (2015) focus on professional and organisational factors, such as specialised training, managerial support and a positive work climate, which are important for motivation to work with trauma. Studies by C. Knight (2013) and E. Deci and R. Ryan (2000) indicate that continuing education, training and supervision help therapists to better understand trauma disorders and reduce the risk of professional burnout.

Factors that influence psychotherapists' involvement in working with cases of sexual

violence

The main focus is on analysing motivational resources and barriers, including factors of internal resistance, secondary traumatisation, professional burnout and the socio-cultural context. The systematic review presented below provides a comprehensive overview of the conditions under which specialists remain willing to work with trauma and outlines directions for further scientific and practical development of this issue.

1. Systematisation of motivational and opposing factors influencing psychotherapists' readiness to work with cases of sexual violence

Based on a theoretical analysis of motivational and resistant factors influencing psychotherapists' readiness to work with cases of sexual violence, these factors were systematised.

Motivational factors. The motivation of a psychotherapist to work with cases of sexual violence is multidimensional and includes both internal (personal) and external (professional and social) determinants (E. Deci and R. Ryan, 2000) that determine their professional readiness and resistance to emotional stress.

Internal motivational factors. Intrinsic motivation to work with cases of sexual violence is determined by personal values, professional identity and personal experience of the therapist. According to the theory of self-determination, the key determinants of intrinsic motivation are autonomy, competence, and social interaction (E. Deci and R. Ryan, 2000). J. Herman (1997) notes that many professionals seek to work with victims because of the desire to promote justice, reduce the effects of trauma and provide support.

Extrinsic motivational factors. Extrinsic motivators include specialised training, supervisory support, opportunities for professional growth, and a positive environment in the professional community (Knight, 2013). V. Flynn and E. Messias (2020) note that social support and participation in professional communities, help reduce the risk of emotional exhaustion. G. Corey et al. (2015) emphasise that the creation of a safe workspace, financial incentives, and organisational support are important external factors that influence therapists' motivation to work with cases of sexual violence.

Opposing factors. Psychotherapist's resistance to working with cases of sexual violence can manifest itself at different levels - from emotional exhaustion and secondary trauma to unconscious defence mechanisms and ethical dilemmas that affect the effectiveness of the therapeutic process. We propose the following areas for resistance research:

1. Physiological and emotional reactions. Professionals working with cases of sexual violence can experience significant physiological and emotional stress, which activates the freeze, fight or flight response mechanisms (Brewin and others, 2000; Bessel van der Kolk, 2024). Prolonged exposure to traumatic stories increases cortisol levels, causing emotional burnout and psychosomatic disorders (Sprang et al., 2007; Briere and Scott, 2006; Figley, 1995). To reduce stressful reactions, it is important to develop resilience (Maddi and Kobasa, 1986; Chikhantsova, 2021), practice mindfulness (Bessel van der Kolk, 2024), supervision (Herman, 1997) and regulation of the autonomic nervous system (Porges, 2011).

2. *Psychological reasons: emotional burnout and secondary traumatisation.*

Working with cases of sexual violence is accompanied by a high emotional burden, which can lead to emotional burnout and secondary trauma in therapists (Herman, 1997; Kassam-Adams, 1995; Corey et al., 2015). The lack of adequate professional support and social isolation increases these risks, which can lead to professional exhaustion, apathy, and avoidance of difficult topics (Freudenberger, 1974; Sprang et al., 2007). Regular supervision (Tyshchenko, 2025), personal therapy, training in emotional regulation strategies, and body-oriented methods of work are needed to reduce the negative consequences (Rothschild, 2006; Kassam-Adams, 1995; Herman, 1997).

3. *Personal experience of sexual violence.* The unprocessed trauma of sexual violence can have a significant impact on the professional work of therapists, causing secondary traumatic stress, countertransference, and emotional burnout (Figley, 1995; Bessel van der Kolk, 2024). S. Freud (1915) described repression as a defence mechanism that blocks access to painful memories, but in stressful situations, they can unconsciously influence professional reactions. Herman (1997) emphasises that the stigmatisation of professionals' own experience of violence can make it difficult to understand and process, increasing internal conflicts.

4. *Sexual unfulfilment and difficulties in discussing sexuality.* Personal difficulties with sexuality, including sexual unfulfilment and shame in talking about it, can limit therapists' ability to work effectively with cases of sexual violence (Rachman, 2019; Freud, 2008). Lack of proper training and cultural taboos can contribute to the formation of biases that make it difficult to have an open dialogue with clients and increase the risk of countertransference (Herman, 1997; Rogers, 1951; Heise, 1998). Specialised training, self-reflection methods, and the use of diagnostic tools to assess one's own barriers to working with sexuality are important for improving professional competence (Hupalovska, 2021; Bessel van der Kolk, 2024).

5. *The impact of stigma and social prejudice on professional performance.* The stigma of sexual violence creates significant barriers for therapists, affecting their professional effectiveness through social stereotypes and victimisation (Burt, 1980; Jewkes et al., 2015). High levels of stigma reduce the availability of resources and training programmes, making it difficult to prepare professionals to work with victims (Heise, 1998). To overcome these difficulties, it is necessary to develop educational initiatives that will help therapists to be aware of the sociocultural factors that influence their work (Flood and Pease, 2009).

6. *Influence of religion and spirituality.* A psychotherapists' religion and spirituality can have a significant impact on their work with cases of sexual violence, determining their values, ethical approaches and professional boundaries (Pargament, 2011; Koenig et al., 2012; Swinton, 2001). The spiritual dimension of sexuality goes beyond the biopsychosocial model, encompassing the bodily, spiritual and transcendental levels of experience, which can shape attitudes towards victims and perpetrators (Hupalovska, 2016). At the same time, religious beliefs can both support clients by helping them find meaning after trauma (Dalai Lama and Ekman, 2008) and complicate the therapeutic process through ethical dilemmas, victimisation, or limitations of therapy methods

(Bouatta, 2002; Frawley-O'Dea, 2007).

7. *Transgenerational trauma (epigenetics)*. Transgenerational trauma is transmitted between generations through epigenetic mechanisms, affecting the psychological reactions to stress and professional activities of professionals working with trauma (Yehuda and others, 2015; Danieli, 1985, 1998). This can manifest itself as avoidance of working with traumatic topics due to the fear of re-activation of one's own experience or, conversely, excessive empathy that violates professional boundaries (Danieli and others, 2015; Danieli and others, 2016; Lytvynenko and Tereshchenko, 2024). Personal therapy, supervision, and awareness of one's own trauma stories are important to minimise the impact of transgenerational trauma, which helps to reduce the risk of emotional burnout (Herman, 1997; Danieli, 2015).

8. *Ethical and moral dilemmas*. Ethical and moral dilemmas are an important factor in therapists' refusal to work with cases of sexual violence, in particular due to the need to violate confidentiality to protect others (APA, 2017), while, as M. Tyshchenko (2025) notes, it is difficult to maintain ethical standards of psychotherapy during war. C. Knight (2013) notes that fear of emotional overwhelm and doubts about their own competence may also make therapists avoid this topic, especially when working with aggressive clients or those with co-occurring mental disorders. In addition, the stigma of sexual violence and societal prejudice may cause therapists to feel conflicted about their professional role (Burt, 1980; Herman, 1997).

9. *Countertransference and transfer*. Unconscious trauma can affect the therapeutic process through countertransference, which manifests itself as excessive empathy, avoidance of certain topics, or repetition of the client's pathological patterns (Freud, 1912; Klein, 2001; Ogden, 2018). The lack of reflection on countertransference can compromise the therapist's professional neutrality, which reduces the effectiveness of therapy, so regular supervision and personal therapy are key to its awareness (Gabbard, 2001; Hinshelwood, 1989; Herman, 1997). Working with traumatic memories is accompanied by the activation of the therapist's emotional and physiological reactions, so it is important to apply a conscious approach to transference as a tool for a deeper understanding of the client and his or her displaced experiences (Bessel van der Kolk, 2024; Williams, 1995; Maslach and Leiter, 2016; Tyshchenko, 2025).

In a Table, it is demonstrating a comprehensive approach to the analysis of *motivational and resistance factors* in the work of psychotherapists with cases of sexual violence, demonstrating that *internal motivational factors* (values, professional identity, self-reflection) and *external motivational factors* (supervision, support from professional communities, specialised training) can contribute to overcoming professional resistance and increasing the effectiveness of therapy.

Table 1

Systematisation of motivational and opposing factors

Opposing factors	Motivational factors (internal)	Motivational factors (external)
Physiological and emotional reactions	Resistance to stress, self-regulation skills	Organisational support, prevention of professional burnout
Psychological causes: emotional burnout and secondary trauma	Psychotherapy, supervision, self-motivation for professional growth	Career development and specialisation opportunities
Personal experience of sexual violence	Personal experience of overcoming trauma as a resource	Support from colleagues and the psychotherapy community
Sexual unfulfillment and difficulties in discussing sexuality	Awareness of own biases, readiness for professional development	Training on sexuality in clinical psychology
The impact of stigma and social prejudice on professional activity	Internal conviction of the importance of overcoming stigma	Social campaigns, support for professional associations
The influence of religion and spirituality	Personal beliefs about supporting victims and working with perpetrators	Exploring the role of religiosity in psychotherapy
Transgenerational trauma (epigenetics)	Understanding the underlying mechanisms of transgenerational trauma, including personal trauma	Scientific research on the impact of epigenetics on mental health
Ethical and moral dilemmas	Personal values, focus on justice. Professional ethics, focus on helping	Legal support, clarification of professional boundaries. Professional standards and work requirements
Counter-transfer and transfer	Development of reflective abilities through supervision and psychotherapy. Psychotherapeutic and supervisory work on one's own unconscious reactions	Availability of supervision, personal therapy and intervention. Cognitive work to manage resistance

2. Prospects for researching the systematisation of motivational and opposing factors

The analysis of motivational and opposing factors that influence the readiness of psychotherapists to work with cases of sexual violence opens up new directions for further research. In particular, there is a need for a deeper study of the influence of personal, professional and organisational factors on the decision of professionals to work with this category of clients. Further research can contribute to the development of effective strategies to prevent burnout and secondary trauma, which will improve the quality of therapeutic care.

One of the most promising areas is the study of the relationship between the level of professional training and the readiness of psychotherapists to work with cases of sexual violence, which aspects of training and support are most effective in building the resilience of psychotherapists in dealing with this sensitive topic.

Another important area is the analysis of socio-cultural factors that influence psychotherapists' attitudes towards working with victims and offenders. As noted above, societal norms and individual beliefs can form unconscious biases that impede an objective and empathetic approach to clients. Further research can help to identify which social and cultural aspects influence therapists' professional attitudes and how their influence can be neutralised through training programmes and reflective practice. In addition, it is promising to study secondary traumatisation and coping mechanisms among psychotherapists working with sexual violence. As noted above, prolonged interaction with clients who have experienced trauma can cause therapists to experience symptoms similar to post-traumatic stress disorder (PTSD). However, there is little research on what personal resources, professional skills, and supportive strategies help therapists to remain emotionally resilient and motivated to work.

Further development of research in this area could also include an assessment of the effectiveness of institutional support for psychotherapists, including the impact of organisational culture, supervision, and interdisciplinary collaboration on motivation and professional well-being. It is important to determine which support systems are most effective in preventing professional burnout and secondary trauma in therapists. Therefore, prospects for further research include analysing the impact of professional training, socio-cultural factors, mechanisms of secondary traumatisation and the effectiveness of institutional support for psychotherapists. Systematisation of these aspects will allow not only a deeper understanding of the factors that influence the motivation and resistance of professionals, but also the development of strategies to overcome them, aimed at improving the quality of psychotherapeutic care for victims of sexual violence.

Conclusions

The study of motivational and oppositional factors influencing psychotherapists' readiness to work with cases of sexual violence showed that this process is multifactorial and depends on personal, professional and socio-cultural aspects. Internal motivators, such as professional identity, personal values, and a desire to help, play a key role in attracting professionals to work with traumatic cases. At the same time, external factors such as supervision, specialised training, peer support, and organisational

conditions influence therapists' long-term sustainability in this field.

It has been established that the main opposing factors are emotional burnout, secondary traumatisation, cognitive biases towards victims or perpetrators, as well as ethical dilemmas that may deter psychotherapists from working with such cases. The presence of unconscious defence mechanisms and countertransference can complicate the effectiveness of the therapeutic process, requiring deeper reflection and professional development from professionals.

Further research in this area should focus on several important areas:

1. Optimisation of professional training - analysis of the effectiveness of training programmes and supervision to increase the readiness of therapists to work with trauma cases.

2. Study of mechanisms of overcoming resistance - development of strategies to help psychotherapists better understand and overcome their own emotional and cognitive barriers.

3. Assessment of the impact of sociocultural factors - determining how social norms, religious beliefs and personal attitudes of therapists affect their work.

4. Research on secondary traumatisation - identifying factors that contribute to the emotional vulnerability of therapists and finding effective approaches to minimise it.

5. The role of organisational support - assessing the impact of the work environment, supervisory support and institutional mechanisms on maintaining professional motivation.

Thus, the systematisation of these aspects will not only expand the scientific understanding of psychotherapists' motivation and resistance, but will also contribute to the development of effective methods of their support, which will improve the quality of care for victims of sexual violence.

ЛИТЕРАТУРА

1. American Psychological Association. (2017). Ethical principles of psychologists and code of conduct. <https://www.apa.org/ethics/code/>
2. Beck, A. T. (1976). Cognitive therapy and the emotional disorders. International Universities Press.
3. Bouatta, C. (2002). Gender and religion in Islam: The case of Muslim women. In J. Beattie & R. Riddell (Eds.), Religion and social development (pp. 132–148). Routledge.
4. Brewin, C. R., Andrews, B., & Valentine, J. D. (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 748–766. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.68.5.748>
5. Briere, J. N., & Scott, C. (2006). Principles of trauma therapy: A guide to symptoms, evaluation, and treatment. Sage Publications.
6. Brown, L. S. (1994). Subversive dialogues: Theory in feminist therapy. Basic Books.
7. Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.38.2.217>

8. Corey, G., Corey, M. S., & Callanan, P. (2015). *Issues and ethics in the helping professions* (9th ed.). Brooks/Cole Cengage Learning.
9. Crivatu, I. M., Horvath, M. A. H., & Massey, K. (2023). The impacts of working with victims of sexual violence: A rapid evidence assessment. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(1), 56–71. <https://doi.org/10.1177/15248380211016024>
10. Dalai Lama, & Ekman, P. (2008). *Emotional awareness: Overcoming the obstacles to psychological balance and compassion*. Henry Holt.
11. Danieli, Y. (1985b). The treatment and prevention of long-term effects and intergenerational transmission of victimization: A lesson from Holocaust survivors and their children. In C. R. Figley (Ed.), *Trauma and its wake* (pp. 295-313). New York: Brunner/Mazel.
12. Danieli, Y. (2016). A group intervention to process and examine countertransference in palliative and end-of-life care. In R. S. Katz & T. A. Johnson (Eds.), *When professionals weep: Emotional and countertransference responses in palliative and end-of-life care* (pp. 199-207). New York: Routledge Taylor & Francis Group.
13. Danieli, Y. (Ed.). (1998). *International handbook of multigenerational legacies of trauma*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishing Corporation. Available at: <http://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4757-5567-1/page/1>.
14. Danieli, Y. (n.d.). Danieli Inventory of Multigenerational Legacies of Trauma. International Center for Multigenerational Legacies of Trauma. Retrieved [датазвернення], from <https://icmglt.org/danieli-inventory-of-multigenerational-legacies-of-trauma/>
15. Danieli, Y., & Engdahl, B. (2018). Multigenerational legacies of trauma. In C. Nemeroff & C. Marmar (Eds.), *Post-Traumatic Stress Disorder* (pp. 497-512). New York, NY: Oxford University Press.
16. Danieli, Y., & Norris, F. (2016). A multidimensional exploration of the effects of identity ruptures in Israeli and North American Holocaust survivors: Clinical, policy, and programmatic implications. *Kavod: Journal of Caring for Holocaust Survivors*, 6(1). Available at: <http://kavod.claimscon.org/2016/01/1400/#respond>.
17. Danieli, Y., Norris, F., & Engdahl, B. (2016). Multigenerational legacies of trauma: Data-based integrative modeling of the what and how of transmission. *American Journal of Orthopsychiatry*, 86(6), 639-651. <https://doi.org/10.1037/ort0000194>.
18. Danieli, Y., Norris, F., & Engdahl, B. (2017). A question of who, not if: Psychological disorders in children of Holocaust survivors. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 9(S1), 98-106. <https://doi.org/10.1037/tra0000234>.
19. Danieli, Y., Norris, F., Muller-Paisner, V., Kronenberg, S., & Richter, J. (2015). The Danieli inventory of multigenerational legacies of trauma, Part II: Reparative adaptational impacts. *American Journal of Orthopsychiatry*, 85(3), 229-237. <https://doi.org/10.1037/ort0000061>.
20. Danieli, Y., Norris, F., Paisner, V., Engdahl, B., & Richter, J. (2015). The Danieli inventory of multigenerational legacies of trauma, Part I: Family adaptational styles. *Journal of Psychiatric Research*, 68, 167-175. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2015.05.019>.

21. EAP Approaches. (n.d.). Retrieved from <https://www.europsyche.org/approaches/>
22. Figley, C. R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. New York: Brunner/Mazel.
23. Flood, M., & Pease, B. (2009). Factors influencing attitudes to violence against women. *Trauma, Violence, & Abuse*, 10(2), 125–142.
24. Flynn, V., & Messias, E. (2020). Professional well-being. In E. Messias et al. (Eds.), *Positive psychiatry, psychotherapy and psychology* (pp. 59-72). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-33264-8_6
25. Frawley-O'Dea, M. G. (2007). *Perversion of power: Sexual abuse in the Catholic Church*. Vanderbilt University Press.
26. Freud, S. (1912). Recommendations to physicians practising psycho-analysis. *Standard edition*, 12, 109-120.
27. Freud, S. (1915). Repression. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 141–158). London: Hogarth Press.
28. Freud, S. (1917). Mourning and Melancholia. In J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 243-258). London: Hogarth Press.
29. Freudenberger, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159–165. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x>
30. Gabbard, G. O. (2001). A contemporary psychoanalytic model of countertransference. *Journal of clinical psychology*, 57(8), 983-991.
31. Greenberg, L. S. (2002). *Emotionally Focused Therapy: Coaching Clients to Help them Solve Their Problems*. The Guilford Press.
32. Heise, L. L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence Against Women*, 4(3), 262–290. <https://doi.org/10.1177/1077801298004003002>
33. Heise, L., Ellsberg, M., & Gottemoeller, M. (1999). Ending violence against women. *Population Reports*, 27(4).
34. Henrichs C. and Hum G. (2020). Positive Psychotherapy and Other Psychotherapeutic Methods. *Positive Psychiatry, Psychotherapy and Psychology: Clinical Applications* (pp. 401–408). Springer.
35. Herman, J. (1997). *Trauma and recovery: The aftermath of violence--from domestic abuse to political terror*. Basic Books.
36. Hinshelwood, R. D. (1989). *A dictionary of Kleinian thought*. Free Association Books.
37. Hupalovska, V. (2021). ОПИТУВАЛЬНИК ПСИХОДІАГНОСТИКИ СУБ'ЄКТИВНОГО СЕКСУАЛЬНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ: РОЗРОБКА ТА ВАЛІДИЗАЦІЯ. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7(8), 18-39.
38. Jewkes, R., Flood, M., & Lang, J. (2015). From work with men and boys to changes of social norms and reduction of inequities in gender relations: A conceptual shift in prevention of violence against women and girls. *The Lancet*, 385(9977), 1580–1589.
39. Jewkes, R., Levin, J., & Penn-Kekana, L. (2010). Risk factors for domestic violence: Findings from a South African cross-sectional study. *Social Science & Medicine*,

55(9), 1603–1617.

40. Jewkes, R., Sen, P., & Garcia-Moreno, C. (2002). Sexual violence. In E. G. Krug et al. (Eds.), *World report on violence and health* (pp. 149–181). Geneva: World Health Organization.
41. Kassam-Adams, N. (1995). *The risks of treating sexual trauma: Stress and secondary trauma in psychotherapists* (Doctoral dissertation). University of Virginia. ProQuest Dissertations Publishing.
42. Knight, C. (2013). Indirect trauma and therapist self-care: Toward an integrated model for managing cumulative trauma. *Trauma, Violence, & Abuse*, 14(1), 3–20.
43. Knight, C. (2013). Trauma-informed social work practice: Practice considerations and challenges. *Clinical Social Work Journal*, 41(1), 25-37. <https://doi.org/10.1007/s10615-012-0405-6>
44. Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2012). *Handbook of religion and health*. Oxford University Press.
45. Lytvynenko, O. & Tereshchenko, O. (2024). Working with transgenerational trauma in Positive and Transcultural Psychotherapy. *The Global Psychotherapist*, Vol. 4, No. 2, pp. 62-67. DOI: 10.52982/lkj234
46. Lytvynenko O., Zlatova L., Karikash V., Zhumatii T. (2020). Using Stories, Anecdotes, and Humor in Positive Psychotherapy. *Positive Psychiatry, Psychotherapy and Psychology: Clinical Applications* (pp. 349–358). Springer.
47. Maddi, S. R., & Kobasa, S. C. (1984). «The hardy executive: Health under stress.» Homewood, IL: Dow Jones-Irwin.
48. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Burnout: A multidimensional perspective. In Cooper, C. L. (Ed.), *The handbook of stress and health* (pp. 191–203). New York: Wiley.
49. Ogden, P., Minton, K., & Pain, C. (2006). *Trauma and the body: A sensorimotor approach to psychotherapy*. New York, NY: W. W. Norton.
50. Ogden, T. (2018). *Projective identification and psychotherapeutic technique*. Routledge.
51. Pargament, K. I. (2011). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. Guilford Press.
52. Peseschkian H. and Remmers A. (2020). Positive Psychotherapy: An Introduction. *Positive Psychiatry, Psychotherapy and Psychology: Clinical Applications* (pp. 11–32). Springer.
53. Peseschkian, N. (1987). *Positive Psychotherapy: Theory and Practice*. Springer.
54. Porges, S. W. (2011). *The polyvagal theory: Neurophysiological foundations of emotions, attachment, communication, and self-regulation*. New York: W. W. Norton & Company.
55. Rachman, S. (2019). *The evolution of cognitive behavior therapy: A personal and professional journey*. New York: Routledge.
56. Remmers, A. (2025). Positive Psychotherapy tools in groups. *The Global Psychotherapist*, Vol. 5, No. 1, pp. 115-125. DOI: 10.52982/lkj264
57. Rogers, C. R. (1951). *Client-centered therapy: Its current practice, implications, and*

theory. Boston: Houghton Mifflin.

58. Rothschild, B. (2006). *Help for the helper: The psychophysiology of compassion fatigue and vicarious trauma*. New York: W. W. Norton & Company.
59. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78
60. Sprang, G., Clark, J. J., & Whitt-Woosley, A. (2007). Compassion fatigue, compassion satisfaction, and burnout: Factors impacting a professional's quality of life. *Journal of Loss and Trauma*, 12(3), 259–280. <https://doi.org/10.1080/15325020701238093>
61. Swinton, J. (2001). *Spirituality and mental health care: Rediscovering a «forgotten» dimension*. Jessica Kingsley Publishers.
62. Tyshchenko, M. (2025). Ethical Dilemmas of a Psychotherapist in Wartime: Finding a Balance between. Professional Standards and Reality *International Journal of Psychotherapy*. Spring 2025, Vol. 29, No. 1, pp. 81-86:
63. Tyshchenko, M. (2025). Psychodynamics of transference and countertransference in the psychotherapy with sexual trauma. *The Global Psychotherapist*, Vol. 5, No. 1, pp. 59-68. DOI: 10.52982/lkj259
64. Wallin, D. J. (2007). *Attachment in psychotherapy*. Guilford press.
65. Williams, I. M. (1995). Recall of childhood trauma: A prospective study of women's memories of child sexual abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(3), 343-353. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.63.3.343>
66. World Certificate for Psychotherapy (WCPC). (n.d.). Retrieved from <https://www.worldpsyche.org/cms-tag/121/world-certificate-for-psychotherapy-wcpc->
67. Yehuda, R., Daskalakis, N. P., Bierer, L. M., Bader, H. N., Klengel, T., Holsboer, F., & Binder, E. B. (2015). Holocaust exposure induced intergenerational effects on FKBP5 methylation. *Biological Psychiatry*, 80(5), 372–380.
68. Yehuda, R., et al. (2015). Holocaust exposure induced intergenerational effects on FKBP5 methylation. *Biological Psychiatry*, 80(5), 372-380. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2015.08.005>.
69. Берн, Э. (2004). *Трансактний аналіз*.
70. ван дер Колк, Б. (2024). *Тіло паміть все. Яку роль психологічна травма грає в житті людини і які техніки допомагають її подолати*. Litres.
71. Всесвітня Федерація психотерапії (WFP). (н.д.). Взято з <https://wfpsychotherapy.org/>
72. Гупаловська, В. А. (2016). Теорії та моделі сексуальності: чи є місце для духовності?. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія», (Вип. 3), 54-64.
73. Джеймс, У. (2017). *ПРИНЦИПЫ ПСИХОЛОГИИ*. Глава X. СОЗНАНИЕ Я. Личность. Культура. Общество, 19(3-4), 27-45.
74. Кляйн, М. (2001). Заметки о некоторых шизоидных механизмах. Кляйн М. и др. *Развитие в психоанализе*. М.: Академический Проект.
75. Маслоу, А. Г. (1999). *Мотивация и личность*.
76. Роджерс, К. (1994). *О становлении личностью*. М.: Прогресс.

77. Тищенко, М. М. (2025). Основипозитивноїпсихотерапії: навчальнийпосібник. ТОВ «ФранкоПак».
78. Торндайк, Э. (2021). Принципы обучения, основанные на психологии. Litres.
79. Фрейд, З. (1992). истории психоаналитического движения. По ту сторону принципа удовольствия, 191.
80. Херцберг, Ф., Мауснер, Б., & Блох Снайдерман, Б. (2007). Мотивация к работе.
81. Чиханцова, О.А. (orcid.org/0000-0002-2661-3265) (2021) Psychological foundations of the hardiness of the individual Project Report. Талком, м. Київ, Україна.

REFERENCES

1. American Psychological Association (2017). Ethical principles of psychologists and code of conduct. Retrieved from <https://www.apa.org/ethics/code/>
2. Beck, A. T. (1976). Cognitive Therapy and the Emotional Disorders. International Universities Press.
3. Bouatta, C. (2002). Gender and religion in Islam: The case of Muslim women. In J. Beattie & R. Riddell (Eds.), Religion and social development (pp. 132-148). Routledge.
4. Brewin, C. R., Andrews, B., & Valentine, J. D. (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. Journal of Consulting and Clinical Psychology, 68(5), 748-766. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.68.5.748>
5. Briere, J. N., & Scott, C. (2006). What is trauma. Principles of trauma therapy: A guide to symptoms, assessment, and treatment, 3-11.
6. Brown, L. S. (1994). Subversive dialogues: Theory in feminist therapy. Basic Books.
7. Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. Journal of Personality and Social Psychology, 38(2), 217-230.
8. Corey, G., Corey, M. S., & Callanan, P. (2015). Issues and ethics in the helping professions (9th ed.). Belmont, CA: Cengage Learning.
9. Crivatu, I. M., Horvath, M. A., & Massey, K. (2023). The impacts of working with victims of sexual violence: a rapid evidence assessment. Trauma, Violence, & Abuse, 24(1), 56-71.
10. Dalai Lama, & Ekman, P. (2008). Emotional awareness: Overcoming the obstacles to psychological balance and compassion. Henry Holt.
11. Danieli, Y. (1985b). The treatment and prevention of long-term effects and intergenerational transmission of victimisation: A lesson from Holocaust survivors and their children. In C. R. Figley (Ed.), Trauma and its wake (pp. 295-313). New York: Brunner/Mazel.
12. Danieli, Y. (2016). A group intervention to process and examine countertransference in palliative and end-of-life care. In R. S. Katz & T. A. Johnson (Eds.), When professionals weep: Emotional and countertransference responses in palliative and end-of-life care (pp. 199-207). New York: Routledge Taylor & Francis Group.
13. Danieli, Y. (Ed.). (1998). International handbook of multigenerational legacies of

- trauma. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishing Corporation. Available at: <http://link.springer.com/book/10.1007/978-1-4757-5567-1/page/1>.
14. Danieli, Y. (n.d.). Danieli Inventory of Multigenerational Legacies of Trauma. International Centre for Multigenerational Legacies of Trauma. Retrieved [date of access], from <https://icmgl.org/danieli-inventory-of-multigenerational-legacies-of-trauma/>
 15. Danieli, Y., & Engdahl, B. (2018). Multigenerational legacies of trauma. In C. Nemeroff & C. Marmar (Eds.), *Post-traumatic stress disorder* (pp. 497-512). New York, NY: Oxford University Press.
 16. Danieli, Y., & Norris, F. (2016). A multidimensional exploration of the effects of identity ruptures in Israeli and North American Holocaust survivors: Clinical, policy, and programmatic implications. *Kavod: Journal of Caring for Holocaust Survivors*, 6(1). Available at: <http://kavod.claimscon.org/2016/01/1400/#respond>.
 17. Danieli, Y., Norris, F., & Engdahl, B. (2016). Multigenerational legacies of trauma: Data-based integrative modelling of the what and how of transmission. *American Journal of Orthopsychiatry*, 86(6), 639-651. <https://doi.org/10.1037/ort0000194>.
 18. Danieli, Y., Norris, F., & Engdahl, B. (2017). A question of who, not if: Psychological disorders in children of Holocaust survivors. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 9(S1), 98-106. <https://doi.org/10.1037/tra0000234>.
 19. Danieli, Y., Norris, F., Muller-Paisner, V., Kronenberg, S., & Richter, J. (2015). The Danieli inventory of multigenerational legacies of trauma, Part II: Reparative adaptive impacts. *American Journal of Orthopsychiatry*, 85(3), 229-237. <https://doi.org/10.1037/ort0000061>.
 20. Danieli, Y., Norris, F., Paisner, V., Engdahl, B., & Richter, J. (2015). The Danieli inventory of multigenerational legacies of trauma, Part I: Family adaptive styles. *Journal of Psychiatric Research*, 68, 167-175. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2015.05.019>.
 21. EAP Approaches. (n.d.). Retrieved from <https://www.europsyche.org/approaches/>
 22. Figley, C. R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatised*. New York: Brunner/Mazel.
 23. Flood, M., & Pease, B. (2009). Factors influencing attitudes to violence against women. *Trauma, Violence, & Abuse*, 10(2), 125-142.
 24. Flynn, V., & Messias, E. (2020). Professional well-being. In E. Messias et al. (Eds.), *Positive psychiatry, psychotherapy and psychology* (pp. 59-72). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-33264-8_6
 25. Frawley-O'Dea, M. G. (2007). *Perversion of power: Sexual abuse in the Catholic Church*. Vanderbilt University Press.
 26. Freud, S. (1912). Recommendations to physicians practising psycho-analysis. *Standard edition*, 12, 109-120.
 27. Freud, S. (1915). Repression. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 141-158). London: Hogarth Press.
 28. Freud, S. (1917). Mourning and Melancholia. In J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 14, pp. 243-258). London: Hogarth Press.

29. Freudenberger, H. J. (1974). Staff burnout. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1974.tb00706.x>
30. Gabbard, G. O. (2001). A contemporary psychoanalytic model of countertransference. *Journal of clinical psychology*, 57(8), 983-991.
31. Greenberg, L. S. (2002). *Emotionally Focused Therapy: Coaching Clients to Help them Solve Their Problems*. The Guilford Press.
32. Heise, L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence Against Women*, 4(3), 262-290. <https://doi.org/10.1177/1077801298004003002>.
33. Heise, L., Ellsberg, M., & Gottemoeller, M. (1999). Ending violence against women. *Population Reports*, 27(4).
34. Henrichs C. and Hum G. (2020). Positive Psychotherapy and Other Psychotherapeutic Methods. *Positive Psychiatry, Psychotherapy and Psychology: Clinical Applications* (pp. 401-408). Springer.
35. Herman, J. L. (1997). *Trauma and recovery: The aftermath of violence--from domestic abuse to political terror*. Basic Books.
36. Hinshelwood, R. D. (1989). *A dictionary of Kleinian thought*. Free Association Books.
37. Hupalovska, V. (2021). QUESTIONNAIRE FOR THE PSYCHODIAGNOSIS OF SUBJECTIVE SEXUAL WELL-BEING: DEVELOPMENT AND VALIDATION. *PSYCHOLOGICAL JOURNAL*, 7(8), 18-39.
38. Jewkes, R., Flood, M., & Lang, J. (2015). From work with men and boys to changes of social norms and reduction of inequalities in gender relations: A conceptual shift in the prevention of violence against women and girls. *The Lancet*, 385(9977), 1580-1589.
39. Jewkes, R., Levin, J., & Penn-Kekana, L. (2010). Risk factors for domestic violence: Findings from a South African cross-sectional study. *Social Science & Medicine*, 55(9), 1603-1617.
40. Jewkes, R., Sen, P., & Garcia-Moreno, C. (2002). Sexual violence. In E. G. Krug et al. (Eds.), *World report on violence and health* (pp. 149-181). Geneva: World Health Organisation.
41. Kassam-Adams, N. (1995). *The risks of treating sexual trauma: Stress and secondary trauma in psychotherapists* (Doctoral dissertation). University of Virginia. ProQuest Dissertations Publishing.
42. Knight, C. (2013). Indirect trauma and therapist self-care: Towards an integrated model for managing cumulative trauma. *Trauma, Violence, & Abuse*, 14(1), 3-20.
43. Knight, C. (2013). Trauma-informed social work practice: Practice considerations and challenges. *Clinical Social Work Journal*, 41(1), 25-37. <https://doi.org/10.1007/s10615-012-0405-6>
44. Koenig, H. G., McCullough, M. E., & Larson, D. B. (2012). *Handbook of religion and health*. Oxford University Press.
45. Lytvynenko, O. & Tereshchenko, O. (2024). Working with transgenerational trauma in Positive and Transcultural Psychotherapy. *The Global Psychotherapist*, Vol. 4, No.

- 2, pp. 62-67. DOI: 10.52982/lkj234
46. Lytvynenko O., Zlatova L., Karikash V., Zhumatii T. (2020). Using Stories, Anecdotes, and Humour in Positive Psychotherapy. *Positive Psychiatry, Psychotherapy and Psychology: Clinical Applications* (pp. 349-358). Springer.
47. Maddi, S. R., & Kobasa, S. C. (1984). «The hardy executive: Health under stress.» Homewood, IL: Dow Jones-Irwin.
48. Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Burnout: A multidimensional perspective. In Cooper, C. L. (Ed.), *The handbook of stress and health* (pp. 191-203). New York: Wiley.
49. Ogden, P., Minton, K., & Pain, C. (2006). *Trauma and the body: A sensorimotor approach to psychotherapy*. New York, NY: W. W. Norton.
50. Ogden, T. (2018). *Projective identification and psychotherapeutic technique*. Routledge.
51. Pargament, K. I. (2011). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. Guilford Press.
52. Peseschkian H. and Remmers A. (2020). Positive Psychotherapy: An Introduction. *Positive Psychiatry, Psychotherapy and Psychology: Clinical Applications* (pp. 11-32). Springer.
53. Peschkian, N. (1987). *Positive Psychotherapy: Theory and Practice*. Springer.
54. Porges, S. W. (2011). *The polyvagal theory: Neurophysiological foundations of emotion, attachment, communication, and self-regulation*. New York: W. W. Norton & Company.
55. Rachman, S. (2019). *The evolution of cognitive behaviour therapy: A personal and professional journey*. New York: Routledge.
56. Remmers, A. (2025). Positive Psychotherapy tools in groups. *The Global Psychotherapist*, Vol. 5, No. 1, pp. 115-125. DOI: 10.52982/lkj264
57. Rogers, C. R. (1951). *Client-centred therapy: Its current practice, implications, and theory*. Boston: Houghton Mifflin.
58. Rothschild, B. (2006). *Help for the helper: The psychophysiology of compassion fatigue and vicarious trauma*. New York: W. W. Norton & Company.
59. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
60. Sprang, G., Clark, J. J., & Whitt-Woosley, A. (2007). Compassion fatigue, compassion satisfaction, and burnout: Factors impacting a professional's quality of life. *Journal of Loss and Trauma*, 12(3), 259-280. <https://doi.org/10.1080/15325020701238093>
61. Swinton, J. (2001). *Spirituality and mental health care: Rediscovering a «forgotten» dimension*. Jessica Kingsley Publishers.
62. Tyshchenko, M. (2025). Ethical Dilemmas of a Psychotherapist in Wartime: Finding a Balance between. Professional Standards and Reality *International Journal of Psychotherapy*. Spring 2025, Vol. 29, No. 1, pp. 81-86:
63. Tyshchenko, M. (2025). Psychodynamics of transference and countertransference in the psychotherapy with sexual trauma. *The Global Psychotherapist*, Vol. 5, No. 1, pp.

59-68. DOI: 10.52982/lkj259

64. Wallin, D. J. (2007). Attachment in psychotherapy. Guilford press.
65. Williams, L. M. (1995). Recall of childhood trauma: A prospective study of women's memories of child sexual abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(3), 343-353. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.63.3.343>
66. World Certificate for Psychotherapy (WCPC). (n.d.). Retrieved from <https://www.worldpsyche.org/cms-tag/121/world-certificate-for-psychotherapy-wcpc->
67. Yehuda, R., Daskalakis, N. P., Bierer, L. M., Bader, H. N., Klengel, T., Holsboer, F., & Binder, E. B. (2015). Holocaust exposure induced intergenerational effects on FKBP5 methylation. *Biological Psychiatry*, 80(5), 372-380.
68. Yehuda, R., et al. (2015). Holocaust exposure induced intergenerational effects on FKBP5 methylation. *Biological Psychiatry*, 80(5), 372-380. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2015.08.005>.
69. Bern, E. (2004). Transactional analysis.
70. van der Kolk, B. (2024). The body remembers everything. What role psychological trauma plays in human life and what techniques help to overcome it. Litres.
71. World Federation of Psychotherapy (WFP). (n.d.). Retrieved from <https://wfpsychotherapy.org/>
72. Gupalovskaya, V. A. (2016). Theories and models of sexuality: is there a place for spirituality? *Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series «Psychology»*, (Issue 3), 54-64.
73. James, W. (2017). PRINCIPLES OF PSYCHOLOGY. Chapter X. CONSCIOUSNESS OF THE SELF. *Personality. Culture. Society*, 19(3-4), 27-45.
74. Klein, M. (2001). Notes on some schizoid mechanisms. Klein, M. et al. *Development in psychoanalysis*. Moscow: Academic Project.
75. Maslow, A. G. (1999). Motivation and personality.
76. Rogers, K. (1994). On becoming a personality. Moscow: Progress.
77. Tyshchenko, M. M. (2025). Basics of positive psychotherapy: a textbook. Franco Pak LLC.
78. Thorndike, E. (2021). Principles of learning based on psychology. Litres.
79. Freud, S. (1992). history of the psychoanalytic movement. *Beyond the Pleasure Principle*, 191.
80. Herzberg, F., Mausner, B., & Bloch Snyderman, B. (2007). Motivation to work.
81. Chikhantsova, O.A. (orcid.org/0000-0002-2661-3265) (2021) Psychological foundations of the hardness of the individual Project Report. Talcom, Kyiv, Ukraine.

Information about the authors

Марія ТИЩЕНКО, здобувач ступеня Доктор філософії у галузі психології (PhD), Київський інститут сучасної психології та психотерапії, Київ, Україна, психолог, психотерапевт (з сертифікатами EAP та WCP), травматерапевт, базовий тренер з позитивної психотерапії (реєстр WAPP), мультимодальний супервізор (з сертифікатом ECPP).

Mariia TYSHCHENKO, Postgraduate student, Kyiv Institute of Modern Psychology

and Psychotherapy, Kyiv, Ukraine, psychologist, psychotherapist (with EAP and WCP certification), trauma therapist, basic trainer in positive psychotherapy (WAPP register), multimodal supervisor (with ECPP certification).

ORCID: www.orcid.org/0009-0009-8608-0841

Email: mmmariyko@gmail.com

Дар'я ТРОФІМОВА, кандидатка психологічних наук, доцентка кафедри соціальної психології, Київський інститут сучасної психології та психотерапії, Київ, Україна.

Daria Trofimova, Candidate of Psychological Sciences (PhD), Assoc. Prof., the Department of Social Psychology, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7628-1860>

e-mail: dariia.trofimova@gmail.com

Trofimova Daria, Candidate of Psychological Sciences (PhD), Assoc. Prof., the Department of Social Psychology, Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7628-1860>

e-mail: dariia.trofimova@gmail.com

Чайка Ростислав

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВІДБОРІ ПЕРСОНАЛУ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація

Вступ. Штучний інтелект (ШІ) стає невід'ємною частиною сучасних HR-процесів, зокрема відбору персоналу. Його інтеграція дозволяє автоматизувати та оптимізувати традиційні підходи до найму, зменшуючи витрати та підвищуючи ефективність процесів. Використання технологій, таких як машинне навчання, обробка натуральної мови (NLP), комп'ютерний зір та великі мовні моделі (LLMs), дозволяє аналізувати резюме, оцінювати кандидатів, прогнозувати їхню відповідність посаді та автоматизувати інтерв'ю. **Мета.** Метою дослідження є систематизація існуючих знань про використання ШІ у відборі персоналу, визначення його переваг і викликів, а також ідентифікація прогалин у науковій літературі для подальших досліджень.

Методи. Використавши систематичний огляд літератури, проаналізовано 61 наукову статтю з провідних наукометричних баз даних (PsycINFO, WoS, Scopus, GoogleScholar).

Результати. Основні напрями застосування ШІ включають автоматизацію скринінгу резюме, чат-боти для спілкування, прогностичну аналітику та аналіз поведінки під час інтерв'ю. Виявлено, що ШІ аналізує такі психологічні аспекти, як особистісні риси, когнітивні здібності, емоційний інтелект, соціальні навички, мотивація та культурна відповідність. Перевагами є зниження витрат, скорочення часу найму та покращення досвіду кандидатів, проте існують виклики, зокрема алгоритмічна упередженість і етичні проблеми.

Висновки. Застосування ШІ у відборі персоналу має потенціал значно покращити ефективність і якість процесів найму, проте його впровадження потребує збалансованого підходу, що враховує етичні, правові та соціальні аспекти. Подальші дослідження повинні зосереджуватися на розробці прозорих і справедливих алгоритмів, оцінці довгострокового впливу ШІ на організації та кандидатів, а також аналізі його адаптації до специфічних потреб різних галузей та культур.

Ключові слова: співпадіння між людиною і компанією, відбір персоналу, штучний інтелект, HR-технології, машинне навчання, великі мовні моделі, обробка природної мови.

Rostyslav Chayka

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PERSONNEL SELECTION: A LITERATURE REVIEW OF ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY

Abstract

Introduction. Artificial Intelligence (AI) has become integral to modern HR processes, particularly in personnel selection. Its integration enables the automation and optimization of traditional hiring approaches, reducing costs and enhancing process efficiency. Technologies such as machine learning, natural language processing (NLP), computer vision, and large language models (LLMs) facilitate resume analysis, candidate evaluation, job-fit prediction, and interview automation.

Objective. The study aims to systematize existing knowledge about the use of AI in personnel selection, identify its advantages and challenges, and highlight gaps in the scientific literature for future research.

Methods. A systematic literature review was conducted, analyzing 61 scientific articles from leading databases (PsycINFO, WoS, Scopus, Google Scholar).

Results. Key AI applications include automated resume screening, chatbot communication, predictive analytics, and behavioral analysis during interviews. AI systems analyze psychological aspects such as personality traits, cognitive abilities, emotional intelligence, social skills, motivation, and cultural fit. Advantages include cost reduction, shorter hiring times, and improved candidate experience. However, challenges such as algorithmic bias and ethical concerns persist.

Conclusions. AI in personnel selection has the potential to enhance the efficiency and quality of hiring processes significantly. However, its implementation requires a balanced approach considering ethical, legal, and social factors. Future research should focus on developing transparent and fair algorithms, assessing the long-term impact of AI on organizations and candidates, and exploring its adaptation to the specific needs of various industries and cultures.

Keywords: person-organization fit, personnel selection, artificial intelligence, HR technologies, machine learning, large language models, natural language processing.

Вступ
Штучний інтелект (ШІ) стрімко інтегрується в різні сфери діяльності, трансформуючи традиційні підходи та відкриваючи нові можливості для розвитку. Сфера управління персоналом (HR) та, зокрема, підбір персоналу, не є винятком з цього процесу (Chamorro-Premuzic et al., 2016). ШІ у підборі персоналу визначається як використання алгоритмів машинного навчання та інших

технологій III для автоматизації та оптимізації процесів найму, включаючи скринінг резюме, оцінку кандидатів та проведення інтерв'ю (Upadhyay & Khandelwal, 2018). Це обумовлено потребою організацій підвищувати ефективність рекрутингу, знижувати витрати та залучати талановитих кандидатів у все більш конкурентному ринку праці (vanEsch et al., 2019).

Інтеграція технологій III у рекрутинг обіцяє значні переваги. Серед них підвищення ефективності процесів, зниження операційних витрат та покращення досвіду кандидатів (Black&vanEsch, 2020). Інструменти, такі як автоматизований скринінг резюме, чат-боти для первинних інтерв'ю та прогностична аналітика для оцінки кандидатів, все частіше впроваджуються для оптимізації процесу найму та більш ефективного виявлення талановитих фахівців (Albert, 2019). Наприклад, використання III для аналізу великих обсягів даних дозволяє швидше і точніше визначати найбільш підходящих кандидатів, зменшуючи час найму та підвищуючи якість прийнятих рішень (Langer et al., 2019).

Однак, попри зростаючий інтерес до застосування III у підборі персоналу, різноманітні підходи до його використання та поточний стан наукової літератури про це залишаються недостатньо вивченими. Більшість досліджень зосереджуються на окремих аспектах або конкретних технологіях, не надаючи цілісного уявлення про різні методи та стратегії впровадження III у процеси найму. Наприклад, Geetha&Bhanu (2018) досліджували потенціал III у рекрутингу, зосереджуючись на технічних аспектах та інструментах, тоді як Leicht-Deobald et al. (2019) аналізували етичні проблеми, пов'язані з використанням алгоритмів у HR. Інші дослідження розглядали вплив III на реакції кандидатів (Woods et al., 2020) або питання алгоритмічної упередженості (Raghavan et al., 2020).

Поточний стан наукової літератури характеризується фрагментарністю та відсутністю комплексних досліджень, що охоплюють різні підходи до застосування III у підборі персоналу. Недостатньо вивченими залишаються питання ефективності різних технологій III у різних галузях та контекстах, вплив культурних та організаційних факторів на успішність їх впровадження, а також способи адаптації III до специфічних потреб різних секторів (Vrontis et al., 2021). Крім того, бракує досліджень, що аналізують довгострокові наслідки використання III у рекрутингу, зокрема щодо розвитку кар'єри працівників та організаційної культури (Nikolaou, 2021).

Метою цієї статті є проведення огляду сучасного стану застосування III у підборі персоналу. Стаття аналізує поточні тенденції, технології та практики використання III у рекрутингу, обговорює переваги та виклики, пов'язані з його впровадженням, та визначає напрями для майбутніх досліджень.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати існуючі наукові публікації щодо застосування III у відборі персоналу.
- Визначити основні технології та інструменти III, що використовуються в рекрутингу.
- Оцінити вплив III на ефективність та об'єктивність процесу відбору

персоналу.

- Визначити прогалини в існуючих дослідженнях та запропонувати напрямки для майбутніх наукових робіт.

Методи та організація дослідження

У даному дослідженні використовувався огляд літератури, заснований на рекомендаціях методологічної рамки Арксі та О'Меллі (Arksey&O'Malley, 2005). Цей підхід дозволяє систематично картувати наявну літературу з певної теми, виявляти ключові концепції, прогалини в дослідженнях та напрямки для майбутніх наукових робіт.

Етапи дослідження включали:

1. Визначення дослідницького питання. Основне питання огляду було сформульовано як: «Який сучасний стан застосування штучного інтелекту у відборі персоналу та які підходи використовуються в цій сфері?».

2. Визначення релевантних досліджень. Пошук літератури здійснювався в базах даних PsycINFO, Scopus, Web of Science (WoS) та Google Scholar. Використовувалися ключові слова та їх комбінації англійською мовою: «artificial intelligence», «AI», «machine learning», «personnel selection», «recruitment», «human resource management», «HR technology», «talent acquisition».

3. Встановлення критеріїв включення та виключення. Критерії включення: мова публікацій (статті англійською та українською мовами); часовий період (публікації за останні 20 років: 2003–2023 роки, для відображення сучасного стану досліджень); тип публікацій (емпіричні дослідження, систематичні огляди, метааналізи, теоретичні статті, дисертації та конференційні матеріали); доступність (повний текст статті доступний для аналізу); рецензування (публікації в рецензованих наукових журналах або конференціях); релевантність теми (дослідження, які безпосередньо стосуються застосування ШІ у відборі персоналу).

Критерії виключення: нереконструовані джерела (новинні статті, блоги, неофіційні звіти, думки експертів без наукової основи); мова публікацій (статті, опубліковані мовами, відмінними від англійської та української); часовий період (публікації, опубліковані до 2003 року); дубльовані записи (повторювані статті в різних базах даних); невідповідність темі (дослідження, які не фокусуються на ШІ у відборі персоналу або стосуються інших аспектів ШІ в HR).

4. Пошук та відбір публікацій. Первинний пошук за ключовими словами в зазначених базах даних виявив близько 500 публікацій. Після видалення дубльованих записів залишилося 378 статей. Застосовуючи критерії включення та виключення, було відібрано 127 релевантних статей для подальшого аналізу.

5. Скринінг та оцінка якості. На етапі скринінгу аналізувалися заголовки та анотації статей.

Статті, що відповідали критеріям, підлягали повному читанню. Для оцінки якості досліджень використовувалися стандартизовані інструменти, щоб забезпечити надійність даних.

6. Екстракція даних. Для кожної відібраної статті була зібрана інформація за наступними параметрами: автор(и) та рік публікації; мета та дослідницькі питання;

методологія та дизайн дослідження; основні результати та висновки; застосовані технології ШІ; переваги та виклики, виявлені в дослідженні; рекомендації для практики та майбутніх досліджень.

7. Аналіз та синтез даних. Використовувалися методи тематичного аналізу та контент-аналізу для виявлення загальних тем, патернів та тенденцій у даних. Це дозволило систематизувати інформацію та сформулювати структурований огляд ключових аспектів застосування ШІ у відборі персоналу.

8. Презентація результатів. Результати дослідження були організовані за тематичними розділами, що відповідають основним напрямкам та питанням, виявленим під час аналізу. Це включало огляд сучасних тенденцій, аналіз технологій та інструментів ШІ, переваги та виклики застосування ШІ, а також прогалини в дослідженнях та перспективи.

Використання методології Arksey&O'Malley (2005) забезпечило систематичний та прозорий підхід до проведення скопінг-огляду. Цей підхід сприяв всебічному вивченню наявної літератури, дозволяючи ідентифікувати як широкі тенденції, так і специфічні аспекти теми дослідження.

Кінцевий результат. Після ретельного відбору та аналізу було включено 61 наукову статтю до огляду. Ці статті представляють сучасний стан досліджень щодо застосування ШІ у відборі персоналу та охоплюють різні підходи, технології та галузі.

Результати дослідження

Характеристика відібраних досліджень

Кількісний аналіз публікацій. У процесі дослідження було виявлено значне зростання наукового інтересу до теми застосування штучного інтелекту (ШІ) у відборі персоналу за останні два десятиліття. За даними пошуку в GoogleScholar за ключовими словами «AI» та «PersonnelSelection», кількість публікацій зросла з 240 у 2004 році до 1860 у 2023 році (Рис. 1).

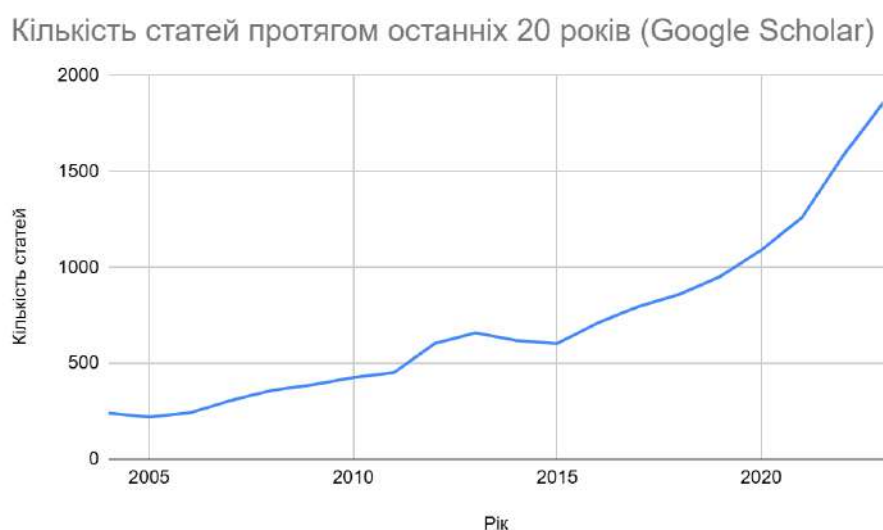

Рисунок 1. Динаміка кількості публікацій за пошуковим запитом «AI» та «PersonnelSelection» у GoogleScholar з 2004 по 2023 роки

Ця тенденція свідчить про зростаючий інтерес дослідників до впровадження

III у процесі відбору персоналу та актуальність теми в науковому середовищі.

Для детального аналізу було відібрано 61 наукову статтю, які відповідали встановленим критеріям включення та були релевантними до теми дослідження. Розподіл цих статей за роками публікації представлений у Таблиці 1.

Таблиця 1.
Розподіл відібраних статей за роками публікації

Період	Кількість статей у вибірці
Раніше 2014	12
2014	2
2015	1
2016	0
2017	1
2018	2
2019	20
2020	10
2021	9
2022	0
2023	4

Як видно з Таблиці 1, найбільша кількість публікацій припадає на 2019 рік (20 статей), що може бути обумовлено стрімким розвитком технологій III та їх інтеграцією у HR-процеси. Відсутність статей у 2016 та 2022 роках може свідчити про коливання в дослідницькій активності або специфіку відбору літератури.

Типологія досліджень. Аналіз типів публікацій дозволяє зрозуміти, які методологічні підходи та аспекти теми досліджуються найбільше. Розподіл відібраних статей за типами представлений у Таблиці 2.

Таблиця 2.
Розподіл відібраних статей за типами публікацій

Тип публікації	Кількість
Систематичні огляди	3
Огляди літератури	28
Емпіричні дослідження	24
Концептуальні статті	2
Методологічні статті	2
Одиничні кейс-стадії	1
Множинні кейс-стадії	1
Разом	61

Огляди літератури (як систематичні, так і несистематичні) складають найбільшу частку – 31 стаття (3 систематичні огляди та 28 оглядів літератури). Це вказує на значну увагу дослідників до узагальнення та критичного аналізу наявних знань у сфері застосування ШІ у відборі персоналу.

Емпіричні дослідження представлені 24 статтями, що свідчить про активне проведення практичних досліджень та експериментів у цій галузі. Ці роботи надають емпіричні докази ефективності та викликів застосування ШІ в HR-практиках.

Концептуальні та методологічні статті (по 2 кожного типу) зосереджені на теоретичному обґрунтуванні та розробці нових методів дослідження. Кейс-стадії (1 одинична та 1 множинна) демонструють застосування ШІ у конкретних організаціях або ситуаціях, надаючи практичні приклади та інсайти.

Аналіз методів та підходів у відібраних статтях показав різноманітність застосованих дослідницьких стратегій:

- Кількісні методи: статистичний аналіз, експерименти, моделювання, використання алгоритмів машинного навчання для аналізу даних та прогнозування результатів.

- Якісні методи: інтерв'ю з експертами, фокус-групи, контент-аналіз текстів, тематичний аналіз для глибокого розуміння досвіду та сприйняття учасників процесу.

- Змішані методи: поєднання кількісних та якісних підходів для комплексного вивчення явища.

- Теоретичні розробки: формулювання нових концептуальних моделей та рамок для розуміння впливу ШІ на відбір персоналу.

- Методологічні інновації: розробка та оцінка нових інструментів та методів дослідження ефективності ШІ-систем у HR.

Загалом, проведений аналіз відібраних досліджень демонструє зростаючу тенденцію до вивчення застосування ШІ у відборі персоналу, особливо в останні роки. Більшість робіт зосереджена на огляді існуючої літератури та емпіричних дослідженнях, що підкреслює як необхідність узагальнення наявних знань, так і прагнення до отримання нових емпіричних даних. Різноманітність методів та підходів вказує на міждисциплінарний характер досліджень та важливість інтеграції знань з організаційної психології, інформаційних технологій та управління персоналом.

Історія застосування ШІ у відборі персоналу. Аналіз відібраних наукових статей показує, що штучний інтелект (ШІ) здійснив значний вплив на багато галузей, включаючи сферу управління персоналом (HR). Проаналізовані публікації демонструють, як стратегії рекрутингу на основі ШІ поступово ставали популярними, впроваджуючи нові підходи до оптимізації процесів найму та підвищення якості підбору кадрів (Upadhyay&Khandelwal, 2018). У цьому розділі викладено основні етапи історії застосування ШІ у відборі персоналу, які були визначені на основі систематичного аналізу літератури.

Перші ознаки використання технологій, пов'язаних з ШІ, у рекрутингу

можна простежити з 1990-х років, коли з'явилися онлайн-дошки вакансій та системи управління заявками кандидатів (ApplicantTrackingSystems, ATS). Ці технології дозволили компаніям публікувати вакансії онлайн та керувати заявками кандидатів у цифровому форматі. Проте ці ранні системи не були справжніми ШІ-технологіями, оскільки вони використовували прості алгоритми для зіставлення кандидатів з вимогами вакансій на основі ключових слів (Holm, 2012).

Справжні стратегії рекрутингу на основі ШІ почали з'являтися на початку 2000-х років. Одним із перших прикладів було використання прогнозової аналітики для аналізу даних про кандидатів та виявлення патернів, які допомагали передбачити успішність кандидатів на певній посаді (Cappelli et al., 2018). Цей підхід був вперше застосований такими компаніями, як Google, які використовували аналіз даних для покращення процесів найму та зниження плинності кадрів (Bersin, 2013).

Ще одним раннім застосуванням ШІ у рекрутингу було використання чат-ботів для скринінгу та попередньої кваліфікації кандидатів. Ці боти задавали кандидатам серію питань, щоб визначити, чи відповідають вони мінімальним вимогам до посади, і потім рекомендували їх для подальшого розгляду або відхиляли (Dahlbom&Mathiassen, 1997). Такий підхід допоміг автоматизувати ранні етапи процесу найму та знизити навантаження на рекрутерів.

Основні психологічні аспекти, що аналізуються ШІ-системами. Аналіз відібраних наукових статей показав, що застосування штучного інтелекту (ШІ) у відборі персоналу виходить далеко за межі технічного скринінгу резюме чи автоматизації рекрутингових процесів. Сучасні ШІ-системи демонструють здатність до аналізу широкого спектра психологічних аспектів кандидатів, надаючи більш глибокі інсайти щодо їхніх особистісних характеристик, мотивації та потенціалу успішності на посаді. У цьому розділі узагальнено основні психологічні аспекти, які аналізуються за допомогою ШІ, а також наведено методи та інструменти, що застосовуються для досягнення цих цілей.

Оцінка особистісних рис та поведінкових компетенцій. ШІ-системи можуть використовуватися для оцінки особистісних рис кандидатів на основі різних даних, включаючи відповіді на опитувальники, аналіз тексту та поведінку під час інтерв'ю. Зокрема, вони можуть визначати рівень екстраверсії, відповідальності, емоційної стабільності та інших рис, які впливають на успішність працівника в організації (Chamorro-Premuzic et al., 2016). Серед методів аналізу - психометричні тести на основі ШІ: використання адаптивних тестів, які змінюють питання залежно від відповідей кандидата, дозволяє більш точно оцінити особистісні характеристики (Tippins, 2015). Також застосовується аналіз мови та тексту: за допомогою обробки природної мови (NLP) ШІ може аналізувати лексичні та синтаксичні особливості мовлення кандидата, що можуть бути індикаторами певних особистісних рис (Tadesse et al., 2018). Використовують також аналіз соціальних медіа: деякі системи аналізують публічну активність кандидатів у соціальних мережах для визначення їхніх інтересів, цінностей та

поведінкових тенденцій (Kluemper et al., 2016).

Оцінка когнітивних здібностей та навичок. ІІІ-системи можуть використовуватися для оцінки когнітивних здібностей кандидатів, таких як критичне мислення, здатність до навчання, вирішення проблем та інші інтелектуальні компетенції. Серед методів аналізу, які застосовуються, - гейміфіковані оцінки, а саме, використання інтерактивних ігор та завдань, результати яких аналізуються ІІІ для оцінки когнітивних здібностей (Faliagka et al., 2012). Також використовуються адаптивні тести: тести, які коригують складність питань на основі відповідей кандидата, дозволяють більш точно виміряти рівень його навичок (Gardner et al., 2021). Інші методи аналізу включають аналіз реакції в реальному часі: під час вирішення завдань ІІІ може аналізувати час реакції, точність та стратегії, що використовує кандидат (Shute, 2011).

Оцінка емоційного інтелекту та соціальних навичок. Емоційний інтелект та соціальні навички є критичними факторами успішності в багатьох ролях, особливо тих, що вимагають командної роботи та взаємодії з клієнтами. Серед методів аналізу - аналіз виразів обличчя та мови тіла: за допомогою комп'ютерного зору ІІІ може аналізувати невербальні сигнали під час відеоінтерв'ю, такі як міміка, жести та постава (Naim et al., 2018). Також використовується сентимент-аналіз мовлення: аналіз тональності та емоційного забарвлення голосу або текстових відповідей кандидата (Poria et al., 2017). Також поширені сценарні симуляції: віртуальні ситуації, в яких кандидат повинен взаємодіяти з віртуальними персонажами, а ІІІ аналізує його поведінку та реакції (Allal-Chérif et al., 2021).

Визначення мотивації та ціннісних орієнтацій. Розуміння мотивації кандидата та його ціннісних орієнтацій допомагає оцінити, наскільки він підходить для конкретної ролі та організаційної культури. Серед методів аналізу - аналіз тексту мотиваційних листів: ІІІ може виявляти ключові теми та мотиви в текстах, що відображають внутрішні спонукання кандидата (Faliagka et al., 2012). Також використовуються опитування з відкритими питаннями: використовуючи NLP, системи можуть аналізувати відповіді на відкриті питання для визначення цінностей та пріоритетів кандидата (Park et al., 2015). Поширений також соціосемантичний аналіз: виявлення зв'язків між словами та поняттями в мовленні кандидата для розуміння його світогляду (Jiang et al., 2022).

Оцінка культурної відповідності та командної сумісності. Важливо оцінити, наскільки кандидат впишеться в існуючу команду та організаційну культуру. Серед методів аналізу - моделі культурної відповідності: алгоритми, що зіставляють особистісні характеристики кандидата з профілем команди або організації (Kristof-Brown et al., 2005). А також соціальні мережі та аналіз зв'язків: вивчення професійних зв'язків кандидата для оцінки його мережевої позиції та потенційного впливу на команду (Gee et al., 2017).

Види стратегій рекрутингу на основі ІІІ. На основі аналізу наукових статей було визначено низку стратегій, що використовують штучний інтелект (ІІІ) у рекрутингу. Ці стратегії демонструють потенціал ІІІ для трансформації

процесів найму, сприяючи автоматизації рутинних завдань, покращенню якості прийняття рішень і підвищенню загальної ефективності рекрутингових практик (Upadhyay&Khandelwal, 2018).

Чат-боти та віртуальні асистенти стали важливими інструментами, які значно полегшують взаємодію між рекрутерами та кандидатами. Такі асистенти працюють у режимі реального часу, надаючи відповіді на запитання, плануючи інтерв'ю та виконуючи первинну оцінку кандидатів (vanEsch et al., 2019). Особливо корисними вони є при масовому наймі, оскільки здатні одночасно обробляти запити від сотень кандидатів (Black&vanEsch, 2020). Наприклад, Koivunen et al. (2022) встановили, що чат-боти не лише зменшують навантаження на рекрутерів, але й покращують досвід кандидатів, забезпечуючи швидкість і точність обробки заявок. Проте існують ризики, пов'язані з недоліками у персоналізації відповідей і можливими технічними збоями.

Автоматизований скринінг резюме за допомогою ШІ дає змогу швидко обробляти велику кількість заявок, відбираючи кандидатів, що відповідають заданим критеріям. Використовуючи алгоритми машинного навчання та обробки природної мови, такі системи можуть витягувати ключову інформацію, зокрема про навички, досвід і кваліфікацію (Deshmukh&Raut, 2024). Це значно скорочує час на ручний аналіз та мінімізує людські помилки. Однак важливо враховувати можливий ризик упередженості, якщо дані для навчання алгоритмів є неповними або нерепрезентативними (Deros&Ryan, 2019).

Прогностична аналітика дозволяє рекрутерам приймати більш обґрунтовані рішення завдяки аналізу історичних даних і прогнозуванню результатів. Наприклад, аналіз попередніх успіхів кандидатів у подібних ролях допомагає визначати їхній потенціал для майбутньої роботи (Wang et al., 2022). Це сприяє зниженню рівня плинності кадрів та поліпшенню довгострокового планування робочої сили. Водночас точність таких прогнозів залежить від якості доступних даних і від уникнення закріплення упереджених практик у моделях (Tambe et al., 2019).

Віртуальні інтерв'ю та аналіз поведінки використовуються для поглибленої оцінки кандидатів на основі їхньої мови, міміки, жестів та інших невербальних сигналів. Наприклад, ШІ-системи аналізують тон голосу, частоту пауз і навіть рівень стресу під час інтерв'ю (Naim et al., 2016). Це забезпечує більш об'єктивну оцінку комунікативних навичок, культурної відповідності та професійної компетенції кандидата. Однак необхідно враховувати культурні особливості, які можуть впливати на результати аналізу, а також дотримання етичних норм щодо приватності даних (Langer et al., 2019).

Гейміфіковане оцінювання стає популярним способом оцінки когнітивних здібностей та особистісних рис кандидатів. Інтерактивні завдання, що імітують ігри, дозволяють оцінювати природні реакції кандидатів у нестандартних ситуаціях (Faliagka et al., 2012). Такі оцінки сприяють зниженню тривожності під час тестування і підвищують залученість кандидатів. Однак важливо забезпечити надійність і валідність таких методів для точного прогнозування професійної

ефективності.

Автоматизація створення описів вакансій із використанням мовних моделей, таких як GPT-4, значно спрощує процес створення текстів вакансій. Моделі аналізують попередні описи вакансій та генерують нові тексти, які враховують специфічні вимоги до ролі та тональність компанії (OpenAI, 2023). Це дозволяє зменшити ризик дискримінації через упереджені формулювання, проте потребує ретельного перегляду та адаптації створених описів.

Аналіз соціальних мереж та онлайн-присутності дає змогу отримувати додаткові відомості про професійний досвід та особисті інтереси кандидата. Використовуючи алгоритми ШІ, роботодавці можуть оцінювати відповідність кандидатів корпоративній культурі або виявляти їхню залученість у професійну спільноту (Kluemper et al., 2016). Проте це піднімає етичні питання щодо приватності даних, оскільки не всі кандидати погоджуються на такий рівень аналізу.

Виявлення та пом'якшення упереджень стало важливою сферою застосування ШІ у рекрутингу. Алгоритми аналізують існуючі патерни у процесах найму та виявляють можливу дискримінацію, наприклад, за віком, статтю чи расою. Завдяки цьому можна коригувати процеси найму, сприяючи більшій інклюзивності (Raghavan et al., 2020). Проте такі системи потребують постійного моніторингу, щоб уникнути нових форм упередженості.

Повторне залучення кандидатів (Talent Rediscovery) допомагає ефективно використовувати бази даних попередніх кандидатів. ШІ-системи аналізують інформацію про кандидатів, які подавали заявки раніше, і знаходять тих, хто відповідає вимогам поточних вакансій (Waddell, 2018). Це скорочує час найму та дозволяє ефективніше використовувати наявні ресурси, проте вимагає регулярного оновлення бази даних.

Прогнозування утримання працівників допомагає аналізувати ймовірність тривалого працевлаштування кандидата у компанії. Використовуючи дані про кар'єрні цілі та залученість, ШІ-системи визначають, чи зможе кандидат довго залишатися в організації (Tambe et al., 2019). Це знижує витрати, пов'язані з плинністю кадрів, але прогнози залишаються ймовірнісними, що потребує обережного підходу.

Оцінка культурної відповідності за допомогою ШІ дозволяє аналізувати цінності кандидата та їхню відповідність корпоративній культурі компанії. Це сприяє підвищенню згуртованості команд і покращенню задоволеності працівників (Kristof-Brown et al., 2005). Водночас, надмірний акцент на культурній відповідності може обмежити різноманітність у команді.

Аналіз розриву в навичках використовується для визначення відповідності компетенцій кандидата вимогам посади та визначення напрямків професійного розвитку. Це допомагає формувати персоналізовані програми адаптації та навчання нових працівників (Strohmeier, 2020). Проте важливо враховувати, що не всі навички можуть бути однаково цінними в різних організаціях або контекстах.

Переваги та виклики застосування ШІ у відборі персоналу

Переваги використання ШІ

Підвищення ефективності та швидкості процесу найму. Застосування ШІ дозволяє автоматизувати рутинні завдання в процесі відбору персоналу, такі як скринінг резюме, планування інтерв'ю та відповіді на запити кандидатів. Це значно скорочує час, необхідний для заповнення вакансій, та дозволяє рекрутерам зосередитися на стратегічних аспектах найму (Upadhyay&Khandelwal, 2018). Алгоритми машинного навчання можуть швидко аналізувати великі обсяги даних, виявляючи найбільш підходящих кандидатів (Black&vanEsch, 2020).

Поліпшення якості прийняття рішень. ШІ надає можливість приймати більш обґрунтовані рішення, базуючись на аналізі даних та прогнозуванні результатів. Прогностична аналітика дозволяє передбачити успішність кандидата на посаді, його відповідність корпоративній культурі та потенціал для розвитку (Tambe et al., 2019). Це зменшує ризики неправильного найму та підвищує загальну ефективність HR-процесів.

Зниження витрат та оптимізація ресурсів. Автоматизація процесів найму за допомогою ШІ призводить до зниження операційних витрат, пов'язаних з рекрутингом. Менша потреба в ручній обробці даних та проведенні первинних інтерв'ю дозволяє оптимізувати використання ресурсів та зосередитися на більш важливих задачах (Geetha&Bhanu, 2018). Крім того, скорочення часу найму може зменшити втрати, пов'язані з вакантними позиціями.

Покращення досвіду кандидатів. ШІ-технології, такі як чат-боти та віртуальні асистенти, забезпечують швидкий зворотний зв'язок та персоналізовану взаємодію з кандидатами (vanEsch et al., 2019). Це підвищує рівень задоволеності кандидатів процесом найму та покращує імідж роботодавця. Крім того, автоматизація дозволяє уникнути людських помилок та упереджень, забезпечуючи більш справедливий та прозорий процес відбору.

Виклики та ризики застосування ШІ

Алгоритмічна упередженість та дискримінація. Одним з основних викликів застосування ШІ у відборі персоналу є ризик алгоритмічної упередженості. Алгоритми можуть відтворювати та навіть підсилювати існуючі соціальні упередження, якщо навчальні дані містять дискримінаційні патерни (Raghavan et al., 2020). Це може призвести до несправедливого відсіювання кандидатів на основі статі, раси, віку або інших захищених характеристик.

Прозорість та інтерпретованість алгоритмів. Складність моделей ШІ, особливо тих, що базуються на глибинному навчанні, може ускладнювати розуміння того, як приймаються рішення (Burrell, 2016). Відсутність прозорості та інтерпретованості алгоритмів може викликати недовіру з боку кандидатів та регуляторів, а також ускладнювати виявлення та виправлення помилок або упереджень.

Етичні та правові питання. Використання ШІ у відборі персоналу піднімає ряд етичних та правових питань. Це включає захист персональних даних, дотримання законодавства про недискримінацію та забезпечення

справедливості процесу найму (Leicht-Deobald et al., 2019). Компанії повинні бути обережними у використанні персональної інформації та забезпечувати відповідність нормативним вимогам.

Вплив ШІ на практику відбору персоналу

Зміни у традиційних підходах до рекрутингу. Інтеграція ШІ кардинально змінює роль HR-фахівців та процеси найму. Традиційні методи відбору, що базуються на ручному аналізі резюме та особистих інтерв'ю, поступаються місцем автоматизованим системам, які здатні швидко та ефективно обробляти великі обсяги даних (Upadhyay&Khandelwal, 2018). Це дозволяє рекрутерам зосередитися на стратегічних аспектах управління талантами та розвитку персоналу.

Наслідки для організацій та кандидатів. Для організацій використання ШІ у відборі персоналу може призвести до підвищення продуктивності, зниження витрат та покращення якості найму (Tambe et al., 2019). Кандидати можуть отримати більш позитивний досвід завдяки швидкому зворотному зв'язку та прозорості процесу. Проте існують занепокоєння щодо справедливості та об'єктивності алгоритмів, а також щодо захисту персональних даних (vanEsch et al., 2019).

Перспективи подальших досліджень

Дослідження ефективності ШІ у різних контекстах. Вивчення впливу ШІ на результати найму в різних галузях та культурах, аналіз довгострокових наслідків використання ШІ у відборі персоналу (Nikolaou, 2021).

Вирішення проблем алгоритмічної упередженості. Розробка методів виявлення та усунення упереджень в алгоритмах, дослідження способів забезпечення справедливості та інклюзивності (Raghavan et al., 2020).

Вивчення впливу ШІ на кандидатський досвід. Аналіз того, як використання ШІ впливає на сприйняття процесу найму кандидатами, їхню задоволеність та готовність рекомендувати компанію іншим (vanEsch et al., 2019).

Етичні та правові аспекти застосування ШІ. Подальше дослідження етичних дилем, пов'язаних з використанням ШІ, та розробка рекомендацій щодо етичного впровадження технологій у HR-практику (Leicht-Deobald et al., 2019).

Застосування ШІ у відборі персоналу відкриває нові можливості для організацій, сприяючи підвищенню ефективності та якості процесу найму. Проте успішне впровадження цих технологій вимагає обережного підходу, врахування етичних та правових аспектів, а також поєднання автоматизованих систем з людською експертизою. Подальші дослідження у сфері організаційної психології допоможуть глибше зрозуміти вплив ШІ на HR-практики та розробити оптимальні стратегії його використання.

Висновки

У результаті проведеного огляду літератури було виявлено, що застосування штучного інтелекту (ШІ) у відборі персоналу стає все більш поширеним і має значний потенціал для трансформації традиційних HR-

процесів. Основні знахідки дослідження включають різноманітність технологій та інструментів ІІІ: сучасні технології ІІІ, такі як машинне навчання, обробка природної мови (NLP), великі мовні моделі (LLMs) та комп'ютерний зір, активно впроваджуються у процеси рекрутингу. Вони дозволяють автоматизувати скринінг резюме, проводити віртуальні інтерв'ю та аналізувати психологічні аспекти кандидатів. Також присутні різноманітні стратегії рекрутингу на основі ІІІ. Використовуються різні підходи до впровадження ІІІ у відбір персоналу, зокрема чат-боти, прогностична аналітика, алгоритми машинного навчання та віртуальні інтерв'ю з аналізом поведінки. Ці стратегії сприяють підвищенню ефективності та покращенню якості процесу найму. Аналіз психологічних аспектів кандидатів, а саме ІІІ-системи здатні оцінювати особистісні риси, когнітивні здібності, емоційний інтелект та мотивацію кандидатів. Це дозволяє глибше розуміти їхню відповідність посаді та організаційній культурі, сприяючи більш обґрунтованим рішенням щодо найму. Серед переваг та викликів застосування ІІІ є підвищення ефективності, зниження витрат, покращення досвіду кандидатів та поліпшення якості прийняття рішень. Водночас, виклики включають алгоритмічну упередженість, відсутність прозорості алгоритмів та етичні та правові питання.

REFERENCES

1. Albert, E. T. (2019). AI in talent acquisition: A review of AI-applications used in recruitment and selection. *Strategic HR Review*, 18(5), 215–221. <https://doi.org/10.1108/shr-04-2019-0024>
2. Allal-Chérif, O., Aránega, A. Y., & Castaño Sánchez, R. C. (2021). Intelligent recruitment: How to identify, select, and retain talents from around the world using artificial intelligence. *Technological Forecasting and Social Change*, 169, 120822. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120822>
3. Arksey, H., & O'Malley, L. (2005). Scoping studies: Towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(1), 19–32. <https://doi.org/10.1080/1364557032000119616>
4. Bersin, J. (2013). Employee retention now a big issue: Why the tide has turned. Bersin by Deloitte, 16, 1–4. <https://www.multibriefs.com/briefs/apta-pps/EmployeeRetention.pdf>
5. Black, J. S., & van Esch, P. (2020). AI-enabled recruiting: What is it and how should a manager use it? *Business Horizons*, 63(2), 215–226. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.12.001>
6. Burrell, J. (2016). How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms. *Big Data & Society*, 3, 205395171562251. <https://doi.org/10.1177/2053951715622512>
7. Cappelli, P., Tavis, A., Burrell, L., Barton, D., Carey, D., & Charan, R. (2018). The new rules of talent management. *Harvard Business Review*. (March), 16–21. <https://www.learn.tribusagile.com/wp-content/uploads/2020/04/HBR-HR-goes-agile-1.pdf>

8. Chamorro-Premuzic, T., Winsborough, D., Sherman, R. A., & Hogan, R. (2016). New talent signals: Shiny new objects or a brave new world? *Industrial and Organizational Psychology*, 9(3), 621–640. <https://doi.org/10.1017/iop.2016.6>
9. Dahlbom, B., & Mathiassen, L. (1997). The future of our profession. *Communications of the ACM*, 40(6), 80–89. <https://doi.org/10.1145/255656.255706>
10. Deros, E., & Ryan, A. M. (2019). When your resume is (not) turning you down: Modelling ethnic bias in resume screening. *Human Resource Management Journal*, 29(2), 113–130. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12217>
11. Deshmukh, A., & Raut, A. (2024). Applying BERT-Based NLP for automated resume screening and candidate ranking. *Annals of Data Science*. <https://doi.org/10.1007/s40745-024-00524-5>
12. Faliagka, E., Tsakalidis, A., & Tzimas, G. (2012). An integrated e-recruitment system for automated personality mining and applicant ranking. *Internet Research*, 22(5), 551–568. <http://dx.doi.org/10.1108/10662241211271545>
13. Gardner, J., O’Leary, M., & Yuan, L. (2021). Artificial intelligence in educational assessment: ‘Breakthrough? Or buncombe and ballyhoo?’ *Journal of Computer Assisted Learning*, 37(5), 1207–1216. <https://doi.org/10.1111/jcal.12577>
14. Gee, L. K., Jones, J., & Burke, M. (2017). Social networks and labor markets: How strong ties relate to job finding on Facebook’s social network. *Journal of Labor Economics*, 35(2), 485–518. <https://www.jstor.org/stable/26553262>
15. Geetha, R., & Bhanu, S. R. D. (2018). Recruitment through artificial intelligence: A conceptual study. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology (IJMET)*, 9(7), 63–70. <http://www.iaeme.com/ijmet/issues.asp?JType=IJMET&VType=9&IType=7>
16. Holm, A. B. (2012). E-recruitment: towards an ubiquitous recruitment process and candidate relationship management. *German Journal of Human Resource Management: Zeitschrift für Personalforschung*, 26(3), 241–259. <https://doi.org/10.1177/239700221202600303>
17. Jiang, H., Beeferman, D., Roy, B., & Roy, D. (2022). CommunityLM: Probing partisan worldviews from language models. *arXiv.org*. <https://arxiv.org/abs/2209.07065>
18. Kluemper, D. H., Mitra, A., & Wang, S. (2016). Social media use in HRM. In M. R. Buckley, J. R. B. Halbesleben, & A. R. Wheeler (Eds.), *Research in Personnel and Human Resources Management* (Vol. 34, pp. 153–207). Emerald Group Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S0742-730120160000034011>
19. Koivunen, S., Ala-Luopa, S., Olsson, T., & Haapakorpi, A. (2022). The march of chatbots into recruitment: Recruiters’ experiences, expectations, and design opportunities. *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*, 31(3), 487–516. <https://doi.org/10.1007/s10606-022-09429-4>
20. Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D., & Johnson, E. C. (2005). Consequences of individual’s fit at work: A meta-analysis of person-job, person-organization, person-group, and person-supervisor fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281–342. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2005.00672.x>
21. Langer, M., König, C. J., & Papathanasiou, M. (2019). Highly automated job

- interviews: Acceptance under the influence of stakes. *International Journal of Selection and Assessment*, 27(3), 217–234. <https://doi.org/10.1111/ijsa.12246>
22. Leicht-Deobald, U., Busch, T., Schank, C., Weibel, A., Schafheitle, S., Wildhaber, I., & Kasper, G. (2022). The challenges of algorithm-based HR decision-making for personal integrity. In *Business and the Ethical Implications of Technology* (pp. 71–86). Cham: Springer Nature Switzerland.
 23. Leicht-Deobald, U., Busch, T., Schank, C., Weibel, A., Schafheitle, S., Wildhaber, I., & Kasper, G. (2019). The challenges of algorithm-based HR decision-making for personal integrity. *Journal of Business Ethics*, 160(2), 377–392. <https://doi.org/10.1007/s10551-019-04204-w>
 24. Naim, I., Tanveer, M. I., Gildea, D., & Hoque, M. E. (2016). Automated analysis and prediction of job interview performance. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 9(2), 191–204.
 25. Naim, I., Tanveer, M. I., Gildea, D., & Hoque, M. E. (2018). Automated analysis and prediction of job interview performance. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 9(2), 191–204. <https://doi.org/10.1109/taffc.2016.2614299>
 26. Nikolaou, I. (2021). What is the role of technology in recruitment and selection?. *The Spanish Journal of Psychology*, 24, 2. <https://doi.org/10.1017/SJP.2021.6>
 27. OpenAI. (2023). GPT-4. <https://openai.com/product/gpt-4>
 28. Park, G., Schwartz, H. A., Eichstaedt, J. C., Kern, M. L., Kosinski, M., Stillwell, D. J., Ungar, L. H., & Seligman, M. E. (2015). Automatic personality assessment through social media language. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(6), 934–952. <https://doi.org/10.1037/pspp0000020>
 29. Poria, S., Cambria, E., Hazarika, D., Majumder, N., Zadeh, A., & Morency, L.-P. (2017). Context-dependent sentiment analysis in user-generated videos. In R. Barzilay, & M.-Y. Kan (Eds.), *The 55th annual meeting of the association for computational linguistics (Vol. 1: Long Papers)* (pp. 873–883). Association for Computational Linguistics. <https://aclanthology.org/P17-1081.mp4>
 30. Raghavan, M., Barocas, S., Kleinberg, J., & Levy, K. (2020, January). Mitigating bias in algorithmic hiring: Evaluating claims and practices. In M. Hildebrandt, C. Castillo, E. Celis, S. Ruggieri, L. Taylor, & G. Zanfir-Fortuna (Eds.), *FAT*’20: Conference on Fairness, Accountability, and Transparency* (pp. 469–481). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3351095.3372828>
 31. Serban, O., Yu, H., & Cao, L. (2017). A cognitive AI-based approach for virtual interview training. In E. André, R. Baker, X. Hu, M. T. Rodrigo, & B. du Boulay (Eds.), *Artificial Intelligence in Education: AIED 2017* (pp. 424–427). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-61425-0_45
 - 32.
 33. Shute, V. J. (2011). Stealth assessment in computer-based games to support learning. *Computer Games and Instruction*, 55(2), 503–524.
 34. Shute, V. J. (2011). Stealth assessment in computer-based games to support learning. In S. Tobias & J. D. Fletcher (Eds.), *Computer Games and Instruction* (pp. 503–524). Information Age Publishing. https://myweb.fsu.edu/vshute/pdf/shute%20pres_h

pdf

35. Strohmeier, S. (2020). Digital human resource management: A conceptual clarification. *German Journal of Human Resource Management: Zeitschrift für Personalforschung*, 34(3), 345–365. <https://doi.org/10.1177/2397002220921131>
36. Tadesse, M. M., Lin, H., Xu, B., & Yang, L. (2018). Personality predictions based on user behavior on the facebook social media platform. *IEEE Access*, 6, 61959–61969. <https://doi.org/10.1109/access.2018.2876502>
37. Tambe, P., Cappelli, P., & Yakubovich, V. (2019). Artificial intelligence in human resources management: Challenges and a path forward. *California Management Review*, 61(4), 15–42. <https://doi.org/10.1177/0008125619867910>
38. Tippins, N. T. (2015). Technology and assessment in selection. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 2(1), 551–582. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091317>
39. Upadhyay, A. K., & Khandelwal, K. (2018). Applying artificial intelligence: Implications for recruitment. *Strategic HR Review*, 17(5), 255–258. <https://doi.org/10.1108/shr-07-2018-0051>
40. van Esch, P., Black, J. S., & Ferolie, J. (2019). Marketing AI recruitment: The next phase in job application and selection. *Computers in Human Behavior*, 90, 215–222. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.09.009>
41. Vrontis, D., Morea, D., Basile, G., Bonacci, I., & Mazzitelli, A. (2021). Consequences of technology and social innovation on traditional business model. *Technological Forecasting and Social Change*, 170, 120877. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120877>
42. Wang, Z., Wei, W., Xu, C., Xu, J., & Mao, X. L. (2022). Person-job fit estimation from candidate profile and related recruitment history with Co-Attention Neural Networks. *Neurocomputing*, 501, 14–24. <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2022.06.012>
43. Woods, S. A., Ahmed, S., Nikolaou, I., Costa, A. C., & Anderson, N. R. (2020). Personnel selection in the digital age: A review of validity and applicant reactions, and future research challenges. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 29(1), 64–77. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2019.1681401>

Відомості про автора

Чайка Ростислав, доцент Кафедри теоретичної та практичної психології, Національний університет “Львівська Політехніка”, Львів, Україна

Chayka Rostyslav, Associate Professor, Department of Theoretical and Practical Psychology, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1979-0738>

E-mail: rchayka@gmail.com

Широкова Ксенія
Іванова Євгенія

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ ТА БЕЗ НИХ

Анотація

Мета дослідження. Брак досліджень теми стресостійкості у осіб з психічними розладами, а також в умовах війни, зумовив вибір наступної мети: вивчити особливості психічного стану та стресостійкості цивільних осіб з психічними розладами в умовах війни у порівнянні з неклінічною вибіркою.

Методи дослідження. Загальна вибірка склала 101 особу, з яких мали психічні розлади 49 осіб. Респонденти заповнили соціо-демографічну анкету та батарею методик для розгорнутого вивчення стресостійкості: Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона, Тест життєстійкості, Шкала задоволеності життям, Опитувальник психічного здоров'я, Шкала інтолерантності до невизначеності. Був проведений аналіз порівняння даних двох незалежних вибірок, кореляційний аналіз та порівняння кореляцій.

Результати та висновки. Обидві групи показали схожі рівні показників за більшістю методик, але різні кореляційні зв'язки. Припущення про те, що особи з психічними розладами можуть інакше розуміти та оцінювати досліджувані конструкти, вимагає подальших досліджень.

Ключові слова: резильєнтність, життєстійкість, стресотійкість, задоволеність життям, інтолерантність до невизначеності, пацієнт, стрес, тривога, депресія, психодіагностика, адаптація, психічне здоров'я, психічні розлади, російсько-українська війна.

Shyrokova Kseniia
Ivanova Yevheniia

RESILIENCE DURING WARTIME: A COMPARATIVE STUDY OF CLINICAL AND NON-CLINICAL POPULATIONS

Abstract

Objective. The lack of research on resilience in individuals with mental disorders, particularly in the context of war, led to the current study. The objective was to examine mental health and resilience of civilians with

mental disorders during wartime, in comparison to a non-clinical sample.

Methods. Total sample of 101 people contained 49 participants diagnosed with mental disorders. In addition to the Sociodemographic questionnaire a list of diagnostic scales was offered in order to comprehensively assess resilience: CD-RISC-10, Hardiness Survey, SWLS, MHAI, IUS-12. Statistical analyses included independent sample comparison, correlation analysis, and comparison of correlations between groups.

Conclusions. Both groups showed relatively similar scores across most scales, however, the associations between measured items varies between groups. Further research is required to check the assumption that individuals with mental disorders may conceptualize and self-assess the given constructs differently.

Keywords: resilience, resilience, stress tolerance, life satisfaction, intolerance to uncertainty, patient, stress, anxiety, depression, psychodiagnostics, adaptation, mental health, mental disorders, Russian-Ukrainian war.

Вступ
Тема стресостійкості чимало вивчалась протягом останніх десятиріч науковцями різних країн, але набула особливої актуальності через російсько-українську війну. З 2022 року багато досліджень українських науковців присвячені стресостійкості військових та цивільних осіб, зв'язків з рівнями вираженості симптомів ПТСР, первинних тривожних та депресивних розладів (Кокун, 2022; Вадзюк & Сас, 2023; Марців, 2023; Фомич та ін., 2024), проте майже не приділяється уваги людям з хронічними психічними розладами, що були наявні до початку повномасштабного вторгнення.

Результати попередніх досліджень закордоном вказують на здебільшого знижений рівень стресостійкості у осіб з психічними розладами у порівнянні з неклінічною вибіркою (Hu et al., 2015). Особливо вразливими є пацієнти з діагнозами, які пов'язані з високою експозицією до стресу, тривожною та афективною симптоматикою, як-от: тривожні, депресивні, біполярні афективні розлади, межовий розлад особистості (Min et al., 2012; Lee et al., 2017). Деякі дослідники вважають, що виникнення психічних розладів в різних випадках може бути як предиктором, так і наслідком зниженої стійкості (Seok et al., 2012; Lara-Cabrera et al., 2021). Не дивлячись на це, так само як і в людей без встановлених діагнозів, стресостійкість осіб з психічними розладами вважається динамічною та такою, яку можна розвинути (Guillén et al., 2021).

Вищий рівень стресостійкості часто пов'язують з кращим психічним здоров'ям (Hu et al., 2015), вищою задоволеністю життям (Eschleman et al., 2010; Chuang et al., 2023), навичками емоційної регуляції (Polizzi & Lynn, 2021), розвиненими адаптивними копінг-стратегіями (Folkman & Moskowitz, 2000; Chen, 2016), нижчою інтолерантністю до невизначеності (Tang, 2019) та ін. Відповідно, результати осіб з психічними розладами показують протилежні тенденції, хоча психотерапевтичне втручання, спрямоване на розвиток стресостійкості, може покращити зазначені показники (Guillén et al., 2021). Проте угорські дослідники

у своїй роботі 2017 року зауважують, що важливою є не лише поведінка людини з розладами чи без у стресових обставинах, а й те, як вона сприймає ці ситуації та оцінює власні дії, тобто самооцінка стресостійкості може не відповідати поведінковій складовій (Fonagy et al., 2017).

Враховуючи описану проблематику та брак досліджень на зазначені теми в ситуації російсько-української війни, було запропоновано наступну мету **дослідження**: виявити особливості психічного стану та стресостійкості цивільних осіб з психічними розладами в умовах війни у порівнянні з неклінічною вибіркою.

Дизайн та методи дослідження

Ця робота представляє частину результатів лонгітюдного дослідження, описані матеріали ґрунтуються на першому зрізі кількісних даних, зібраних прогятом липня-серпня 2022 року. Поставлена мета вимагала кросс-секційного кореляційного дослідження, де вибірковою сукупністю виступили респонденти з вже встановленими психіатричними діагнозами, а контрольною – без. Критеріями включення для всіх учасників стали: вік більше 18 років, українське громадянство, цивільний статус. Цільовими діагнозами були обрані тривожні, депресивні та біполярні афективні розлади, межовий розлад особистості, як пов'язані з високою експозицією до стресу. Для комплексного дослідження особливостей стресостійкості та пов'язаних з нею психологічних конструктів, було обрано наступні **Методи та методики**: Соціо-демографічна анкета; Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона, CD-RISC-10, 2007; Тест життєстійкості, Hardiness Survey, 1984; Шкала задоволеності життям, SWLS, 1985; Опитувальник психічного здоров'я, MHA1, 2021; Шкала інтолерантності до невизначеності, IUS-12, 2007.

Додатково респондентам було запропоновано за Шкалою Лайкерта дати відповіді на 5 запитань, що стосуються переживань, пов'язаних з досвідом війни:

1. Я заздалегідь приготувався та мав чіткий план дій на випадок війни, і цей план спрацював.
2. Я одразу повірив, що це все насправді відбувається.
3. В мене добре виходило поратися зі складними емоціями.
4. Ми з партнером/сім'єю стали набагато більше конфліктувати.
5. Я взагалі не боюсь своєї смерті.

Дані були зібрані за допомогою сервіса Google Forms. Всі респонденти надали інформовану згоду. Статистичний аналіз даних був здійснений у Jamovi (версія 2.5.3.0) та R (версія 2024.12.1+563), був проведений кореляційний аналіз, порівняння результатів незалежних вибірок та порівняння кореляцій.

Характеристика вибірки

Загальна кількість респондентів склала 101 людину. Серед учасників 84 жінки (83.2%) та 17 чоловіків (16.8%) віком від 20 до 50 років, середній вік - 29 років (SD = 5.34). На момент проходження дослідження не мали партнера 49 респондентів (48.5%), перебували у стосунках – 17 (16.8%), у шлюбі – 35 (34.7%). Більшість учасників не мали дітей – 80 (79.2%), решта мали хоча б одну дитину –

21 (20.8%). Вибіркова сукупність респондентів з встановленими психіатричними діагнозами з визначеного діапазону склала 49 осіб (48.5%), контрольна група – 52 (51.5%). Більшість респондентів мала досвід психотерапії – 76 (75.2%).

Результати дослідження

Отримані показники за Шкалою резильєнтності в клінічній групі були дещо нижчими (23.59 ± 6.65), ніж у контрольній (25.94 ± 6.77), і обидві показали значення на межі низького та середнього рівня. Аналогічна тенденція спостерігається за результатами Тесту життєстійкості (клінічна: 62.71 ± 22.97 ; контрольна: 73.08 ± 20.09 ; діапазон 0-135), рівнем задоволеності життям (клінічна: 18.69 ± 6.91 ; контрольна: 21.06 ± 6.76 ; діапазон 5-35), та зворотна з прогностичною тривогою (клінічна: 24.88 ± 6.19 ; контрольна: 22.02 ± 5.92 ; діапазон 7-35) та гнітючою тривогою (клінічна: 16.88 ± 4.68 ; контрольна: 15.37 ± 4.09 ; діапазон 5-25). Обидві групи перетнули скринінговий поріг за підшкалами вираженості депресивних симптомів (клінічна група: 10.2 ± 4.24 ; контрольна: 9.08 ± 4.74 ; поріг ≥ 7) та симптомів ПТСР (клінічна група: 16.37 ± 7.51 ; контрольна: 14.81 ± 8.37 ; поріг ≥ 9). Обидві групи опинилися в межах норми за двома іншими підшкалами МНАІ – симптомів тривоги (клінічна група: 4.94 ± 2.88 ; контрольна: 3.96 ± 2.40 ; поріг ≥ 6) та зловживання алкоголем (клінічна група: 5.10 ± 4.04 ; контрольна: 5.96 ± 3.23 ; поріг ≥ 7), проте клінічна вибірка демонструвала вищий рівень тривоги та нижчий рівень зловживання алкоголем.

Порівняння результатів двох груп, представлені у Таблиці 1, виявили наявність статистично значущих відмінностей із середнім розміром ефекту за такими підшкалами, як залученість ($d = .567$, $p = .005$), прийняття ризику ($d = .642$, $p = .002$), загальна життєстійкість ($rrb = .294$, $p = .011$) та прогностична тривога ($rrb = .268$, $p = .020$). Водночас за більшістю показників – підшкали контролю, резильєнтності, задоволеності життям, вираженості симптомів депресії, ПТСР, зловживання алкоголем, тривоги (МНАІ) та гнітючої тривоги, – різниця між групами не досягла рівня статистичної значущості.

Таблиця 1.
Порівняння результатів за опитувальниками
для двох незалежних вибірок

	Є діагноз		Немає діагнозу		Статистика	df	p	Розмір ефекту	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>					
Залученість	26.16	10	31.54	8.96	t-Студента	2.848	99	.005	d Коена .567
Контроль	22.35	9.62	24.31	8.34	t-Студента	1.096	99	.276	d Коена .218
Прийняття ризику	14.2	5.01	17.23	4.42	t-Студента	3.224	99	.002	d Коена .642
Життєстійкість	62.71	22.97	73.08	20.09	U Манна-Уїтні	899.5	NA	.011	Коефіцієнт кореляції рангу .294
Резильентність	23.59	6.65	25.94	6.77	U Манна-Уїтні	1056	NA	.139	Коефіцієнт кореляції рангу .171
Задоволеність життям	18.69	6.91	21.06	6.76	U Манна-Уїтні	1001	NA	.064	Коефіцієнт кореляції рангу .214
Депресія	10.2	4.24	9.08	4.74	t-Студента	1.256	99	.212	d Коена .250
ПТСР	16.37	7.51	14.81	8.37	U Манна-Уїтні	1405.5	NA	.373	Коефіцієнт кореляції рангу .103
Зловживання алкоголем	5.10	4.04	5.96	3.23	U Манна-Уїтні	1116.5	NA	.283	Коефіцієнт кореляції рангу -.124
Тривога	4.94	2.88	3.96	2.40	U Манна-Уїтні	1498	NA	.125	Коефіцієнт кореляції рангу .176
Прогностична тривога	24.88	6.19	22.02	5.92	U Манна-Уїтні	1615.5	NA	.020	Коефіцієнт кореляції рангу .268
Гнітюча тривога	16.88	4.68	15.37	4.09	t-Студента	1.731	99	.087	d Коена .345

На додаткові запитання у вигляді монополярного диференціалу респонденти двох груп не мали значущої різниці у відповідях крім п'ятого пункту, що стосувався рівня страху перед власною смертю: учасники неклінічної вибірки показали вищий рівень цього страху, хоча сила ефекту є слабкою ($r_{rb} = .254$, $p < .05$), що відображено в Таблиці 2.

Таблиця 2.
Порівняння результатів за додатковими запитаннями
для двох незалежних вибірок

Запитання	Статистика		p	Розмір ефекту	
1. Я заздалегідь приготувався та мав чіткий план дій на випадок війни, і цей план спрацював	U Манна-Уїтні	1157	0.410	Коефіцієнт кореляції рангу	0.092
2. Я одразу повірив, що це все насправді відбувається	U Манна-Уїтні	1224	0.721	Коефіцієнт кореляції рангу	0.040
3. В мене добре виходило поратися зі складними емоціями	U Манна-Уїтні	1177	0.496	Коефіцієнт кореляції рангу	0.077
4. Ми з партнером/сім'єю стали набагато більше конфліктувати	U Манна-Уїтні	1034	0.090	Коефіцієнт кореляції рангу	0.188
5. Я взагалі не боюсь своєї смерті	U Манна-Уїтні	950	0.025	Коефіцієнт кореляції рангу	0.254

З метою оцінки характеру асоціацій між відповідями на опитувальники та додаткові питання обох досліджуваних груп було проведено кореляційний аналіз. Як видно з Таблиці 3, в обох групах спостерігаються виражені та статистично значущі позитивні кореляції між показниками за шкалою задоволеності життям та усіма шкалами життестійкості – залученістю (клінічна група: $\rho = .561$, $p < .001$; контрольна: $\rho = .699$, $p < .001$), контролем (клінічна група: $\rho = .604$, $p < .001$; контрольна: $\rho = .647$, $p < .001$), прийняттям ризику (клінічна група: $\rho = .707$, $p < .001$; контрольна: $\rho = .654$, $p < .001$), загальною життестійкістю (клінічна група: $\rho = .634$, $p < .001$; контрольна: $\rho = .731$, $p < .001$). Незважаючи на те, що задоволеність життям пов'язана з резильєнтністю в обох групах, ця асоціація є помітно слабшою серед осіб з діагнозом ($\rho = .321$, $p = .025$), ніж у неклінічній вибірці ($\rho = .600$, $p < .001$). Подібна тенденція, але вже з негативним кореляційним зв'язком, простежується і між задоволеністю життям та рівнем вираженості депресивних симптомів: респонденти з діагнозами показують слабшу кореляцію ($\rho = -.364$, $p = .010$), ніж учасники без ($\rho = -.610$, $p < .001$).

Таблиця 3.
Кореляційний аналіз задоволеності життям по двох групах

			Залученість	Контроль	Прийняття ризику	Життестійкість	Резильєнтність	Задоволеність життям
Задоволеність життям	Є діагноз	ρ -Спірмена	.561 ***	.604 ***	.707 ***	.634 ***	.321 *	—
		df	47	47	47	47	47	—
		p	< .001	< .001	< .001	< .001	0.025	—
	Немає діагнозу	ρ -Спірмена	.699 ***	.647 ***	.654 ***	.731 ***	.600 ***	—
		df	50	50	50	50	50	—
		p	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001	—
Депресія	Є діагноз	ρ -Спірмена	-.513 ***	-.419 **	-.373 **	-.490 ***	-.399 **	-.364 *
		df	47	47	47	47	47	47
		p	< .001	0.003	0.008	< .001	0.004	0.01
	Немає діагнозу	ρ -Спірмена	-.510 ***	-.642 ***	-.561 ***	-.620 ***	-.501 ***	-.610 ***
		df	50	50	50	50	50	50
		p	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001	< .001

У Таблиці 4 представлено асоціації між субшкалою тривоги (МНАІ) та іншими конструктами, що суттєво відрізняються між вибірками. Так, у групі без діагнозів спостерігається сильна та статистично значуща негативна кореляція між тривогою (МНАІ) та загальною життестійкістю ($\rho = -.506$, $p < .001$), її субшкалами контролю ($\rho = -.572$, $p < .001$) та прийняття ризику ($\rho = -.457$, $p < .001$), а також з задоволеністю життям ($\rho = -.568$, $p < .001$), на відміну від групи з діагнозами, де значущі зв'язки між цими конструктами відсутні: загальна життестійкість ($\rho = -.266$, $p = .065$), субшкала контролю ($\rho = -.226$, $p = .119$), прийняття ризику ($\rho = -.141$, $p = .334$), задоволеність життям ($\rho = -.250$, $p = .083$). Щодо конструкту прогностичної тривоги (IUS-12) наявні схожі зв'язки: у неклінічній вибірці

виявлено значущі кореляції з усіма показниками опитувальника життестійкості – залученістю ($\rho = -.325$, $p = .019$), контролем ($\rho = -.322$, $p = .020$), прийняттям ризику ($\rho = -.532$, $p < .001$), загальною життестійкістю ($\rho = -.385$, $p = .005$), тоді як у групі з діагнозами ці зв'язки або відсутні, або є слабшими – залученість ($\rho = -.045$, $p = .759$), контроль ($\rho = -.102$, $p = .484$), прийняття ризику ($\rho = -.303$, $p = .034$), загальна життестійкість ($\rho = -.136$, $p = .352$). Кореляція між гнітючою тривогою (IUS-12) та задоволеністю життям у групі без діагнозів ($\rho = -.431$, $p = .001$) є дещо нижчою, ніж у клінічній вибірці ($\rho = -.555$, $p < .001$). Важливо відзначити, що в контрольній групі існує статистично значущий зв'язок між загальною тривогою (MHA1) та гнітючою тривогою (IUS-12) ($\rho = .476$, $p < .001$), який не спостерігається у групі з діагнозами ($\rho = .183$, $p = 0.207$).

Таблиця 4.
Кореляційний аналіз конструктів тривоги по двох групах

			Залученість	Контроль	Прийняття ризику	Життестійкість	Результативність	Задоволеність життям	Депресія	ПТСР	Тривога
Тривога	Є діагноз	ρ -Спірмена	-0.278	-0.226	-0.141	-0.266	-0.283 *	-0.250	0.651 ***	0.698 ***	—
		df	47	47	47	47	47	47	47	47	—
		p	0.053	0.119	0.334	0.065	0.049	0.083	< .001	< .001	—
	Немає діагнозу	ρ -Спірмена	-0.383 **	-0.572 ***	-0.457 ***	-0.506 ***	-0.352 *	-0.568 ***	0.734 ***	0.762 ***	—
		df	50	50	50	50	50	50	50	50	—
		p	0.005	< .001	< .001	< .001	0.01	< .001	< .001	< .001	—
Прогностична тривога	Є діагноз	ρ -Спірмена	-0.045	-0.102	-0.303 *	-0.136	-0.156	-0.077	0.238	0.236	-0.061
		df	47	47	47	47	47	47	47	47	47
		p	0.759	0.484	0.034	0.352	0.285	0.597	0.099	0.102	0.675
	Немає діагнозу	ρ -Спірмена	-0.325 *	-0.322 *	-0.532 ***	-0.385 **	-0.144	-0.24	0.214	0.226	0.218
		df	50	50	50	50	50	50	50	50	50
		p	0.019	0.02	< .001	0.005	0.31	0.087	0.127	0.107	0.121
Гнітюча тривога	Є діагноз	ρ -Спірмена	-0.496 ***	-0.585 ***	-0.643 ***	-0.599 ***	-0.351 *	-0.555 ***	0.494 ***	0.507 ***	0.183
		df	47	47	47	47	47	47	47	47	47
		p	< .001	< .001	< .001	< .001	0.013	< .001	< .001	< .001	0.207
	Немає діагнозу	ρ -Спірмена	-0.561 ***	-0.649 ***	-0.609 ***	-0.634 ***	-0.372 **	-0.431 **	0.571 ***	0.632 ***	0.476 ***
		df	50	50	50	50	50	50	50	50	50
		p	< .001	< .001	< .001	< .001	0.007	0.001	< .001	< .001	< .001

Аналіз взаємозв'язків між відповідями на додаткові запитання та результатами опитувальників наданий у Таблиці 5 та включає лише перші три пункти, оскільки

інші два не показали значущих кореляцій з жодним з конструктів. Перше питання, яке стосується підготовки до ймовірного початку повномасштабної війни, продемонструвало статистично значущу кореляцію середньої сили з показником залученості у клінічній групі ($\rho = .387, p = .006$), проте відсутність значущих зв'язків у контрольній ($\rho = .236, p = .092$). Також суттєва різниця між групами спостерігається у зв'язках, пов'язаних з відповіддю на друге запитання про те, чи одразу людина повірила у початок війни: у клінічній вибірці наявний значущий зв'язок між відповіддю на це запитання та усіма конструктами життестійкості – залученістю ($\rho = .507, p < .001$), контролем ($\rho = .366, p = .01$), прийняттям ризику ($\rho = .359, p = .011$), загальною життестійкістю ($\rho = .460, p < .001$), – а також задоволеністю життям ($\rho = .291, p = .043$), вираженістю симптомів депресії ($\rho = -.384, p = .007$) та гнітючої тривоги ($\rho = -.287, p = .045$), тоді як у неклінічній вибірці сила кореляцій є слабкою та статистично незначущою. Третій пункт, де респонденти оцінювали свою здатність справлятися зі складними емоціями, виявив значущі зв'язки з усіма шкалами життестійкості, резильєнтністю, задоволеністю життям та депресією в обох групах, хоча сила кореляцій різнилась: у клінічній вибірці спостерігаються сильніші зв'язки з конструктами життестійкості: залученістю (клінічна група: $\rho = .426, p = .002$; контрольна: $\rho = .340, p = .014$), контролем (клінічна група: $\rho = .417, p = .003$; контрольна: $\rho = .329, p = .017$), прийняттям ризику (клінічна група: $\rho = .420, p = .003$; контрольна: $\rho = .322, p = .020$), загальною життестійкістю (клінічна група: $\rho = .426, p = .002$; контрольна: $\rho = .368, p = .007$), – та слабші із задоволеністю життям (клінічна група: $\rho = .290, p = .043$; контрольна: $\rho = .477, p < .001$) та підшкалою депресії (клінічна група: $\rho = -.359, p = .011$; контрольна: $\rho = -.541, p < .001$). Зв'язок відповіді на це запитання з гнітючою тривогою є значущим із середньою силою лише у клінічній вибірці (клінічна група: $\rho = -.406, p = .004$; контрольна: $\rho = -.230, p < .001$).

Таблиця 5.

Кореляційний аналіз додаткових запитань по двох групах

			Залученість	Контроль	Прийняття ризику	Життєстійкість	Резильєнтність	Задоволеність життям	Депресія	Гнітюча тривога
1. Я заздалегідь приготував я та мав чіткий план дій на випадок війни, і цей план спрацював	Є діагноз	р-Спирмена	0.387 **	0.239	0.132	0.273	0.057	0.231	-0.157	-0.141
		df	47	47	47	47	47	47	47	47
		p	0.006	0.098	0.367	0.058	0.697	0.11	0.28	0.332
	Немає діагнозу	р-Спирмена	0.236	0.174	0.210	0.245	0.122	0.271	-0.146	-0.117
		df	50	50	50	50	50	50	50	50
		p	0.092	0.217	0.134	0.080	0.388	0.052	0.301	0.409
2. Я одразу повірив, що це все насправді відбувається	Є діагноз	р-Спирмена	0.507 ***	0.366 **	0.359 *	0.460 ***	0.206	0.291 *	-0.384 **	-0.287 *
		df	47	47	47	47	47	47	47	47
		p	< .001	0.01	0.011	< .001	0.156	0.043	0.007	0.045
	Немає діагнозу	р-Спирмена	0.242	0.14	0.074	0.187	0.15	0.257	-0.229	-0.201
		df	50	50	50	50	50	50	50	50
		p	0.084	0.322	0.601	0.184	0.288	0.065	0.102	0.154
3. В мене добре виходило поратися зі складними емоціями	Є діагноз	р-Спирмена	0.426 **	0.417 **	0.420 **	0.426 **	0.540 ***	0.290 *	-0.359 *	-0.406 **
		df	47	47	47	47	47	47	47	47
		p	0.002	0.003	0.003	0.002	< .001	0.043	0.011	0.004
	Немає діагнозу	р-Спирмена	0.340 *	0.329 *	0.322 *	0.368 **	0.578 ***	0.477 ***	-0.541 ***	-0.230
		df	50	50	50	50	50	50	50	50
		p	0.014	0.017	0.02	0.007	< .001	< .001	< .001	0.101

З метою статистичного порівняння кореляцій між групами був використаний z-перетворення Фішера для коефіцієнтів кореляцій, результати якого можна побачити у Таблиці 6. Значуща різниця у силі кореляцій між двома групами респондентів з усіх зазначених попередньо пар конструктів виявилась лише між тривогою (МНАІ) та контролем (тест Життєстійкості) ($z = 2.050$, $p < 0.05$). Пара тривога (МНАІ) - задоволеність життям ($z = 1.893$, $p = 0.058$) має наближене до порогового значення p , але не перетинає його. За силою кореляцій між відповідями на 3 додаткові запитання та шкали методик тест не показав значущої різниці в жодній з пар конструктів.

Таблиця 6.
Порівняння кореляцій між групами

Конструкт 1	Конструкт 2	z-Фішера	p
Задоволеність життям	Резильєнтність	-1.757	0.079
Задоволеність життям	Депресія	1.597	0.110
Тривога (МНАІ)	Контроль	2.050	0.040*
Тривога (МНАІ)	Прийняття ризику	1.715	0.086
Тривога (МНАІ)	Загальна життєстійкість	1.388	0.165
Тривога (МНАІ)	Задоволеність життям	1.893	0.058
Прогностична тривога	Залученість	1.422	0.155
Прогностична тривога	Контроль	1.128	0.259
Прогностична тривога	Прийняття ризику	1.361	0.174
Прогностична тривога	Загальна життєстійкість	1.312	0.190
Гнітюча тривога	Задоволеність життям	-0.803	0.422
Гнітюча тривога	Тривога (МНАІ)	-1.619	0.105
1. Я заздалегідь приготувався та мав чіткий план дій на випадок війни, і цей план спрацював	Залученість	0.815	0.415
	Залученість	1.519	0.129
	Контроль	1.176	0.239
	Прийняття ризику	1.467	0.142
	Життєстійкість	1.496	0.135
2. Я одразу повірив, що це все насправді відбувається	Депресія	-0.834	0.404
	Гнітюча тривога	-0.458	0.647
	Залученість	0.493	0.622
	Контроль	0.500	0.617
	Прийняття ризику	0.556	0.578
3. В мене добре виходило поратися зі складними емоціями	Життєстійкість	0.341	0.733
	Резильєнтність	-0.273	0.785
	Задоволеність життям	-1.080	0.280
	Депресія	1.122	0.262
	Гнітюча тривога	-0.956	0.339

Обговорення результатів дослідження

Аналіз результатів проведеного дослідження дозволяє описати певні особливості психічного стану та стресостійкості цивільних осіб з психічними розладами в умовах війни у порівнянні з неклінічною вибіркою. Згідно з іншими дослідженнями (Hu et al., 2015), люди з психічними розладами загалом мають нижчі рівні стресостійкості і нижчі показники пов'язаних з нею феноменів, тож можна було очікувати подібну тенденцію так само в умовах війни, тож відсутність суттєвої різниці між показниками обох груп за більшістю методик стала неочікуваним результатом. Варто зазначити, що в умовах стресу воєнних дій показники неклінічної вибірки могли виявитись зниженими, але відповідно

до інших досліджень, вони мали все одно бути суттєво вищі, ніж в клінічній групі. Тим не менш, обидві групи отримали дуже близькі результати не лише за резильєнтністю, а і за супутніми явищами: задоволеністю життям, рівнями симптомів депресії, ПТСР, зловживання алкоголем, тривоги (МНАІ) та гнітючої тривоги (IUS-12). Значущі відмінності між показниками прогностичної тривоги та загальної життєстійкості мають слабкий ефект. Але варто зауважити, що значуща різниця з середнім ефектом у залученості та прийнятті ризику між групами свідчить про те, що, по-перше, клінічна вибірка відчуває значно меншу дотичність до світу та суспільства, а також здатність побачити у стресових подіях можливість особистісного зростання, що є логічним, адже люди з розладами часто мають складний досвід соціалізації та травматизації і менший оптимізм (Rius-Ottenheim et al., 2012; Zarse et al., 2019). По-друге, за підшкалою контролю результати є близькими, тобто обидві групи відчувають однакову спроможність впливати на ситуацію, здатність діяти, що суперечить висновкам інших досліджень (Ayed et al., 2018).

Порівняння відповідей на додаткові запитання продемонструвало менший рівень страху власної смерті у клінічній вибірці, проте з слабкою силою ефекту. Це потенційно може бути пов'язано з симптомами наявних розладів, які часто супроводжуються темою смерті, суїцидальною поведінкою та тривогою (Gili et al., 2018; Fu et al., 2023), тоді як респонденти без розладів, можливо, вперше зіткнулися з подібним переживанням та ризиком. При цьому, виходячи з результатів інших питань, групи не показують значущих відмінностей за пунктами саморегуляції складних емоцій, підготовки плану перед початком вторгнення, спроможності повірити у реальність війни та збільшення конфліктів з близькими, а середні результати за цими пунктами дуже близькі.

Особливої уваги також заслуговує кореляційний аналіз різних пар конструктів між групами. Як було зазначено в теоретичній частині, в багатьох наукових працях резильєнтність показала позитивну кореляцію і часто була предиктором психологічного добробуту людини за різними показниками. Контрольна група в нашому дослідженні також виявила подібні результати, тоді як у клінічній групі вони відрізнялись як у значущості, так і у силі. Відповідно, розуміння та сприйняття досліджуваних психологічних феноменів нашими респондентами з діагнозами не збігається з результатами більшості наукових робіт (Hu et al., 2015; Ayed et al., 2018). Найбільша узгодженість у значущості та силі зв'язків між групами зафіксовані для підшкал інтолерантності до невизначеності: прогностична тривога в обох вибірках не корелювала з резильєнтністю, задоволеністю життям, симптомами депресії та ПТСР та тривогою (МНАІ). При цьому, з загальною життєстійкістю та її складовими – залученістю та контролем – наявні середні зворотні зв'язки, а сильні – з прийняттям ризику – лише у контрольній групі. Гнітюча тривога, навпаки, показала однаково значущі сильні зв'язки майже з усіма іншими шкалами – залученість, контроль, прийняття ризику, загальна життєстійкість, задоволеність життям, симптоми депресії та ПТСР – для обох груп. Однак те, що шкала тривоги (МНАІ) показала різницю

між кореляціями в групах, особливо з конструктом гнітючої тривоги (IUS-12), де лише контрольна група мала зв'язки, ставить під питання те, наскільки особи з діагнозами можуть інакше сприймати ці, в певній мірі, схожі поняття. На додачу клінічна група виявила слабші, порівняно з контрольною групою, кореляції між задоволеністю життям та резильєнтністю, задоволеністю життям і вираженістю симптомів депресії, тобто самооцінка якості свого життя може не так узгоджуватись з рівнем резильєнтності та наявністю депресивного стану (Lee et al., 2013).

Порівняння кореляцій між додатковими запитаннями та результатами опитувальників також виявило цікаві знахідки. Так підготовка до потенційного початку війни позитивно корелювала з залученістю лише у клінічній групі. До того ж пункт про те, наскільки швидко людина повірила, що війна дійсно почалась, корелював з всіма шкалами життестійкості, задоволеністю життям та зворотно з симптомами депресії. Можна припустити, що такий зв'язок пояснюється більшою схильністю до негативного мислення у осіб з діагнозами, і, коли негативний прогноз початку повномасштабного вторгнення справдився, з'явилося більше відчуття відповідності реальності та тривожних очікувань. При цьому самооцінка того, наскільки респонденти могли поратися зі складними емоціями, здебільшого показала узгодженість з шкалами життестійкості, резильєнтності, задоволеності життям, депресії між групами, але ці зв'язки різні за силою та значущістю.

Враховуючи всі наведені спостереження можна зробити припущення, що наші респонденти з діагнозами мають такі уявлення про своє ментальне здоров'я, стан та стресостійкість, які можуть не збігатися з результатами інших досліджень. Це може бути пояснено в першу чергу характером та вираженістю симптоматики їхніх захворювань на момент участі у дослідженні. Хоча не можна забувати, що феномен стресостійкості досі не є сталим у науковій спільноті і вимагає подальших досліджень та вдосконалення інструментарію вимірювання (Ayed et al., 2018; Ungar & Theron, 2019; Georgoulas-Sherry & Kelly, 2019). Водночас поглибленого вивчення вимагає роль війни, яка може інакше впливати на клінічну вибірку, ніж на людей без діагнозів. Також важливим фактором виступає досвід психотерапії неуточненої тривалості та ефективності – більшість осіб з психіатричними діагнозами отримують рекомендацію звернутись до психотерапевта, або протягом психотерапії усвідомлюють необхідність звернення до психіатра. Наявність деструктивного впливу симптомів, які погіршують якість життя і змушують звернутись по допомогу, може стати так само мотивацією до змін. У випадку успішної терапії такі люди часто розвивають нові копінг-стратегії, щоб поратись зі своїми труднощами, але при цьому вчаться свідомо приймати наявність розладу та його проявів (Reichenberg & Seligman, 2016). Можна припустити, наприклад, що людина з тривожно-депресивним розладом може переживати депресивний епізод і за опитувальниками отримувати високі бали, але при цьому мати високий рівень задоволеності життям, оскільки процес переживання депресивних симптомів проходить з використанням нових

копінгів та когнітивних установок і для самої людини суттєво відрізняється від попереднього досвіду. В тому числі можливо, що особи з тривалим досвідом психічних розладів можуть мати поглиблені знання про власну стресостійкість, оскільки усвідомлюють власну вразливість, але мають свідомо розвинені навички подолання, що працює як своєрідний ефект “вакцинації” (Scali et al., 2012).

Однак причиною подібних результатів так само можуть бути обмеження представленої роботи. Зокрема, вибірка є неоднорідною щодо впливу воєнних дій на учасників: перебування в країні чи за кордоном, наявність близьких, які беруть участь у воєнних діях, які зазнали поранень, втрати чи пошкодження майна тощо. Оскільки клінічна група включала в себе осіб з декількома діагнозами, які мають різний перебіг та динаміку, неможливо з впевненістю сказати, що ці висновки надійні та репрезентативні. Не було враховано інтенсивність симптоматики, анамнез захворювання (тривалість, час встановлення діагнозу), ефективність фармакологічного лікування та психотерапії. Коморбідність також є потенційним ускладнюючим фактором. Можливе спотворення відповідей внаслідок проявів розладів та індивідуальних особливостей самооцінки здатності до адаптації, рівня задоволеності життям тощо. Крім того, не можна виключати можливість наявності недіагностованих розладів або схильності до них у контрольній групі.

ВИСНОВКИ

Таким чином, цим дослідженням виявлено неочікувано близькі рівні стресостійкості, психічного здоров'я, задоволеності життям та інтолерантності до невизначеності респондентів з діагнозами та без, а також відмінні зв'язки між цими конструктами, які можуть означати різне розуміння та зміст досліджуваних понять клінічною та контрольною вибірками. Для уточнення виявлених спостережень пропонуються дослідження з більшою вибіркою, де клінічна група буде поділена за конкретними діагнозами, з зазначенням їх тривалості та важкості, досвіду психотерапії, врахуванням впливу війни, а також з залученням якісних даних для аналізу концептуальних уявлень про зазначені поняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вадзюк, С. Н., & Сас, В. В. (2023). Стан депресії і тривоги у військових із різною стресостійкістю. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*, (3), 46–55. <https://doi.org/10.11603/1811-2471.2023.v.i3.14074>
2. Кокун, О.М. (2022). Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни». Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
3. Фомич, М. В., Чистовська, Ю. Ю., Біла, О. Г., & Куліш, О. В. (2024). Психологічна резильєнтність особистості в умовах війни. ЧНУ імені Б. Хмельницького.
4. Ayed, N., Toner, S., & Priebe, S. (2018). Conceptualizing resilience in adult mental health literature: A systematic review and narrative synthesis. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 92(3), 299-341. <https://doi.org/10.1111/ppt.12345>

org/10.1111/papt.12185

5. Chen, C. (2016). The role of resilience and coping styles in subjective well-being among Chinese university students. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 25(3), 377–387. <https://doi.org/10.1007/s40299-016-0274-5>
6. Chuang, S. P., Wu, J. Y. W., & Wang, C. S. (2023). Resilience and Quality of Life in People with Mental Illness: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 19, 507–514. <https://doi.org/10.2147/NDT.S392332>
7. Eschleman, K. J., Bowling, N. A., & Alarcon, G. M. (2010). A meta-analytic examination of hardiness. *International Journal of Stress Management*, 17(4), 277–307. <https://doi.org/10.1037/a0020476>
8. Folkman, S., & Moskowitz, J. T. (2000). Positive affect and the other side of coping. *The American psychologist*, 55(6), 647–654. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.55.6.647>
9. Fonagy, P., Luyten, P., Allison, E., & Campbell, C. (2017). What we have changed our minds about: Part 1. Borderline personality disorder as a limitation of resilience. *Borderline personality disorder and emotion dysregulation*, 4, 11. <https://doi.org/10.1186/s40479-017-0061-9>
10. Fu, X.-L., Qian, Y., Jin, X.-H., Yu, H.-R., Wu, H., Du, L., Chen, H.-L., & Shi, Y.-Q. (2023). Suicide rates among people with serious mental illness: a systematic review and meta-analysis. *Psychological Medicine*, 53(2), 351–361. <https://doi.org/10.1017/S0033291721001549>
11. Georgoulas Sherry, V., & Kelly, D. R. (2019). Resilience, Grit, and Hardiness: Determining the Relationships amongst These Constructs through Structural Equation Modeling Techniques. *Journal of Positive Psychology and Wellbeing*, 3, 165–178.
12. Gili, M., Castellví, P., Vives, M., de la Torre-Luque, A., Almenara, J., Blasco, M. J., Cebrià, A., Gabilondo, A., Pérez-Ara, A., Miranda-Mendizábal, A., Lagares, C., Parés-Badell, O., Piqueras, J., Rodríguez-Jiménez, T., Rodríguez-Marín, J., Soto-Sanz, V., Alonso, J., & Roca, M. (2018). Mental disorders as risk factors for suicidal behavior in young people: a meta-analysis and systematic review of longitudinal studies. *Journal of Affective Disorders*, 245, 152–162. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.10.115>
13. Guillén, V., Tormo, M.E., Fonseca-Baeza, S., Botella, C., Baños, R., García-Palacios, A., & Marco, J. H. (2021). Resilience as a predictor of quality of life in participants with borderline personality disorder before and after treatment. *BMC Psychiatry*, 21(305), 305. <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03312-0>
14. Hu, T., Zhang, D., & Wang, J. (2015). A meta-analysis of the trait resilience and mental health. *Personality and Individual Differences*, 76, 18–27. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.11.039>
15. Lara-Cabrera, M. L., Betancort, M., Muñoz-Rubilar, C. A., Rodríguez Novo, N., & De las Cuevas, C. (2021). The Mediating Role of Resilience in the Relationship between Perceived Stress and Mental Health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(18), 9762. <https://doi.org/10.3390/ijerph18189762>

16. Lee, D., Cha, B., Park, C. S., Kim, B. J., Lee, C. S., Lee, S. J., Seo, J. Y., Cho, Y. A., Ha, J. H., & Choi, J. W. (2017). Effects of resilience on quality of life in patients with bipolar disorder. *Journal of affective disorders*, 207, 434–441. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.08.075>
17. Lee, J. H., Nam, S. K., Kim, A.-R., Kim, B., Lee, M. Y., & Lee, S. M. (2013). Resilience: A Meta-Analytic Approach. *Journal of Counseling & Development*, 91(3), 269–279. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2013.00095.x>
18. Min, J. A., Jung, Y. E., Kim, D. J., Yim, H. W., Kim, J. J., Kim, T. S., Lee, C. U., Lee, C., & Chae, J. H. (2013). Characteristics associated with low resilience in patients with depression and/or anxiety disorders. *Quality of life research : an international journal of quality of life aspects of treatment, care and rehabilitation*, 22(2), 231–241. <https://doi.org/10.1007/s11136-012-0153-3>
19. Polizzi, C. P., & Lynn, S. J. (2021). Regulating Emotionality to Manage Adversity: A Systematic Review of the Relation Between Emotion Regulation and Psychological Resilience. *Cognitive Therapy and Research*, 45(4), 577–597. <https://doi.org/10.1007/s10608-020-10186-1>
20. Reichenberg, L. W., & Seligman, L. (2016). *Selecting effective treatments: A comprehensive, systematic guide to treating mental disorders*. John Wiley & Sons.
21. Rius-Ottenheim, N., van der Mast, R.C., Zitman, F.G., Giltay, E.J. (2012). The Role of Dispositional Optimism in Physical and Mental Well-Being. In: Efklides, A., Moraitou, D. (eds) *A Positive Psychology Perspective on Quality of Life*. Social Indicators Research Series (pp. 149–173). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4963-4_9
22. Seok, J. H., Lee, K. U., Kim, W., Lee, S. H., Kang, E. H., Ham, B. J., Yang, J. C., & Chae, J. H. (2012). Impact of early-life stress and resilience on patients with major depressive disorder. *Yonsei medical journal*, 53(6), 1093–1098. <https://doi.org/10.3349/ymj.2012.53.6.1093>
23. Scali, J., Gandubert, C., Ritchie, K., Soulier, M., Ancelin, M. L., & Chaudieu, I. (2012). Measuring resilience in adult women using the 10-items Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Role of trauma exposure and anxiety disorders*. *PloS one*, 7(6), 0039879. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0039879>
24. Tang, W. K. (2019). Resilience and Self-Compassion Related with Achievement Emotions, Test Anxiety, Intolerance of Uncertainty, and Academic Achievement. *Psychological Studies*, 64, 92–102. <https://doi.org/10.1007/s12646-019-00482-6>
25. Ungar, M., & Theron, L. (2019). Resilience and mental health: how multisystemic processes contribute to positive outcomes. *The Lancet Psychiatry*, 7(5), 441–448. [https://doi.org/10.1016/s2215-0366\(19\)30434-1](https://doi.org/10.1016/s2215-0366(19)30434-1)
26. Zarse, E. M., Neff, M. R., Yoder, R., Hulvershorn, L., Chambers, J. E., & Chambers, R. A. (2019). The adverse childhood experiences questionnaire: Two decades of research on childhood trauma as a primary cause of adult mental illness, addiction, and medical diseases. *Cogent Medicine*, 6(1), 1581447. <https://doi.org/10.1080/2331205x.2019.1581447>

REFERENCES

1. Vadziuk, S. N., & Sas, V. V. (2023). Stan depresii i tryvohy u viys'kovykh iz riznoyu stresostiikystyu [Depression and Anxiety in Military Personnel with Different Levels of Resilience]. *Zdobutky klinichnoi i eksperimentalnoi medytsyny*, (3), 46–55. <https://doi.org/10.11603/1811-2471.2023.v.i3.14074>
2. Kokun, O. (2022). Vseukrainske opytuvannya «Tvoya zhyttiistykist' v umovakh viyny» [Nationwide Survey «Your Resilience in Wartime Conditions»]. Instytut psykholohiyi imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrayiny.
3. Fomych, M. V., Chystovska, Yu. Yu., Bila, O. H., & Kulish, O. V. (2024). Psykholohichna rezyl'yentnist' osobystosti v umovakh viyny [Psychological Resilience of the Individual in the Conditions of War]. *ChNU imeni B. Khmel'nyts'koho*.
4. Ayed, N., Toner, S., & Priebe, S. (2018). Conceptualizing resilience in adult mental health literature: A systematic review and narrative synthesis. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 92(3), 299–341. <https://doi.org/10.1111/papt.12185>
5. Chen, C. (2016). The role of resilience and coping styles in subjective well-being among Chinese university students. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 25(3), 377–387. <https://doi.org/10.1007/s40299-016-0274-5>
6. Chuang, S. P., Wu, J. Y. W., & Wang, C. S. (2023). Resilience and Quality of Life in People with Mental Illness: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 19, 507–514. <https://doi.org/10.2147/NDT.S392332>
7. Eschleman, K. J., Bowling, N. A., & Alarcon, G. M. (2010). A meta-analytic examination of hardiness. *International Journal of Stress Management*, 17(4), 277–307. <https://doi.org/10.1037/a0020476>
8. Folkman, S., & Moskowitz, J. T. (2000). Positive affect and the other side of coping. *The American psychologist*, 55(6), 647–654. <https://doi.org/10.1037//0003-066x.55.6.647>
9. Fonagy, P., Luyten, P., Allison, E., & Campbell, C. (2017). What we have changed our minds about: Part 1. Borderline personality disorder as a limitation of resilience. *Borderline personality disorder and emotion dysregulation*, 4, 11. <https://doi.org/10.1186/s40479-017-0061-9>
10. Fu, X.-L., Qian, Y., Jin, X.-H., Yu, H.-R., Wu, H., Du, L., Chen, H.-L., & Shi, Y.-Q. (2023). Suicide rates among people with serious mental illness: a systematic review and meta-analysis. *Psychological Medicine*, 53(2), 351–361. <https://doi.org/10.1017/S0033291721001549>
11. Georgoulas Sherry, V., & Kelly, D. R. (2019). Resilience, Grit, and Hardiness: Determining the Relationships amongst These Constructs through Structural Equation Modeling Techniques. *Journal of Positive Psychology and Wellbeing*, 3, 165–178.
12. Gili, M., Castellví, P., Vives, M., de la Torre-Luque, A., Almenara, J., Blasco, M. J., Cebrià, A., Gabilondo, A., Pérez-Ara, A., Miranda-Mendizábal, A., Lagares, C., Parés-Badell, O., Piqueras, J., Rodríguez-Jiménez, T., Rodríguez-Marín, J., Soto-

- Sanz, V., Alonso, J., & Roca, M. (2018). Mental disorders as risk factors for suicidal behavior in young people: a meta-analysis and systematic review of longitudinal studies. *Journal of Affective Disorders*, 245, 152–162. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.10.115>
13. Guillén, V., Tormo, M.E., Fonseca-Baeza, S., Botella, C., Baños, R., García-Palacios, A., & Marco, J. H. (2021). Resilience as a predictor of quality of life in participants with borderline personality disorder before and after treatment. *BMC Psychiatry*, 21(305), 305. <https://doi.org/10.1186/s12888-021-03312-0>
 14. Hu, T., Zhang, D., & Wang, J. (2015). A meta-analysis of the trait resilience and mental health. *Personality and Individual Differences*, 76, 18–27. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.11.039>
 15. Lara-Cabrera, M. L., Betancort, M., Muñoz-Rubilar, C. A., Rodríguez Novo, N., & De las Cuevas, C. (2021). The Mediating Role of Resilience in the Relationship between Perceived Stress and Mental Health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(18), 9762. <https://doi.org/10.3390/ijerph18189762>
 16. Lee, D., Cha, B., Park, C. S., Kim, B. J., Lee, C. S., Lee, S. J., Seo, J. Y., Cho, Y. A., Ha, J. H., & Choi, J. W. (2017). Effects of resilience on quality of life in patients with bipolar disorder. *Journal of affective disorders*, 207, 434–441. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2016.08.075>
 17. Lee, J. H., Nam, S. K., Kim, A.-R., Kim, B., Lee, M. Y., & Lee, S. M. (2013). Resilience: A Meta-Analytic Approach. *Journal of Counseling & Development*, 91(3), 269–279. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2013.00095.x>
 18. Min, J. A., Jung, Y. E., Kim, D. J., Yim, H. W., Kim, J. J., Kim, T. S., Lee, C. U., Lee, C., & Chae, J. H. (2013). Characteristics associated with low resilience in patients with depression and/or anxiety disorders. *Quality of life research : an international journal of quality of life aspects of treatment, care and rehabilitation*, 22(2), 231–241. <https://doi.org/10.1007/s11136-012-0153-3>
 19. Polizzi, C. P., & Lynn, S. J. (2021). Regulating Emotionality to Manage Adversity: A Systematic Review of the Relation Between Emotion Regulation and Psychological Resilience. *Cognitive Therapy and Research*, 45(4), 577–597. <https://doi.org/10.1007/s10608-020-10186-1>
 20. Reichenberg, L. W., & Seligman, L. (2016). *Selecting effective treatments: A comprehensive, systematic guide to treating mental disorders*. John Wiley & Sons.
 21. Rius-Ottenheim, N., van der Mast, R.C., Zitman, F.G., Giltay, E.J. (2012). The Role of Dispositional Optimism in Physical and Mental Well-Being. In: Efklides, A., Moraitou, D. (eds) *A Positive Psychology Perspective on Quality of Life*. Social Indicators Research Series (pp. 149–173). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4963-4_9
 22. Seok, J. H., Lee, K. U., Kim, W., Lee, S. H., Kang, E. H., Ham, B. J., Yang, J. C., & Chae, J. H. (2012). Impact of early-life stress and resilience on patients with major depressive disorder. *Yonsei medical journal*, 53(6), 1093–1098. <https://doi.org/10.3349/ymj.2012.53.6.1093>
 23. Scali, J., Gandubert, C., Ritchie, K., Soulier, M., Ancelin, M. L., & Chaudieu, I.

- (2012). Measuring resilience in adult women using the 10-items Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). Role of trauma exposure and anxiety disorders. *PloS one*, 7(6), 0039879. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0039879>
24. Tang, W. K. (2019). Resilience and Self-Compassion Related with Achievement Emotions, Test Anxiety, Intolerance of Uncertainty, and Academic Achievement. *Psychological Studies*, 64, 92–102. <https://doi.org/10.1007/s12646-019-00482-6>
25. Ungar, M., & Theron, L. (2019). Resilience and mental health: how multisystemic processes contribute to positive outcomes. *The Lancet Psychiatry*, 7(5), 441–448. [https://doi.org/10.1016/s2215-0366\(19\)30434-1](https://doi.org/10.1016/s2215-0366(19)30434-1)
26. Zarse, E. M., Neff, M. R., Yoder, R., Hulvershorn, L., Chambers, J. E., & Chambers, R. A. (2019). The adverse childhood experiences questionnaire: Two decades of research on childhood trauma as a primary cause of adult mental illness, addiction, and medical diseases. *Cogent Medicine*, 6(1), 1581447. <https://doi.org/10.1080/2331205x.2019.1581447>

Відомості про авторів

Ксенія ШИРОКОВА, здобувач ступеня «Магістр», КІСПП, Київ, Україна

Kseniia Shyroкова, Student, KIMPP, Kyiv, Ukraine, corresponding author

ORCID: 0009-0005-6244-1084

Email: shyrokovaksenia@gmail.com

Євгенія ІВАНОВА, кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної психології КІСПП, Київ, Україна

Yevheniia Ivanova, Candidate of Psychological Sciences, Assistant Professor of the Department of Clinical Psychology in Kyiv Institute of Modern Psychology and Psychotherapy, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0009-0001-7956-2975

Email: burdiug.eo@gmail.com

КОНТАКТИ РЕДАКЦІЇ
01133, м. Київ, бул. Лесі Українки, 34

E-mail: mpp-journal@kispp.com
Сайт: <https://mpp-journal.com>